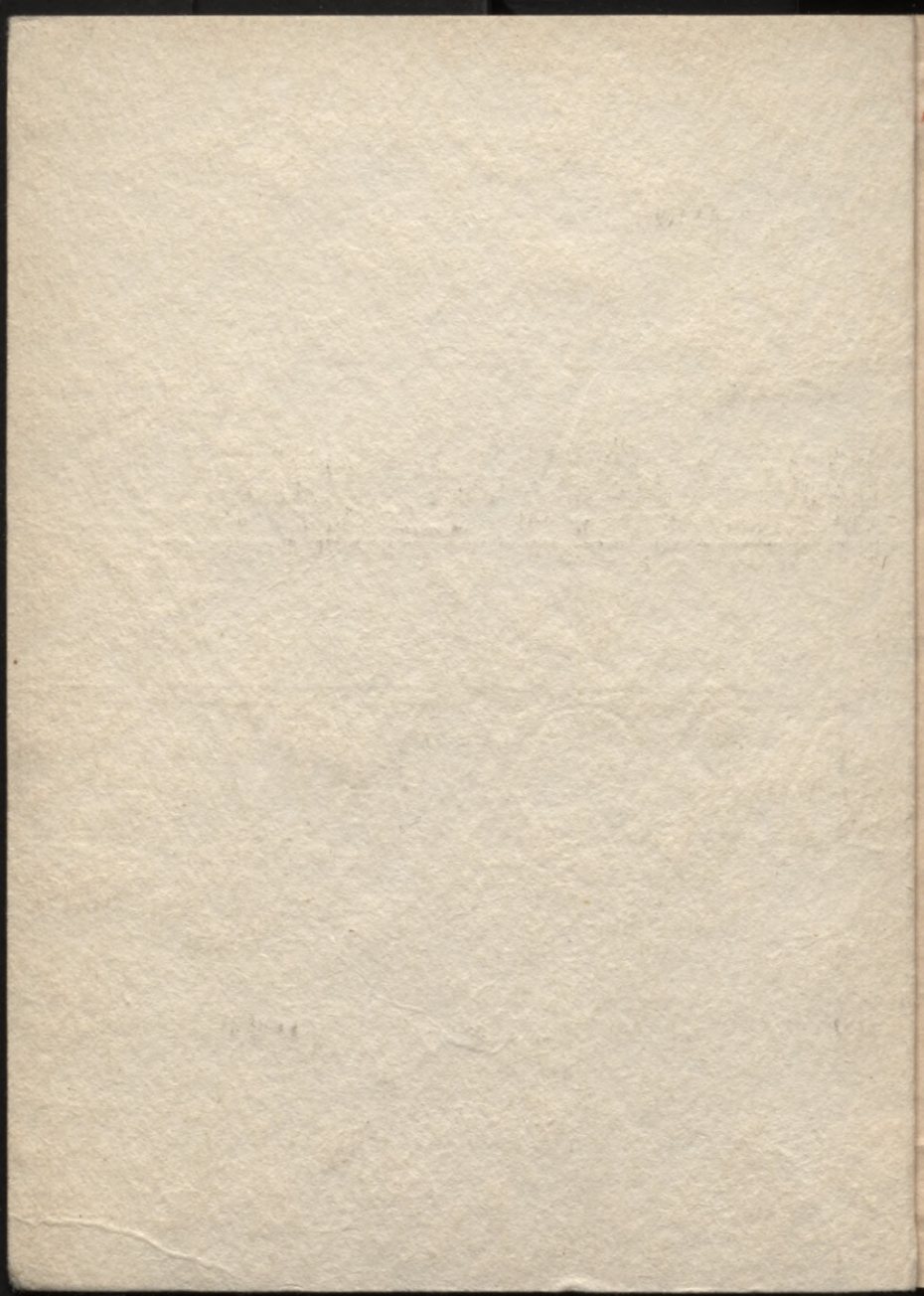

L 69-2.

190

LATVIJAS
BURŽUĀZISKĀ
DIPLOMATIJA

69-2
190

L
9

V. Sīpols

LATVIJAS
BURŽUĀZISKĀ
DIPLOMATIJA

Izdevniecība "Liesma" Rīgā 1969

9(L)
SI795

Vija Lāča Latv. PAM
Valsts bibliotēka

~~69-68.822~~

0308065984

1-2-4
69-75

IEVADAM

Latviešu emigrantu reakcionārās aprindas savā propagandā īpaši uzsver lomu, kāda Latvijas buržuāziskās valsts tapšanā un attīstībā bijusi tās diplomātijai. Šīs aprindas tiecas iegālvot, ka Latvijas buržuāziskā diplomātija savā darbībā esot pārstāvējusi «visas nācijas intereses» un paudusi «visas latviešu tautas centienus».

Šādus apgalvojumus plaši izplatīja jau pirmskara Latvijā, un tos atkal izvilka dienas gaismā emigrantu reakcionārās aprindas, it īpaši pirmajos pēckara gados. Kad sāka parādīties vēsturiski pētījumi, kuros uz agrāk atklātībai nepieejamu slepenu dokumentu pamata atveidota Latvijas buržuāziskās diplomātijas patiesā darbība, emigrantu reakcionārie publicisti ar tālaika notikumiem un faktiem bija spiesti apieties nedaudz uzmanīgāk. Taču 1968. gadā, gatavojoties 18. novembra «jubilejai», šie publicisti, ignorēdami faktus un dokumentus, no jauna centās, cik varēdami, lai «uzfrizētu» toreizējos notikumus, jo gauži labi saprata, ka citādi var nesanākt nekāda «jubilešana».

Šajā sakarā kaut vai īsi jāapskata notikumi, kas saistīti ar Latvijas buržuāziskās diplomātijas darbību, un jāatgādina, kāda ir šīs diplomātijas īstenā būtība un kā intereses tā patiesībā aizstāvēja. Nevēlamies ar noklusēšanu aizvainot arī tos, kas vēl joprojām pretendē uz Latvijas diplomātisko pārstāvju lomu ārzmēs, tādēļ skarsim arī viņu darbību.

Autors

LATVIJAS BURŽUĀZISKĀS DIPLOMĀTIJAS SĀKUMI

Latviešu darba tautas uzvara 1917. gadā

Latviešu tautas vēsturē 1917. gads iegājis kā krasa pavērsiena laiks. Ilgus gadus Latvija bija cariskās Krievijas sastāvdaļa. Te iestāžu priekšgalā gan atradās cara ierēdņi, taču faktiskie valdnieki bija vietējā vācu muižniecība un vācu buržuāzija pilsētās. Apstākļos, kad baltvācieši ekonomiski valdīja kā pilsētās, tā laukos, latviešu buržuāzija veidojās relatīvi lēni. Ekonomiskais vājums lielā mērā noteica arī tās politisko vājumu. Kaut gan Krievijā brieda un 1917. gada februārī arī notika buržuāziski demokrātiskā revolūcija, Latvijas buržuāzijai nebija pietiekama spēka un politiskas ietekmes, lai tā varētu nostiprināt savas pozīcijas. Tiesa, pēc Februāra revolūcijas buržuāzija drudžaini sāka kopot spēkus. Šajā laikā nodibinājās, piemēram, latviešu buržuāzijas galvenā partija — Zemnieku savienība. Kaut buržuāzija centās, tomēr tā nekļuva par nozīmīgu faktoru Latvijas likteņu tālākajā noteikšanā.

Pati latviešu darba tauta kļuva par sava likteņa noteicēju.

Latvijā bija attīstīta rūpniecība. Plašas proletariāta masas koncentrējās lielos uzņēmumos. Smagas ekspluatācijas un politiskas beztiesības apstākļos saasinājās šķiru cīņa un attīstījās revolucionārā kustība Latvijas pilsētās.

Pilsētu proletariātam bija uzticams sabiedrotais —

kalpi, bezzemnieki un sīkzemnieki. Apmēram trīs ceturtdaļas Latvijas lauku iedzīvotāju bija bezzemnieki. Gandrīz puse zemes (48,3 proc.) piederēja muižniekiem, un muižu vidējā zemes platība pārsniedza 2 tūkstošus hektāru. Tā kā muižnieku vairākums bija vācieši, tad agrārais jautājums, savijoties ar nacionālo jautājumu, Latvijā ieguva sevišķi asu raksturu. Jau 1905.—1907. gada notikumi parādīja, ka kalpi un bezzemnieki bija kļuvuši par lielu revolucionāru spēku.

Latviešu darba tautas idejiskie vadītāji bija lielinieki. 1904. gadā nodibinājās Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija, kas nostājās lielinieciskās pozīcijās. Pašreizējā cīņoties par darba tautas interesēm, lielinieki ieguva neapstrīdamu autoritāti pilsētu un lauku darbaļaudīs. 1905.—1907. gada, kā arī 1917. gada revolucionārajos notikumos latviešu darba tauta lielinieku vadībā spīvi cīnījās pret saviem šķiras ienaidniekiem. Lielinieki, kam bija bagāta revolucionārās cīņas, aģitācijas un masu organizēšanas darba pieredze, saliedēja latviešu darba tautu varenā revolucionārā spēkā.

Tāpat kā pārējā Krievijā, arī Latvijā pēc Februāra revolūcijas sāka dibināties padomes. 1917. gada aprīļa beigās par Rīgas padomes priekšsēdētāju ievēlēja lielinieku R. Endrupu, un 11. maijā padome pieņēma lielinieku iesniegto rezolūciju (ar 87 balsim pret 28), kurā tika izteikta neuzticība pagaidu valdībai. Rezolūcija prasīja nodot visu varu Padomēm.¹ 1917. gada maijā arī daudzas citas Latvijas padomes nostājās lielinieku pusē, un jau jūlijā visās Latvijas pado-

¹ Latvijas Komunistiskā partija Oktobra revolūcijā, 1917. Dokumenti un materiāli, Rīgā, 1967, 85.—86. lpp.

mēs kā pilsētās, tā arī uz laukiem lielinieki bija ieguvuši vadību. Arī latviešu strēlnieku pulkos, kas ietilpa Latvijā izvietotajā 12. armijā, noteicošā ietekme bija lieliniekiem. Latviešu strēlnieku pulku apvienotā padome 1917. gada 17. maijā pieņēma lielinieku rezolūciju, un kopš tā brīža šie pulki kļuva par uzticamu un aktīvu lielinieku balstu. Jūlija otrajā pusē notika Latvijas strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu apvienotās padomes vēlēšanas. Jaunievelētā padome gandrīz pilnīgi sastāvēja no lieliniekiem un to piekritējiem. Līdz 1917. gada septembrim lielinieku rokās pārgāja kā padomes, tā arī vietējās pašvaldības. Lielinieku pusē bija nostājušās apmēram trīs ceturtdaļas visu Latvijas iedzīvotāju.

Tiklīdz kļuva zināms, ka Petrogradā notikusi Oktobra bruņotā sacelšanās, lielinieki pilnīgi pārņēma savās rokās visu varu neokupētajā Latvijas daļā. Tādējādi sociālistiskā revolūcija Latvijā guva ātru uzvaru.

Latvijas darbaļaudis dedzīgi atbalstīja jauno padomju varu un tās pirmos pasākumus. Cik liela bija darbaļaužu uzticība jaunajai varai, to spilgti apliecināja lielinieku uzvara Satversmes sapulces vēlēšanās 1917. gada novembra vidū: lielinieki šajās vēlēšanās Latvijā ieguva 72 procentus visu nodoto balsu. Latviešu strēlnieku pulkos par lieliniekiem nodoto balsu skaits sasniedza pat 96,5 procentus.¹ 1917. gada notikumi Latvijā, vairākkārtējās vēlēšanas tik pārliecinoši pierādīja latviešu tautas vairākuma nostāšanos lielinieku pusē, ka buržuāziskie vēsturnieki vēlāk visnotaļ

¹ Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, I, 1893—1919, Rīgā, 1961, 354. lpp.

centās šos faktus noklusēt. To vēl joprojām turpina darīt daži vēsturnieki, kas atrodas emigrācijā (A. Spekke u. c.).

Latviešu buržuāziskie vēsturnieki, noslēpdami šķiru spēku samērus Latvijā 1917. gadā un noklusēdami padomju varas nodibināšanos, jo siki apraksta tālaika buržuāzisko organizāciju darbību. Viņi cenšas iztēlot šīs organizācijas par visas latviešu tautas gribas paudējām. Kā to rādīja vēlēšanu rezultāti, patiesībā tās pārstāvēja tikai visai nelielu Latvijas iedzīvotāju daļu.

Lai kā latviešu buržuāzija vēlējās atjaunot Latvijā kapitālistisko iekārtu, tai vienkārši nebija vajadzīgā spēka, kas īstenotu šo vēlēšanos. Tālab latviešu buržuāzija drudžaini sāka meklēt sabiedrotos, un tai radās arī ideja par Latvijas atdalīšanos no lielnieciskās Krievijas, t. i., par patstāvīgas buržuāziskas valsts nodibināšanu.

Līdz Lielajai Oktobra sociālistiskajai revolūcijai Krievijā latviešu buržuāzija neizvirzīja jautājumu par Latvijas neatkarību: tā bija gauži apmierināta, ka latviešu apdzīvotā teritorija ir Krievijas impērijas sastāvdaļa. Lielā mērā to noteica ekonomiski apsvērumi. Latvija ar tās neaizsalstošajām jūras ostām bija dabiskie vārti Krievijas tirdzniecībai ar Rietumeiropas valstīm. Caur Latvijas ostām (Rīgu, Ventspili un Liepāju) 1913. gadā transportēja 28,2 procentus no visa Krievijas eksporta un 20,6 procentus tās importa¹. Daļu jēlvielu un pusfabrikātu tepat arī pārstrādāja. Tādēļ Latvijas pilsētās izveidojās lieli rūpniecības uzņēmumi, kas trīs ceturtdaļas savu ražojumu nosūtīja uz citiem Krievijas novadiem. Strauji auga pašas pilsētas. 1913. gadā Rīgā

¹ Latvijas statistiskā gadagrāmata, 1921, Rīgā, 1922, 190. lpp.

vien jau bija 518 tūkstoši iedzīvotāju. Tas bija izdevīgi nacionālajai buržuāzijai.

Paši buržuāzijas līderi tolaik atzina, ka maza patstāvīga Latvija būtu rotaļlietiņa lielvalstu rokās. «Mūsu saimnieciskās un kultūras intereses prasa, ka lai esam Krievijas valsts piederīgie, ka lai mūsu rūpniecība nebūtu izslēgta no Krievijas dabas bagātību izmantošanas un nebūtu izslēgta no Krievijas tirgiem,» rakstīja A. Bergs «Baltijas Vēstnesī»¹. Buržuāziskā avīze «Dzimtenes Vēstnesis» izplatīja uzskatu, ka ikviens latvietis, kas sapņotu par kaut kādas patstāvīgas valsts — «lielas» vai «mazas» Latvijas izveidošanu — «būtu jāuzskata par plānprātiņu».² Raksturīgs ir paziņojums, ko K. Ulmaņa un citu Zemnieku savienības līderu uzdevumā 1917. gada oktobrī Latvijas buržuāzijas pārstāvju apspriedē Petrogradā sniedza vēlākais ministru prezidents un ārlietu ministrs Z. Meierovics. Viņš paziņoja, ka Ulmanis un citi Zemnieku savienības līderi ir «pret neatkarīgu Latviju, viņi ir par federāciju ar Krieviju»³.

Līdz 1917. gada oktobrīm Latvijas buržuāzijas prasības pašnoteikšanās virzienā nesniedzās tālāk par prasību iegūt autonomiju Krievijas ietvaros. Tās nostāja mainījās tikai pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvaras Krievijā. Tad buržuāzija atzina, ka enerģiski jārikojas, lai saliedētu savus spēkus cīņai par kapitālistiskās iekārtas saglabāšanu Latvijā. 1917. gada 30. novembrī Latvijas buržuāziskās partijas un organizācijas izveidoja Latviešu pagaidu nacionālo padomi,

¹ «Baltijas Vēstnesis», 1905. g. 15. X.

² «Dzimtenes Vēstnesis», 1915. g. 12. II.

³ P. Zālīte, Kā Latvija tapa, vai kā piepildījās tautas pašnoteikšanās ideja? Rīgā, 1928, 54. lpp.

kas 1918. gada 30. janvārī pieņēma lēmumu par atdalīšanos no Padomju Krievijas un «neatkarīgas Latvijas» nodibināšanu. Vēlāk sakarā ar pārmaiņām latviešu buržuāzijas tālaika nostājā viens no Zemnieku savienības līderiem — M. Valters atklāti pasacīja, ja agrāk valdija tā dēvētā «krievu orientācija», tad « kaut kādas attiecības ar lieliniecisko Krieviju nebija domājamas».¹

Tajā pašā laikā Latvijas buržuāzija gluži labi saprata, ka bez ārzemju palīdzības tā nespēs nedz varu iegūt, nedz to noturēt. Runādams latviešu pagaidu nacionālās padomes 1917. gada 30. novembra sēdē, šīs padomes biroja priekšsēdētājs J. Goldmanis ziņoja, ka viņš nodibinājis kontaktus ar angļu, franču un amerikāņu pārstāvjiem Petrogradā. Jau pirmās tikšanās esot liecinājušas, ka varot rēķināties ar šo valstu atbalstu.

1917. gada 30. decembrī vizītē pie Zviedrijas sūtņa Petrogradā Brendstrēma Latviešu pagaidu nacionālās padomes pārstāvji J. Goldmanis un J. Seskis lūdza Zviedrijas valdību uzņemties **protektorātu** pār Latviju.² Taču daļa Latvijas buržuāzijas atzina, ka vajadzīga daudz stiprāka roka, lai noturētu paklausībā Latvijas revolucionāro darba tautu. Tādus uzskatus pauda, piemēram, F. Veinbergs un tam tuvas aprindas. F. Veinbergs atzina, ka valsts varai Latvijā jāatrodas pilnīgi Latvijas buržuāzijas rokās un ka par kaut kādu demokrātiju nevar būt ne runas. Tomēr arī viņa vērtējumā Latvijas buržuāzijas spēki nav tik lieli, «ka viņa viena

¹ M. Walter, Lettland, seine Entwicklung zum Staat und die baltischen Fragen, Rom, 1923, S. 342.

² J. Seskis, Latvijas valsts izcelšanās pasaules kara notikumu norisē, Rīgā, 1938, 89.—90. lpp.

pati varētu savaldīt visu tautu. Ja viņai būtu jāstāv vienai pašai uz savām kājām, tad proletariāts to ātri aizskalotu. Savu stāvokli... latviešu pilsonība var uzturēt, vienīgi atbalstīdamās uz *stipras monarhijas*.» Tā kā Krievijā patvaldības vairs nebija, F. Veinbergs ierosināja Latviju pievienot ķeizariskajai Vācijai.¹ Tādējādi bija atrasts spēks, kas palīdzēja latviešu buržuāzijai saglabāt kundzību pār darbaļaudīm. Kad 1918. gada februārī vācu imperiālisti, pārkāpdami pamieru ar Padomju Krieviju, pārgāja uzbrukumā un okupēja visu Latvijas teritoriju, daudzi latviešu buržuāzijas pārstāvji apmierināti berzēja rokas. Viņi itin nemaz neuztraucās par to, ka latviešu tautas lielum lielā daļa bija citādās domās. Jau toreiz latviešu buržuāzija parādīja, ka ir gatava upurēt tautas vitālās intereses savu kapitālu saglabāšanas un vairošanas labad.

Padomju varas atjaunošanās 1918. gada beigās

Kardinālas pārmaiņas Baltijā izraisīja Vācijas 1918. gada novembra revolūcija un Vācijas kapitulācija pirmajā pasaules karā. Karš beidzās ar Kompjenes pamieru 1918. gada 11. novembrī. Saskaņā ar pamiera noteikumiem vācu karaspēkam vajadzēja atstāt Baltiju, taču tikai tad, kad Antantes valstis un ASV atzīs to par vēlamu.

Kā izskaidrojama šī dīvainā piebilde?

Kā Vācijas, tā Antantes valstu un ASV valdības labi zināja Baltijas tautu noskaņojumu. Tās saprata, ka pēc vācu karaspēka aiziešanas no Latvijas, Lietuvas un Iga-

¹ «Rīgas Latviešu Avīze», 1918. g. 21. I.

nijas vara tūdaļ pārietu šo zemju tautu rokās un tiktu atjaunota padomju vara.¹ Vācu okupācijas varas aizsegā savus spēkus steidzami sāka saliedēt Latvijas buržuāzija. Tās pārstāvji 17. novembrī nodibināja Tautas padomi, kas nākamajā dienā proklamēja «neatkarīgas Latvijas valsts nodibināšanu un izveidoja pagaidu valdību ar Zemnieku savienības līderi K. Ulmani priekšgalā. Protams, buržuāzisko partiju vadītāji labzināja, ka tādām lēmumiem viņiem nav latviešu tautas pilnvarojuma — 1917. gadā notikušās Satversmes sapulces vēlēšanas liecināja, ka trīs ceturtdaļas latviešu tautas atbalsta lieliniekus un Tautas padomes lēmums nav likumīgs. Vācu okupācijas varas iestāde un latviešu buržuāzijas pārstāvji ignorēja latviešu tautas gribu.

Ulmaņa valdībai nebija nekādas varas, jo Rīgā, neraunājot par citām vietām, faktiski visa vara arī pēc 1918. gada 18. novembra atradās vācu okupācijas varas iestāžu rokās. Latvijas buržuāziskās valsts proklamēšana un tās pagaidu valdības nodibināšana bija gluži formāli akti.

Lai pārņemtu varu no vācu okupantiem, Latvijas buržuāziskajai valdībai bija vajadzīgi savi bruņotie spēki. Bez tautas masu atbalsta Ulmaņa valdībai tādus radīt nebija iespējams. Tai nebija arī nekādu līdzekļu un ienākumu avotu. Lai izmaksātu algas to dažu iestāžu ierēdņiem, ko pagaidu valdība bija nodibinājusi, tai izreizes bija pazemīgi jāizlūdzas vācu okupācijas iestāžu palīdzība. Kā liecina saglabājušās kvītis, ko vā

¹ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (turpmāk — Foreign Relations of the United States), 1918, Russia v. II, p. 838.

cieši vēlāk iesnieguši parāda piedzišanai, Ulmanis 1918. gada decembra otrajā pusē un 1919. gada janvāra sākumā vien trīs reizes saņēmis no vācu okupācijas varas iestādēm savas valdības uzturēšanai aizdevumus ik reizi 500 tūkstošus marku.¹ Vācu sociāldemokrāts A. Winnigs, kas tolaik bija okupācijas varas augstākais pārstāvis Latvijā, vēlāk rakstīja, ka Ulmaņa valdība pastāvēja vienīgi «vācu durkļu aizsardzībā un pārtika no vācu naudas»². Arī pēc 18. novembra Latvijā visa faktiskā vara bija vācu okupantiem.

Tajā pašā laikā plaši izvērās Latvijas darba tautas cīņa pret okupantiem. Daudzās Latvijas pilsētās nodibinājās Strādnieku deputātu padomes (Rīgā, Valkā, Valmierā, Liepājā, Jelgavā u. c.). Enerģiski tika gatavota bruņota sacelšanās pret vācu okupantiem. Latviešu proletariātam, kas cīnījās vācu karaspēka aizmugurē, palīgā devās sarkanie latviešu strēlnieki no Padomju Krievijas.

Latviešu strēlnieku pulki joprojām bija vērā liekams spēks. 1918. gada februārī tie bija spiesti atstāt Latvijas teritoriju, taču tā paša gada decembra sākumā latviešu strēlnieki pārgāja straujā uzbrukumā un sāka Latvijas atbrīvošanu. Lielinieku vadībā darbaļaudis sacēlās pret okupantiem un pārņēma varu savās rokās. Valkā, Valmierā, Cēsīs, Rūjienā, Alūksnē, Līvānos, Vecgulbenē un citās vietās latviešu proletariāts pārņēma varu vēl pirms sarkano latviešu strēlnieku ierašanās.

1918. gada 4. decembrī saskaņā ar latviešu tautas

¹ Latvijas PSR Centrālais valsts vēstures arhīvs (turpmāk — LPSR CVVA), 70. f., 1. apr., 18. l., 4.—5. lpp.

² A. Winnig, Am Ausgang der deutschen Ostpolitik, Berlin, 1921, S. 77.

gribu tika nodibināta Latvijas Padomju valdība ar P. Stučku priekšgalā. 17. decembrī tā publicēja manifestu par padomju varas atjaunošanu Latvijā. 1918. gada beigās sarkanie latviešu strēlnieki bija atbrīvojuši jau pusi Latvijas teritorijas un tuvojās Rīgai.

1919. gada 2. janvārī sākās lielinieku organizētā un vadītā Rīgas strādnieku sacelšanās. Naktī uz 3. janvāri sacelšanās dalībnieki ieņēma pilsētas centru, dzelzceļa staciju, pastu un citas svarīgas vietas. 3. janvāra rītā Rīgā ienāca sarkanie latviešu strēlnieki. Pilsētas iedzīvotāji viņus jūsmīgi sagaidīja. Rīga bija kļuvusi par Padomju Latvijas galvaspilsētu.

Rīgas proletariāta bruņotās sacelšanās sākumā K. Ulmanis un citi buržuāzijas līderi steigā bēga no Rīgas uz Jelgavu, bet pēc tam uz Liepāju, kur patvērās vācu algotņu un angļu kara flotes eskadras aizsardzībā.

1919. gada janvāra sākumā sarkanie latviešu strēlnieki sāka atbrīvot Kurzemi. 9. janvārī tie iegāja Jelgavā. Drīz vien padomju vara bija nodibināta arī Baltijas jūras ostas pilsētā — Ventspilī. Vairākās Kurzemes pilsētās (Jelgavā, Dobelē, Bauskā, Talsos, Tukumā, Ventspilī) uzvarēja darbaļaužu bruņotā sacelšanās un varu pārņēma tauta jau pirms sarkano latviešu strēlnieku ierašanās.¹ P. Stučka konstatēja, ka visumā sacelšanās Latvijā norisinājusies pēc vietējā proletariāta iniciatīvas un bruņotie spēki to tikai atbalstījuši.²

Tādējādi 1919. gada janvārī gandrīz visā Latvijas teritorijā bija atjaunota padomju vara.

¹ Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, I 408. lpp.

² P. Stučka, Par Padomju varu Latvijā 1918—1920. Rakstu izlase, Rīgā, 1958, 103. lpp.

Latvijas buržuāzijas kaunpilnā savienība ar vācu okupantiem

Ar pašas spēkiem novērst padomju varas atjaunošanos Latvijā latviešu buržuāzija nespēja, jo faktiski tai nebija nekādu «pašas spēku». Tiesa, 1918. gada novembrī un decembrī K. Ulmaņa valdība pārrunāja jautājumu par mobilizācijas izsludināšanu, taču buržuāziskās valdības locekļi to neuzdrošinājās realizēt, jo viņi nešaubījās, ka tādējādi izveidots karaspēks nostāsies pret pašu pagaidu valdību.

Ulmaņa valdības iekšlietu ministrs M. Valters mobilizācijas izsludināšanas jautājumā bija spiests atzīt, ka «tas neesot iespējams», jo tauta, sevišķi jaunatne, piekrītot lieliniekiem un vērstos pret mobilizācijas organizētājiem.¹ Apsardzības ministrs J. Zālītis, runādams valdības sēdē, konstatējis, ka «latviešu tauta ir stipri lielinieciska, kas neļauj drošai armijai sastādīties».² Arī tirdzniecības un rūpniecības ministrs Sp. Paegle uzskatījis, ka Rīgas apriņķī un pašā Rīgā nodomātā vispārējā mobilizācija «atkrīt», jo tautas masas noskaņotas pret Ulmaņa valdību un atbalsta lieliniekus.³

Tā paši pagaidu valdības locekļi atzina, ka viņu valdībai nav latviešu tautas atbalsta. Lai tādā situācijā valstī nodibinātu kundzību, latviešu buržuāzijai atlika vienīgi cerēt uz imperiālistisko lielvalstu palīdzību. Tobrīd reālu palīdzību sniegt varēja tikai vācu okupanti.

1918. gada 7. decembrī Ulmanis un Vinnigs parakstīja speciālu vienošanos par jauna karaspēka — landes-

¹ P. Zālīte, Vācu varas pastari Latvijā, Rīgā, 1925, 39. lpp

² «Cīņa», 1952. g. 24. Vī.

³ Sp. Paegle, Kā Latvijas valsts tapa, Rīgā, 1923, 236. lpp.

vēra — nodibināšanu. Vienošanās paredzēja, ka landesvērs sastāvēs no 18 latviešu, 7 vācu un 1 krievu rotas, kurās būs 6 tūkstoši cilvēku. Landesvēram vajadzīgo apbruņojumu, ietērpu, tāpat naudas līdzekļus buržuāziskajai valdībai kredīta veidā apņēmas izsniegt vācu okupācijas varas iestādes.

Baidīdamās izsludināt vispārēju mobilizāciju, pagaidu valdība sāka vervēt brīvprātīgos. Taču rezultāti bija gluži niecīgi. Līdz 1918. gada beigām Rīgā izdevās saformēt tikai dažas rotas. Landesvēra komandieris bija vācietis. Ulmaņa valdība regulāri saņēma no vācu okupācijas varas iestādēm naudu landesvēra uzturēšanai un algu izmaksām: 1918. gada 22. novembrī 200 tūkstošus marku, 1918. gada 10. decembrī — 500 tūkstošus, 1918. gada 19. decembrī — 500 tūkstošus, 1918. gada 20. decembrī — 50 tūkstošus, 1918. gada 30. decembrī — 500 tūkstošus, 1919. gada 2. janvārī — 500 tūkstošus marku utt.¹

Tika veikti pasākumi arī vācu karaspēka pastiprināšanai Baltijā. Sāka formēt brīvprātīgo vienības no vācu karavīriem, kas bija ār mieru karot par labu samaksu. Tādējādi 1918. gada 21. novembrī nodibinājās «dzelzs brigāde», ko vēlāk pārdēvēja par «dzelzs divīziju». Taču arī vācu karavīru vidū brīvprātīgo, kas gribētu turpināt karošanu, nebija daudz.

Tajā laikā Latvijas buržuāziskās valdības stāvoklis kļuva arvien kritiskāks. Kabineta sēdē 1918. gada 22. decembrī Ulmanis bija spiests atzīt, ka pagaidu valdības pastāvēšana ir nopietni apdraudēta. Viņš paziņoja, ka vācu karaspēka pavēlniecība Baltijā darījusi viņam zināmu savu vēlēšanos izveidot Latvijā kaujas

¹ LPSR CVVA, 70. f., 1. apr., 18. l., 7.—12. lpp.

spējīgu vācu karaspēku cīņai pret lieliniekiem, un, lai sekmētu brīvprātīgo pieplūdumu, esot vajadzīgs vācu kareivjiem, kuri piedalīsies kaujās Latvijas teritorijā, piešķirt Latvijas pavalstniecību un tiesības apmesties Latvijā uz pastāvīgu dzīvi.¹

Tautas padomes priekšsēdētāja biedrs G. Zemgals, kas 1918. gada 18. novembrī pats pasludināja Latvijas «neatkarību», atzina stāvokli par tik bezcerīgu, ka valdības sēdē 27. decembrī ierosināja kapitulēt un «nodot varu to rokās, kuriem tautā vairāk uzticības, t. i., lieliniekiem».²

Tomēr tika nolemts mēģināt noturēties, pieņemot vācu izvirzītās prasības.

1918. gada 29. decembrī Ulmaņa valdība un Vinnigs noslēdza attiecīgu līgumu, kurā bija norādīts: «Latvijas pagaidu valdība apsolās visiem svešzemju armijas piederīgiem, kuri ne mazāk kā četras nedēļas ir cīnījušies brīvprātīgās karaspēka daļās par Latvijas valsts atbrīvošanu no lieliniekiem, piešķirt uz viņu līgumu pilnīgas Latvijas valsts pilsoņu tiesības.»³ Parakstīdama šo līgumu, Latvijas buržuāzija klaji nodeva latviešu tautas intereses. Savas šķiras privilēģijas sargājot, Latvijas buržuāzija noslēdza nepārprotami pret-nacionālu militāru savienību ar latviešu tautas niknākajiem ienaidniekiem — vācu imperiālistiem. Pēc līguma noslēgšanas tika pastiprināti vervēti karavīri vācu brīvprātīgo vienībām Latvijā.

Buržuāziskās valdības divi starptautiskie līgumi, ko parakstījis Ulmanis ar vāciešiem 1918. gada 7. un

¹ LPSR CVVA, 1313.-a f., 1. apr., 1. l., 23.—24. lpp.

² *Sp. Paegle*, Kā Latvijas valsts tapa, 236. lpp.

³ LPSR CVVA, 1307. f., 1. apr., 1391. l., 14. lpp.

29. decembrī, ir Latvijas buržuāziskās diplomātijas sākums. Gatavība maksāt jebkuru cenu jebkuras valsts jebkuriem reakcionāriem spēkiem, lai buržuāzija nodrošinātu un saglabātu savu kundzību pār tautu, — tāds bija Latvijas buržuāziskās diplomātijas *credo*.

Kā rādīja turpmākie notikumi, vācu durkļi nebija pietiekami uzticami, un Ulmanis atzina, ka uz tiem vien paļauties nevar. Latvijas buržuāziskā valdība nolēma meklēt palīdzību arī pie Antantes valstīm un ASV. 1918. gada 4. decembrī Ulmanis devās uz Tallinu, lai tur nodibinātu kontaktus ar angļu kara flotes eskadras pavēlniecību. Viņš nodeva eskadras pavēlniekam vēstuli, kurā lūdza sūtīt uz Latviju Antantes valstu sauszemes un jūras kara flotes spēkus, tāpat kara materiālus.¹ No Tallinas Ulmanis devās uz Helsinkiem, kur iesniedza amerikāņu valdības pārstāvjiem palīdzības lūgumu. Tajā pašā laikā Tautas padomes priekšsēdētājs J. Čakste aizbrauca uz Stokholmu, kur griezās pie ASV sūtņa Zviedrijā ar lūgumu izvietot Latvijas ostās — Rīgā, Liepājā un Ventspilī Antantes valstu kara kuģus, kā arī piešķirt Latvijai ieročus un kara materiālus.²

1918. gada 28. novembrī Baltijas jūrā ieradās vairāk nekā 20 kara kuģu liela angļu eskadra admirāļa Sinklera vadībā. 1. decembrī tā noenkurojās Liepājas reidā. Daži torpēdkuģi iebrauca kara ostā, daļa to apkalpes izkāpa krastā.

No Liepājas Sinklera eskadra devās uz Tallinu un

¹ LPSR CVVA, 1313.-a f., 1. apr., 12. l., 39. lpp.

² Foreign Relations of the United States, 1918, Russia, v. II, p. 860—861.

17. decembrī ieradās Rīgā. Kopā ar Sinkleru atbrauca arī Anglijas Ārlietu ministrijas pārstāvis Bosenkets, kas līdz pirmā pasaules kara sākumam bija angļu konsuls Rīgā. 18. decembrī notika Ulmaņa valdības locekļu apspriede ar Sinkleru un Bosenketu. Pēc šīs apspriedes publicētajā paziņojumā norādīts, ka daļa no angļu eskadras pastāvīgi atradīsies Rīgā. Turklāt Anglijas valdība apsolija piešķirt buržuāziskajai valdībai ieročus un citus materiālus, kas vajadzīgi Latvijas armijas izveidošanai, kā arī visādi citādi atbalstīt Ulmaņa valdības cīņu pret lieliniekiem¹, t. i., pret latviešu darba tautu. 1918. gada decembra pēdējās dienās Rīgā krastā nokāpa angļu flotes kājnieki.

30. decembrī Rīgā sacēlās divas no Ulmaņa valdības saformētajām rotām. Tas radīja valdības aprindās pilnīgu apjukumu, jo savā bezspēkā tās nevarēja veikt nekādus pretpasākumus. Ulmanis tūdaļ griezās pie vācu okupācijas varas iestādēm un angļu eskadras pavēlniecības ar kaunpilnu lūgumu — apspiest pret viņu vērsto latviešu karavīru sacelšanos. Pēc Ulmaņa lūguma vācu karaspēks ielenca nemiernieku kazarmas un ultimātīvi pieprasīja padoties. Sacelšanās dalībnieki šo prasību noraidīja. Tad pēc vienošanās ar Ulmaņa valdību angļu kara kuģi no saviem lielgabaliem sāka kazarmu apšaudi. Nemiernieki bija spiesti izbeigt pretošanos. 191 kareivi arestēja, 10 no tiem nošāva.

Taču arī šī Ulmaņa valdības zemiskā rīcība neglāba stāvokli. 1919. gada 2. janvārī sākās Rīgas proletariāta sacelšanās, un Ulmaņa valdības locekļi no Rīgas bija spiesti steigā bēgt.

¹ «Pagaidu Valdības Vēstnesis», 1918. g. 23. XII.

Pārcēlusies uz Liepāju, Ulmaņa valdība tur nejutās labāk kā Rīgā. Tas atspoguļojas valdības protokolos. 1919. gada 7. janvāra sēdes protokolā rakstīts: «Pa-gaidu valdības Grobiņas apriņķa un Liepājas pilnva-rotais Kuršinskis referē par iekšējo stāvokli Liepājā. Atrod, ka stāvoklis Liepājā nedrošs un latviešu iedzī-votāju lielākā daļa simpatizē lieliniekiem. Nodrošināt stāvokli pilsētā būtu iespējams, tikai ievēdot militāru diktatūru.»¹

Kurzemē izvietotās vācu armijas VI rezerves kor-pusa komandieris ģenerālis fon der Golcs atzina, ka 60 procenti Kurzemes iedzīvotāju ir lielinieki, bet Lie-pājā to esot vēl vairāk.² Arī amerikāņu misija Baltijā konstatēja, ka Ulmaņa valdībai nav ne mazākā atbalsta latviešu tautas masās. Tā šajā sakarā rakstīja: «Paš-reizējā Latvijas *de facto* valdība ir ārkārtīgi vāja, un tai nav nekādu pilnvaru no Latvijas iedzīvotājiem. Ja sarīkotu vispārējas vēlēšanas, tā uz vietas tiktu gāzta.» Turklāt amerikāņi piebilda, ja izvedīs vācu karaspēku, «visa Kurzeme automātiski pāries lielinieku rokās».³

Nespēdami radīt sev uzticīgu latviešu karaspēku, ne-varēdami pilnībā paļauties arī uz vācu karaspēku, kas jau bija atkāpies līdz Liepājai, Ulmaņa valdības locekļi nolēma doties «ar diplomātisku misiju» uz citām ze-mēm, lai mēģinātu tur sameklēt palīdzību cīņai pret savu tautu. 12. janvārī K. Ulmanis divu savu ministru pavadībā devās uz Kopenhāģenu.

¹ «Cīņa», 1952. g. 24. VI.

² Rüdiger fon der Goltz. Als politischer General im Osten (Finn-land und Baltikum), 1918 un 1919, Leipzig, 1936, S. 84.

³ Foreign Relations of the United States, Paris Peace Confe-rence, 1919, v. XII, p. 138—139, 141.

Telegrammā, ko amerikāņu sūtniecība Dānijā 1919. gada 24. janvārī nosūtīja ASV valsts departamentam, ziņots, ka K. Ulmanis lūdzis sūtīt uz Latviju Sabiedroto karaspēku, novietot Liepājā Sabiedroto kara flotes vienības, tāpat atļaut Antantes valstīs, arī to karaspēkā, savervēt 10 tūkstošus algotņu cīņai Latvijā «pret boļševikiem». Bez tam Ulmanis lūdzis apgādāt viņu ar ieročiem un munīciju, tāpat piešķirt aizdevumu, izsakot gatavību iekļāt par to latviešu tautas lielāko bagātību — mežus.¹

Apzinādamās latviešu tautas masu naidīgo nostāju, Ulmaņa valdība tajā pašā laikā aizvien biežāk lietoja policejiskas metodes un teroru. Arī fon der Golcs atzinis, ka «pagaidu valdība kļuva arvien vairāk un vairāk par diktatūru. Jo mazāk piekritēju tai bija tautā, jo vairāk varas līdzekļu tai bija vajadzīgs, lai noturētos, kaut gan tā balstījās uz vācu durkļiem un Antanti.»²

Lai gan Ulmaņa valdība turējās uz vācu karaspēka durkļiem, tomēr ārpolitikā tā priekšroku deva orientācijai uz Antantes valstīm. Anglija, Francija un ASV bija uzvarētājas pasaules karā. Latvijas buržuāzija saprata, ka tās liktenis būs atkarīgs vispirms no šo lielvalstu nostājas. Turpretim Vācija bija karu zaudējusi un tai pašai vajadzēja pakļauties Antantes valstu rīkojumiem.

Tāda Ulmaņa valdības pozīcija nebija pa prātam vācu okupācijas iestādēm Latvijā. Tā kā vāciešiem faktiski piederēja visa vara okupētās Latvijas teritorijā, tad viņi gribēja šeit tādu valdību, kas pakļautos tikai viņiem un orientētos vienīgi uz Vāciju. 1919. gada

¹ Sk. Foreign Relations of the United States, 1919, Russia, p. 667.

² R. Goltz, Meine Sendung in Finnland und im Baltikum, Leipzig, 1920, S. 178.

16. aprīlī landesvēra vacu baltvienības ar vācu karaspēka līdzdalību gāza Ulmaņa valdību. Tās vietā tika sastādīta jauna valdība ar A. Niedru priekšgalā. Tajā bija pārstāvētas latviešu buržuāzijas vāciski noskaņotās aprindas un vācu muižniecība.

Tajā pašā laikā Kurzemē vācu karaspēku nemitīgi papildināja ar Vācijā savervētiem brīvprātīgajiem. Drīz vien fon der Golca rīcībā jau bija ap 70 tūkstoši karavīru. 1919. gada martā tie pārgāja uzbrukumā. Pārāks skaita ziņā un jo vairāk kara tehnikā fon der Golca karaspēks sāka atspiest sarkanos latviešu strēlniekus. 10. martā vācieši ieņēma Saldu, 19. martā — Jelgavu, bet 22. maijā — Rīgu. Uz Rīgu pārcēlās arī A. Niedras valdība.

It visos Padomju Latvijas novados, kurus ieņēma vācu karaspēks, sākās nežēlīga izrēķināšanās ar iedzīvotājiem. Strādniekus un zemniekus, ko turēja aizdomās par simpātijām Padomju varai, nošāva bez izmeklēšanas un tiesas. Kad vācieši ieņēma Ventspili, jau pašu pirmo dienu laikā pilsētā nošāva 400 cilvēku. Kuldīgā tāds pats liktenis piemeklēja 136 cilvēkus, bet Jelgavā — 500 cilvēku.¹ Apspiežot padomju varu Latvijā, interventi un latviešu buržuāzija nogalināja vairāk nekā 15 tūkstošus iedzīvotāju.

Visās vēstures grāmatās, kas nāca klajā buržuāziskās iekārtas laikā, bija centīgi mēģināts pierādīt, ka padomju varu Latvijā gāzis Ulmaņa karaspēks. Gluži tāpat tālaika notikumus cenšas attēlot vēsturnieki emigrācijā. Taču ar īstenību tam nav nekā kopēja. 1919. gada maijā Ulmaņa valdības vispār nebija. Tiesa, fon

¹ Der Bolschewismus und die baltische Front 1918—1919, Leipzig, 1939, S. 47; «Sociāldemokrāts», 1929. g. 4. VIII; 1929. g. 7. VIII.

der Golca pakļautībā tajā laikā atradās baltvācu landesvērs, kurā iekļāvās arī latviešu bataljons, ko komandēja Balodis. Taču frontē atradās tikai 850 latviešu karavīru un Rīgas ieņemšanā viņi nemaz nepiedalījās.

A. Niedras valdība, tiecoties parādīt sevi kā «likumīgu» valdību, nolēma organizēt «vēlēšanas». 5. jūnijā A. Niedra iesniedza ASV, Anglijas un Francijas pārstāvjiem Baltijā memorandu, kurā izklāstīja savu vēlēšanu plānu, par «vēlēšanu» mērķi izvirzot «tautas sapulces» izveidošanu. Savā memorandā A. Niedra spiests atzīt, ka, izņemot lieliniekus, kam ir spēcīga partija, Latvijā nav kaut cik ievērojamu politisku partiju. Tāpēc, viņš rakstīja, «tautas sapulce» nedrīkst pamatoties uz partiju pārstāvības. «Tautas sapulci» nevarot izveidot arī vispārēju vēlēšanu ceļā. «Vispārējās vēlēšanu tiesības divu gadu laikā divas reizes devušas mums proletariāta diktatūru. Pamatoties uz vispārējām vēlēšanu tiesībām koalīcijas valdība tāpēc pagaidām vēl nevar». Niedra uzskatīja par nepieciešamu izstrādāt tādu vēlēšanu likumu, pēc kura «tautas sapulcē» strādnieku pārstāvju būtu minimālais daudzums.¹

Kad 1919. gada jūnijā igauņu karaspēks un ar igauņu palīdzību Ziemeļlatvijā saformētās dažas latviešu vienības sagrāva fon der Golca karaspēku, sabruka arī A. Niedras valdība. Jaunas Latvijas valdības izveidošanu uzņēmās tikko Liepājā ieradusies Sabiedroto misija ar angļu ģenerāli Gofu priekšgalā. Šī misija piekrita, ka varu no jauna pārņem Ulmaņa valdība, taču ar noteikumu, ka tā pārveidojama, lai kļūtu «vairāk reprezentatīva». Protams, Sabiedroto misijai nenāca ne prātā pieaicināt valdībā Latvijas darba tautas pārstāv-

¹ LPSR CVVA, 78. f., 2. l., 153.—154. lpp.

jus. Misijas mērķis bija nepārprotams: apvienot visus kontrrevolucionāros spēkus Latvijā un turpināt karadarbību pret lieliniekiem.

1919. gada 27. jūnijā Liepājā parādījās sabiedroto misijas vadītāja ģenerāļa Gofa parakstīti paziņojumi, kuros «uzvarētāju sabiedroto valstu» misija pavēstīja pilsētas iedzīvotājiem, ka «ar sabiedroto valstu palīdzību atjaunota» Ulmaņa valdības vara.¹ Faktiski tas nozīmēja, ka nodibināta tās buržuāzijas daļas diktatūra, kas orientējās nevis uz Vāciju, bet gan uz Antantes valstīm.

Tā ar ģenerāļa Gofa misijas žēlastību, taču pretēji latviešu tautas gribai, tika atjaunota Ulmaņa valdība. Tajā pašā dienā, 27. jūnijā, K. Ulmanis, kas kopš aprīļa angļu kara kuģu apsardzībā atradās uz kuģa «Saratov» Liepājas reidā, atgriezās pilsētā. Viņa pirmais darbs bija izteikt dziļu pateicību Anglijai, Francijai un ASV, tāpat to pārstāvjiem Latvijā par to, ka viņa rokās atkal nodota vara.²

Ulmaņa valdībai pēc sabiedroto misijas prasības tūdaļ vajadzēja demisionēt. Valdības 30. jūnija sēdes protokolā šajā sakarā teikts: «Tautas padomes priekšsēdētājs Čakste ziņo, ka Sabiedrotie izteikuši noteiktu vēlēšanos, lai kabineta rekonstruēšanās notiktu Liepājā un jau šodien; tas būtu jāievēro, tāpēc viņš liek priekšā kabinetam nekavējoši atkāpties, lai varētu sastādīt jaunu.» Kaut arī daži valdības locekļi šajā sēdē atzina, ka iesniegtā prasība ir ļoti pazemojoša, tā tomēr tika izpildīta.³

Angļu ģenerālis Gofs pats izraudzīja jaunās valdības sastāvu. Tajā iekļāva trīs baltvācu pārstāvjus. Valdības

¹ LPSR CVVA, 1313.-a f., 1. apr., 29. l., 174. lpp.

² «Jaunākās Ziņas», 1919. g. 30. VI.

³ «Cīņa», 1952. g. 24. VI.

priekšgalā palika K. Ulmanis. Kāda loma šīs valdības sastādīšanā piederējusi Antantes valstu misijai, redzams kaut vai no memoranda, kas 1919. gada 11. jūlijā sastādīts Anglijas ārlietu ministrijas Krievijas nodaļā. Memorandā teikts, ka Latvijā «pēc sabiedroto pārstāvju ieteikuma sastādīta pagaidu valdība, kurā ir 6 latvieši, 3 baltvāci un 1 ebrejs».¹ Turklāt sabiedroto misija Ulmaņa valdībai viskategoriskākā veidā pieprasīja, lai igauņu un latviešu karaspēka vienības nekavējoties izbeidz fon der Golca karaspēka vajāšanu pēc sakāves pie Cēsīm un lai tiktu noslēgts pamiers, — Sabiedrotie gribēja saglabāt vācu karaspēku tālākai cīņai pret lieliniekiem. Ulmaņa valdība pakļāvās šai Antantes valstu prasībai un pārstāja vajāt nekārtībā bēgošo fon der Golca karaspēku. 1919. gada 3. jūlijā ar sabiedroto Baltijas misijas tiešu dalību noslēdza pamiera līgumu, kurā paredzēja, ka vācu karaspēkam gan jāatstāj Rīga, bet tas var palikt Kurzemē.

Vēlāk latviešu tautai ar savām asinīm vajadzēja samaksāt par to, ka Ulmanis piekrita vācu karaspēka palikšanai Kurzemē. 1919. gada oktobra sākumā šis karaspēks, kura priekšgalā bija nostājies avantūrists Bermonts-Avalovs, izdarīja mēģinājumu ieņemt Rīgu.

«Patstāvīgās» valsts diplomātijas «neatkarīgums»

Mēģinājumi pierādīt Latvijas buržuāziskās valsts un tās diplomātijas patstāvību un neatkarību turpinājās daudzus gadus. Taču pievērsīsimies faktiem.

Jau redzējām, cik tālu no īstenības ir apgalvojumi,

¹ Documents on British Foreign Policy, 1919—1939, First series, v. III, p. 6.

ka Latvijas buržuāzisko valsti esot radījusi pati Latvijas buržuāzija. Anglijas valdošās aprindas īpaši pat neslēpa, ka, mākslīgi radot «neatkarīgās» Latvijas, Lietuvas un Igaunijas valstis, vispirms angļus interesēja šo valstu atdalīšanās no Krievijas, nevis to patstāvība un neatkarība.

Angļu laikraksts «Times» 1919. gada 5. novembrī par Baltijas buržuāziskajām valstīm atklāti rakstīja, ka «tās nevar pastāvēt kā pavisam neatkarīgas un suverēnas valstis, un sabiedrotās un apvienojušās valstis fiziski nespēs (protams, tās arī nevēlējās. — V. S.) to nodrošināt». Vēl atklātāku valodu 1919. gada 19. novembrī runāja «Daily Herald»: **Mēs turam savās rokās Baltijas provinces, Poliju un Somiju.** Visas šīs valstis ir maksātnespējīgas. Tās gaida no mums kredītu, subsīdijas, atzišanu, ekonomisku un diplomātisku atbalstu. Polija piesaistīta Parīzei, pārējās valstis savus skatienus pievērš mums. **Šo valstu neatkarība ir nosacīts jēdziens.** Neviena no tām nekā nevar uzsākt bez mūsu piekrišanas. Baltijas provinces ļoti labi saprot, ka mēs esam ieinteresēti to labklājībā un neatkarībā no Krievijas tiktāl, ciktāl mums ir intereses Baltijas jūrā. Mēs nespējam šajā jūrā valdīt kara laikā, un esam tagad nolēmuši iegūt tur pastāvīgu atbalsta punktu un valdīt šajā jūrā tāpat, kā mēs valdām Vidusjūrā jau veselu gadsimtu.»

Francijas pārstāvji Baltijā 1919. gada 3. augustā ziņoja uz Parīzi, ka gadījumā, ja Ulmaņa valdība nekavējoties nesaņems ieročus, kara materiālus un naudu ko apsolījusi angļu misija, šī valdība nevarēs noturēties ilgāk par 15. augustu un to noslaucīs tautas masas.

¹ Documents on British Foreign Policy. First series, v. I, p. 345

To apstiprina arī K. Ulmaņa 17. augusta telegramma ASV prezidentam V. Vilsonam, kurā norādīts, ka pagaidu valdība nespēj funkcionēt bez ārvalstu palīdzības. K. Ulmanis lūdza piešķirt Latvijai naudu, ieročus, kara materiālus, ietēru un pārtiku. «Bez tūlītējas palīdzības,» viņš pasvītroja, «viss būs zaudēts», jo «stāvoklis ir ļoti kritisks».¹

Lai jo vairāk ieinteresētu Angliju, Ulmaņa valdība bija gatava piešķirt angļu monopoliem iespēju piedalīties Latvijas dabas bagātību un darba tautas izmantošanā. Ulmanis un Meierovics sarunā ar Talentsu, Anglijas pārstāvi Baltijas valstīs, paziņoja, ka viņi «atzīst par nepieciešamu, lai kāda lielvalsts ekonomiski iespiestos» Latvijā un «izteica stingru vēlēšanos, lai šī lielvalsts būtu Lielbritānija».²

Precīzāk šis jautājums izklāstīts kādā no ziņojumiem, ko sastādījusi Latvijas sūtniecība Londonā. Šajā ziņojumā teikts, ka visos pārbaudījumos «Latvijai jāturpina orientēties politiskā ziņā uz Angliju», īpaši uzsverot, ka Anglijas intereses esot saistītas «ar Latvijas saimniecisko nozīmi priekš *British trade*, ar mūsu labām ostām un pievilcīgo ģeogrāfisko stāvokli, kādās pasaules daļās Anglija labprāt mīl nostiprināt savu iespaidu, un ar Anglijas tradicionālo politiku sevišķi nestiprināt Krieviju».³

Šo Latvijas buržuāzijas orientēšanos uz Angliju noteica arvien ciešākie savstarpējie tirdznieciskie sakari.

¹ Foreign Relations of the United States, 1919, Russia, p. 702.—703.

² Documents on British Foreign Policy 1919—1939. ser. I, v. XI, p. 414. Starp citu tika ierosināts nodibināt arī «angļu kontroli Latvijas ostās» (turpat, 415. lpp). — V. S.

³ LPSR CVVA, 1313.-b f., 1. apr., 112. l., 46.—47. lpp.

Pagāja tikai daži mēneši, kopš nodibinājās buržuāziskais režīms Latvijā, kad Anglija kļuva par galveno šās zemes dabas bagātību izmantotāju. 1920. gadā no visām Latvijas eksportprecēm uz Angliju transportēja 67,5 procentus.¹ Latvijas ārlietu ministrs Z. Meierovics sarunā ar Igaunijas ārlietu ministru Pīpu konstatēja: «Anglija grib sagrābt mūsu izejvielas, linus un kokmateriālus, lai valdītu mūsu tirgū.»² Tāpat kā angļu valdošās aprindas, arī franču imperiālisti izrādīja lielu interesi par Latvijas bagātībām. Kādas metodes un līdzekļus Rietumvalstis izmantoja, lai realizētu savus centienus pakļaut mazās valstis, liecina J. Seska, buržuāziskās valdības pārstāvja Parīzē, 1919. gada 27. augusta vēstule. «Tirdznieciski ekonomiskais kara-gājiens» — tā viņš nosaucis savas vēstules attiecīgu nodaļu. Arī viņš spiests konstatēt, ka «ārzemju firmas naigi vien rīkojoties, lai ekonomiski sagrābtu Latviju savos nagos», un ka tās izskaudīs vietējos tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumus un «padarīs Latviju par savu koloniju».³

Latvijas nacionālo bagātību izlaupīšanā aktīvi piedalījās arī Amerikas imperiālisti. Šim nolūkam viņi izmantoja vispirms palīdzību, ko tie bija snieguši Latvijas buržuāzijai 1919. gadā. ASV finansu ministrijas pārstāvis Krozbijs jau 1919. gada 13. novembrī rakstīja, ka palīdzības sniegšana jāizmanto kā «spēcīgs ierocis, lai noteiktu tiklab Eiropas valstu iekšējo, kā arī ārējo politiku»⁴.

¹ Latvijas statistiskā gadagrāmata, 1921, 125. lpp.

² LPSR CVVA, 1313.-b f., 1. apr., 53. l., 15. lpp.

³ LPSR CVVA, 1313.-a f., 1. apr., 13. l., 157.—158. lpp.

⁴ Foreign Relations of the United States, P. P. C., 1919, v. II. p. 534.

ASV valdība par kara materiālu un pārtikas piegādi Latvijai iesniedza bargu rēķinu. Pēc Latvijas finanšu ministrijas aprēķina saskaņā ar pārspilēti augstām cenām precēm, kas tika saņemtas no amerikāņu kara materiālu noliktavām Francijā, Latvijai vajadzēja pārmaksāt Amerikas Savienotajām Valstīm 623 tūkstošus dolāru.¹ Turklāt noliktavās ilgi gulējušās preces, to vidū arī tās, ko uz Latviju bija sūtījuši Amerikas palīdzības administrācija (ARA), bieži bija pilnīgi nelietojamas. Piemēram, no ARA saņemtie milti izrādījās sapelējuši un tārpu pilni.² Vēlāk ASV valdība uzspieda Latvijai līgumu, pēc kura tai vajadzēja samaksāt par šīm piegādēm 5132287 dolārus. Turklāt amerikāņu valdība rupji noraidīja visus Latvijas valdības mēģinājumus sarunu ceļā precizēt saņemto kara materiālu un pārtikas patieso vērtību.

Tā angļu, franču un amerikāņu imperiālisti izmantoja palīdzību, ko tie bija snieguši Latvijas buržuāzijai cīņā pret padomju varu Latvijā, un tādēļ ir lieki runāt par Latvijas buržuāziskās diplomātijas patstāvību un neatkarību. Ik uz soļa skaidri jūtama Latvijas diplomātijas atkarība no Rietumu lielvalstīm. Minēsim kaut vai Padomju Krievijas un Latvijas miera sarunas.

Kad Igaunija (1919. gada 31. augustā) un pēc tam arī Latvija un Lietuva (11. septembrī) saņēma Padomju valdības miera piedāvājumu, šo valstu pārstāvji, sapulcējušies apspriedē Rīgā, vienprātīgi izteicās par piedāvājuma pieņemšanu, taču neatzina par iespējamu dot pozitīvu atbildi bez Antantes valstu piekrišanas. Tūdaļ pēc šīs apspriedes K. Ulmanis un Z. Meierovics apmek-

¹ «Economists», 1928, Nr. 12, 558. lpp.

² Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas, 1304. lpp.

lēja Talentsu, angļu misijas vadītāju Baltijā.¹ Paziņojuši pēdējam Latvijas valdības ieskatus, viņi lūdza to noskaidrot Anglijas pozīciju šajā jautājumā.²

1919. gada 14.—15. septembrī, sapulcējušies jaunā, šim jautājumam veltītā konferencē Tallinā, Latvijas un pārējo Baltijas valstu pārstāvji pieņēma īpašu lēmumu, ka **Antantes valstu valdības tiks informētas par visiem Baltijas valstu pasākumiem sakarā ar padomju miera priekšlikumiem.**³ Divas nedēļas vēlāk Baltijas valstis nolēma, ka tās nenodibinās ekonomiskus sakarus ar Padomju Krieviju **bez Antantes valstu piekrišanas.**⁴ Pēc Tallinas konferences Z. Meierovics intervijā ar preses pārstāvjiem klaji atzina, ka miers ar Padomju Krieviju iespējams tikai tad, ja pret to neiebildīs Rietumeiropas lielvalstis.⁵ Tūdaļ pēc Tallinas konferences Talentsam, kas arī bija ieradies Tallinā, tika iesniegta nota, kurā bija sīki izklāstīti konferences lēmumi. Talentsam bija sarunas arī ar visu delegāciju locekļiem.⁶

Miera sarunu iespējas starp Baltijas valstīm un Padomju Krieviju radīja Antantes valstīs krasu neapmierinātību. Talents, Anglijas misijas vadītājs Baltijā, pēc norādījuma no Londonas 1919. gada 22. septembrī

¹ Pēc starptautiskās prakses valdības galvas un ārlietu ministri aicina ārzemju diplomātus pie sevis, nevis dodas pie tiem. Jau pats šis fakts, ka Ulmaniš un Meierovics nav aicinājuši Talentsu pie sevis, bet apmeklējuši viņu, liecina, kas bija īstais saimnieks Latvijā. — V. Š.

² Documents on British Foreign Policy, First series, v. III, p. 544—545.

³ LPSR CVVA, 1313.-d f., 1. apr., 19. l., 3. lpp.

⁴ Turpat, 22.—23. lpp.

⁵ «Brīvā Zeme», 1919. g. 17. IX.

⁶ Documents on British Foreign Policy, First series, v. III, p. 533—534.

iesniedza Latvijas valdībai notu, kurā bija uzsvērts, ka Anglijas valdība «prasa, lai Latvijas valdība nekā neuzsāktu miera noslēgšanai». Viņš izteica pārliecību, ka «Latvijas valdība arī turpmāk, tāpat kā līdz šim, savu ārpolitiku uzskatīs kā daļu no sabiedroto valdību saskaņota plāna...»¹. Līdzīgus paziņojumus Latvijas valdībai sniedza arī ASV un Francijas pārstāvji.

Kaut gan Latvijas valdība atzina, ka vēlams pieņemt padomju miera piedāvājumu, un arī Tautas padome 1919. gada 9. oktobrī pieņēma rezolūciju par nepieciešamību jo ātrāk noslēgt pamieru ar Padomju Krieviju², tomēr, pakļaujoties Antantes valstu un ASV spiedienam, tā neatrada par iespējamu sākt sarunas ar Padomju valdību.

Lūk, ko šajā sakarībā rakstīja reakcionārais publicists Ž. Unāms: «Valdības ārpolitiku šādā virzienā, bez šaubām, centās ietekmēt arī Sabiedrotie, kuri šai momentā loloja lielas cerības ar krievu balto ģenerāļu palīdzību gāzt komunistu valdību. Šai laikā pamiers jauno valstu frontēs varēja visus aprēķinus izjaukt, un tādēļ viņi strādāja pret Maskavas pamiera pieņemšanu... **Mēs bijām no viņiem atkarīgi — kara materiālus mēs saņēmām no tiem.**»³ Būtība te pateikta pietiekami skaidri, kaut arī punktu virs «i» Ž. Unāms nav uzlicis. Izdarīsim to viņa vietā: tā kā Latvijas valdība bija atkarīga no Antantes valstīm, Latvijas diplomātijai vajadzēja vadīties no šo valstu norādījumiem.

¹ LPSR CVVA, 65. f., 1. apr., 23. l., 30. lpp.

² Latvijas tautas padome, I puse, 386. lpp.

³ Ž. Unāms, 18. novembris un 15. maijs, Rīgā, 1936, 31. un 32. lpp.

Kad 1919. gada otrajā pusē (pēc tam, kad bija piedzīvojis neveiksmi Deņikina uzbrukums Maskavas virzienā un Judeņiča uzbrukums Petrogradai) Tartu sākās Baltijas valstu pārstāvju sarunas ar Padomju valdības pilnvaroto M. Ļitvinovu par ķīlnieku un civilo gūstekņu apmaiņu. Padomju puse no jauna ierosināja jautājumu arī par miera sarunām. Igaunijas valdība izteica gatavību sākt miera sarunas, taču Ulmaņa valdība joprojām turpināja izdabāt Antantes vēlmēm.

Tas redzams kaut vai no instrukcijām, kādas bija dotas Latvijas delegācijai: «Izspriežot jautājumu par pamiera sarunām, delegācijai ir jālūko izzināt Antantes valstu uzskatus un jāapsver, kādu iespaidu šīs sarunas varētu darīt uz Antantes valstu izturēšanos pret Latviju. Un no Antantes valstu paredzamās izturēšanās ir jāstāda atkarībā Latvijas piedalīšanās pamiera sarunās. Delegācija nevar uzsākt pamiera sarunas, ja viņa nāk pie slēdziena, ka to sekas varētu būt, ka Antantes valstis atņem Latvijai palīdzību ar kara materiāliem vai diplomātiskā ceļā.»¹

Lai noskaidrotu Anglijas pozīciju, Latvijas delegācijas vadītājam A. Bergam bija saruna ar Talentsu, kas arī bija ieradies Tartu. Ziņojot par šo sarunu Meierovicam, A. Bergs teica, ka Talentss «diezgan atklāti lūkoja darīt iespaidu, lai mēs neslēgtu mieru».²

Tādēļ Latvijas delegācija atzina, ka nav iespējams sākt miera sarunas. Nevilšus tas atklājās arī Latvijas pārstāvju sarunās ar Padomju delegāciju. Viņi atzina, ka **Latvijas valdība nevar sākt miera sarunas, jo tā baidās «Antantes dusmu».**

¹ LPSR CVVA, 65. f., 1. apr., 23. l., 37. lpp.

² LPSR CVVA, 65. f., 1. apr., 27. l., 63.—64. lpp.

Savukārt Z. Meierovics apliecināja Geidam, Amerikas pārstāvim Latvijā, ka «Latvija līgumu ar boļševikiem nenoslēgs, ja tas runātu pretī Sabiedroto centieniem».¹

Tikai pēc tam, kad 1919. gada beigās angļu valdība mainīja savu nostāju un vairs neiebilda pret to, ka Baltijas valstis noslēdz mieru ar Padomju Krieviju, arī Latvijas valdības pozīcija kļuva pielaidīgāka. Bet, tā kā ASV, Francija un Polija joprojām bija kategoriski pret mieru ar Padomju Krieviju, tad Ulmaņa valdība tomēr neiedrošinājās atklāti sākt miera sarunas.

1919. gada 5. decembrī Tartu sākās padomju un igauņu miera konference. Latvijas valdība turpināja nogaidīt, kā izturēsies Antante. Latvijas pārstāvji 8. decembrī Tartu paziņoja Padomju delegātiem, ka ir gatavi parakstīt vienošanos par pamieru, ja šī vienošanās būs «pilnīgi slepena», t. i., par to nekas nekļūs zināms Antantes valstīm.

1920. gada 2. janvārī uz Maskavu devās Latvijas Sarkanā Krusta delegācija. Faktiski tā bija valdības delegācija, kas devās uz sarunām par pamieru. Par Sarkanā Krusta delegāciju to nodēvēja tikai tāpēc, lai maldinātu ASV, Francijas un Polijas valdības.

Taču vēl vairāk nekā ASV, Franciju un Poliju Latvijas valdība maldināja latviešu tautu. Pēc Polijas pieprasījuma (aiz tās stāvēja ASV un Francija) 1920. gada 3. janvārī sākās Polijas un Latvijas buržuāziskā karaspēka kopējs uzbrukums Latgalē. Latvijas valdība paziņoja, ka šis uzbrukums esot vajadzīgs, lai apvienotu Latgali ar Latviju. Tie bija **rupji meli**. Patiesībā Padomju Krievijas un Latvijas iepriekšējo sarunu laikā

¹ Foreign Relations of the United States, 1919, Russia, p. 741.

1919. gada novembrī un decembrī Padomju valdības pārstāvji vairākkārt oficiāli paziņoja, ka, noslēdzot pamieru, Latgale tiks iekļauta Latvijas sastāvā. Kad Latvijas delegācija ieradās Maskavā, tai no jauna apstiprināja šo faktu. Tātad Latgales apvienošanai ar Latviju šis uzbrukums nebija vajadzīgs. Latvijas valdības piekrišana uzbrukumam lieku reizi apliecināja tās atkarību no ārzemju imperiālistiem, kas spēja piespiest buržuāzisko valdību liet latviešu kareivju asinis svešu interešu labā. Karadarbība Latgalē beidzās tikai 1920. gada 1. februārī, kad tika parakstīta un stājās spēkā slepena vienošanās par pamieru starp Latviju un Padomju Krieviju.¹

Pretēja latviešu tautas interesēm bija arī Latvijas diplomātijas rīcība Padomju Krievijas un Latvijas miera sarunu laikā. Latvijas teritorijā jau sešus gadus ilga karadarbība, un latviešu tauta bija vitāli ieinteresēta ātrāk darīt galu karam. Taču Latvijas buržuāziskā diplomātija, vairāk rēķinoties ar Rietumu lielvalstu gribu nekā ar latviešu tautas interesēm, miera līguma parakstīšanu novilcināja līdz 1920. gada 11. augustam (Te jāatgādina, ka Igaunija parakstīja miera līgumu jau 2. februārī, kad Latvija tikai izšķīrās par pamiera noslēgšanu, turklāt visā slepenībā.)²

Tāda pati Latvijas buržuāziskās diplomātijas atkarība no Anglijas, Francijas un ASV bija vērojama bez iz-

¹ LPSR CVVA, 65. f., 1. apr., 1. l., 213.—220. lpp.

² Z. Meierovics 1920. gada 2. septembrī atzina, ka Latvijas valdībai, tiecoties «saskaņot» savu politiku ar Antantes valstīm, vajadzēja miera sarunas novilcināt («Mēs esam mēģinājuši miera sarunas novilcināt.») Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas, 777. lpp.

ņēmuma visos citos svarīgākajos politiskajos jautājumos.¹

Varbūt Latvija, tāpat Lietuva un Igaunija, par savu paklausību baudīja īpašu Antantes valstu un ASV labvēlību? Itin nemaz. Baltijas valstis bija tikai marionetes lielvalstu politiskajā spēlē. Šīm lielvalstīm «Baltijas jautājums» būtībā neeksistēja. Antantes valstis un ASV to atzina par «Krievijas jautājuma» sastāvdaļu un kā vienu no līdzekļiem izšķirt šo «Krievijas jautājumu» saskaņā ar saviem pretpadomju plāniem. Piemēram, kad Baltijas valstis izteica lūgumu tās atzīt, Antante un ASV nemitīgi norādīja, ka šo jautājumu tās varēs izlemt tikai pēc kapitālistiskas iekārtas atjaunošanas Krievijā un ar Krievijas nākamās valdības piekrišanu. Nelabvēlīgāko pozīciju pret Baltijas valstīm puda Amerikas Savienotās Valstis, kas daudzus gadus atsacījās tās atzīt. Visskaidrāk šī ASV pozīcija bija izklāstīta ASV valsts sekretāra Kolbija 1920. gada 2. septembra notā. Atklāti paužot savu naidīgo nostāju pret boļševismu un izsakot pārlicību, ka padomju vara Krievijā drīz sabruks, Kolbijs rakstīja, ka, gaidot šo sabrukumu, ASV atzīst par vajadzīgu atlikt visus lēmumus, kas varētu skart to intereses. Tieši tas, turpināja Kolbijs, pamudināja ASV 1919. gada 15. oktobrī paziņot, ka tās nevar atzīt Lietuvu un liek tām konsekventi «atteikt patstāvības atzīšanu arī citām Baltijas valstīm». Par spīti visiem Latvijas diplomātijas pūliņiem Anglija un Francija atzina Latviju **de jure** tikai 1921. gada janvārī, bet ASV — tikai 1922. gadā.

¹ Sk. V. Sipols, Slepenā diplomātija. Buržuāziskās Latvijas ārpolitika 1919.—1932. gadā, Rīgā, 1965.

LATVIJAS FAŠISMA DIPLOMĀTIJA

1934. gada 15. maija apvērsums

Ar aizsargu un dažu Latvijas armijas daļu palīdzību naktī no 1934. gada 15. uz 16. maiju Latvijā Zemnieku savienības līderis K. Ulmanis nodibināja fašistiska tipa diktatūru. Režīma prese sāka klaigāt par latviešu tautas «vienību», par mīlestību, kādu tauta veltījot «vadonim» K. Ulmanim utt. Lai pārliecinātos, cik «liela» bija «mīlestība», ko tauta it kā veltīja K. Ulmanim, der pievērsties faktiem.

K. Ulmaņa un citu Zemnieku savienības līderu kaunpilnā sadarbība ar vācu okupantiem 1918.—1919. gadā viņu aktīvā piedalīšanās interventu asiņainajās represijās pret darba tautu pēc padomju varas krišanas Latvijā, protams, nespēja sekmēt nedz K. Ulmaņa, nedz Zemnieku savienības popularitātes nostiprināšanos. Pašā Antantes valstu un ASV pārstāvji vairākkārt atzinuši ka arī 1918. un 1919. gadā latviešu tautas lielam lielam vairākums simpatizējis lieliniekiem un K. Ulmaņa valdību noturējuši tikai ārzemju durkļi. 1920. gadā Satversmes sapulcē Zemnieku savienība ieguva 26 no 150 vietām, t. i., tikai 17,3 proc. deputātu mandātu. Kaut gan Latvijas Komunistiskās partijas deputātu kandidātiem bija liegta iespēja balotēties, tomēr vēlēšanu rezultāti liecināja, kam piederēja tautas simpātijas. Arī 1922. gadā pirmajās Latvijas Saeimas vēlēšanās Zemnieku savienība

ieguva tikai 17 no 100 vietām. Aizvien odiozāka kļuva K. Ulmaņa personība. Tiesa, K. Ulmaņa rokās atradās viss Zemnieku savienības partijas aparāts, taču pēc vairāku kļedzošas korupcijas gadījumu atmaskošanas viņš Latvijā sāka iemantot vissliktāko reputāciju. Viņu no kandidātu sarakstiem sāka svītrot pat Zemnieku savienības piekritēji. 1921. gada jūnijā K. Ulmani nomainīja cits Zemnieku savienības līderis — Z. Meierovics, taču arī viņam nācās drīz atstāt valdības galvas posteni. Raksturīgi ir arī tas, ka 1924. gada nogalē, kad jaunu vēlēšanu priekšvakarā Zemnieku savienībai atkal izdevās nostāties valdības priekšgalā, par ministru prezidentu kļuva nevis K. Ulmanis, bet gan H. Celmiņš. Zemnieku savienība vairs neiedrošinājās izvirzīt K. Ulmani par pirmo kandidātu savā sarakstā, bet arī tad 1925. gada vēlēšanās Zemnieku savienība otrajā Saeimā ieguva tikai 16 vietas. Zemnieku savienības piekritēju skaits atkal bija samazinājies. Arī 1928. gadā trešās Saeimas vēlēšanās Zemnieku savienība ieguva tikpat daudz vietu.

Turpmāko triju gadu laikā no Zemnieku savienības novērsās vēl daļa tās vēlētāju. 1931. gada rudenī ceturtajās Saeimas vēlēšanās šī partija ieguva vairs tikai 12 proc. nodoto balsu un 14 deputātu vietas. Vēl lielāks bija kļuvis to vēlētāju skaits, kuri, balsojot par Zemnieku savienību, tomēr no kandidātu saraksta svītvoja K. Ulmani. Iekļūt Saeimā, iegūt deputāta mandātu viņam izdevās tikai ar dažādu mahināciju palīdzību.

1929.—1933. gada pasaules ekonomiskās krīzes laikā dzīves apstākļi Latvijā krasi pasliktinājās. Rūpniecības kopprodukcija kritās par 36 procentiem, smagi bija apstākļi lauksaimniecībā, eksporta apjoms samazinājās par 65 procentiem. Uzņēmēji sāka pazemināt strādnieku

algas, samazināt strādnieku skaitu, kādēļ strauji pieauga bezdarbs. Tas viss radīja neapmierinātību tautā, spēji pastiprinājās strādnieku kustība. Neapmierinātība aizvien plašāk izplatījās arī pilsētu sīkpilsoniskajās aprindās, tāpat trūcīgajā un vidējā zemniecībā.

Šķiru cīņas saasināšanās krīzes gados norisa arī citās kapitālistiskajās valstīs. Vairākās zemēs valdošās aprindas bija zaudējušas pašāvēību, ka, saglabājot buržuāziski demokrātiskās brīvības, spēs turēt savā pakļautībā tautas masas, un tur nodibinājās fašistiska tipa režīmi. 1933. gada sākumā nacisti sagraba varu Vācijā, līdz ar to arī citās Eiropas zemēs aktivizējās fašistiskie elementi. Tam bija sava ietekme arī uz stāvokli Latvijā, jo vairāk tāpēc, ka kaimiņu valstīs varu jau bija ieguvušas fašistiskas aprindas: Polijā un Lietuvā — 1926. gadā, bet Igaunijā — 1934. gada februārī. Arī tajās Latvijas buržuāzijas aprindās, kas nebija pārliecinātas par saviem spēkiem, aizvien plašāk sāka izplatīties fašisma ideoloģija.

Ipaši tas sakāms par Zemnieku savienību un K. Ulmani. 1934. gadā rudenī vajadzēja notikt kārtējām Saeimas vēlēšanām. K. Ulmanim bija iemesls bažīties, ka šīs vēlēšanas var iezīmēt nopietnu pavērsienu pa kreisi, kas bez visa cita vēl vairāk vājinātu jau tā vājās Zemnieku savienības pozīcijas. Personiski viņam bija jārēķinās pat ar galīga politiskā bankrota iespēju.

Ticoties nostiprināt buržuāzijas kundzību pār latviešu tautu, K. Ulmanis nolēma panākt 1922. gada satversmes reformu fašisma virzienā (plašākas pilnvaras prezidentam un valdībai, demokrātisko brīvību tālāka ierobežošana utt.). 1933. gada novembra sākumā Zemnieku savienības frakcija iesniedza Saeimai attiecīgu

ierosinājumu. Tas bija mēģinājums nodibināt fašistiska tipa diktatūru legālā ceļā.

Tajā pašā laikā K. Ulmanis nolēma stāties valdības priekšgalā, lai Latvijas fašizācijas brīdī vara atrastos tieši viņa rokās. Uzpircis dažas mazākas parlamenta grupas, piešķirot tām ministru posteņus, viņš «sastīķēja» jaunu valdību. Svarīgākās ministrijas (iekšlietu, kara, tieslietu) tajā atradās Zemnieku savienības pārstāvju rokās. Tas deva K. Ulmanim iespēju visos svarīgākajos jautājumos īstenot savu politiku.

Taču satversmes grozījumu projekts, ko bija iesniegusi Zemnieku savienība, Saeimā sastapa pretestību. Attiecīgajā komisijā Zemnieku savienības ierosinājumi tika stipri apcirsti. Kļuva skaidrs, ka neizdosies panākt Saeimā tādus satversmes grozījumus, kas pavērtu ceļu diktatūras nodibināšanai konstitucionālā ceļā. Tādos apstākļos K. Ulmanis nolēma rīkoties, nerēķinoties ar Saeimu, t. i., nodibināt Latvijā fašistiska tipa diktatūru **varmācīgā ceļā**, organizējot **bruņotu apvērsumu**. Naktī no 1934. gada 15. uz 16. maiju šī varas uzupurēšana arī tika realizēta.

Jāsaka, ka arī līdz 1934. gada maijam Latvijā demokrātija bija visai ierobežota. Kā jau redzējām, buržuāziskā valsts bija nodibināta prefēji latviešu tautas vairākuma gribai, Latvijas buržuāzija valdīja pār latviešu tautu tikai ar varmācības palīdzību. Par kādu gan demokrātiju varēja būt runa, ja Latvijas Komunistiskā partija, kas pārstāvēja trīs ceturtdaļas Latvijas iedzīvotāju, bija iedzīta pagrīdē! Šo «demokrātiju» pat formāli varēja izmantot faktiski tikai labi ja viena ceturtdaļa iedzīvotāju. Buržuāziskais režīms radīja sarežģītu apspiešanas aparātu: armiju, policiju, politpārvaldi. Papildus šiem parastajiem buržuāzijas kundzības

balstiem Latvijas reakcionārās aprindas radīja vēl arī savu militāru šķiras organizāciju — aizsargus, kurā sastāvēja apmēram 40 tūkstoši cilvēku. Skaita ziņā šī organizācija bija lielāka par Latvijas armiju. Šis aparāts diendienā bija nodarbināts, lai bez žēlastības nomāktu Latvijas darba tautas cīņu pret buržuāziju. Cita pēc citas «demokrātiskajā» Latvijā norisinājās politiskās tiesas prāvas. Cietumi bija pilni ar politiskajiem ieslodzītajiem. Turklāt buržuāzija izrēķinājās ar darba tautu arī bez izmeklēšanas un tiesas. Tā 1919. gada jūlija beigās Latvijas presē parādījās šāds ziņojums: «Ap šā mēneša vidū Valmieras apriņķī tika sarīkota soda ekspedīcija, kura sastāvēja apm. no 100 cilvēkiem. Šī ekspedīcija apmēram 10 dienu laikā apbraukāja visus Valmieras apriņķī atrodošos miestņus un pagastus un pa savu darbības laiku ir arestējusi ap 200 cilvēku... Ja varētu savākt un aprakstīt visas tās briesmas, kuras sagādāja soda ekspedīcija tanīs miestņos, lauku mājās un muižās, kuras tā apmeklēja, tad iznāktu vesels briesmu stāsts... Kādā Valmieras apriņķa muižā tikuši arestēti gandrīz visi muižas strādnieki, daži no viņiem ar «pipkām» sakauti līdz asinīm.»¹

Tā paša gada 14. decembrī Ulmaņa varas iestādes apcietināja Valmierā kādas jaunatnes sapulces 29 dalībniekus. To vidū bija 14—16 gadu vecas meitenes, 11 jauniešus 22. decembrī nošāva.

Toreizējais iekšlietu ministrs A. Bergs izteicies, ka valdība baidījiesies no padomju varas atjaunošanās un tāpēc rīkojusies pēc principa: «Cik komunistu nošausim, tik dienu ilgāk mēs valdīsim.»

Laika posmā no 1926. līdz 1928. gadam Latvijā tika

¹ «Sociāldemokrāts», 1919. g. 30. VII.

apcietināti 1200 arodbiedrību aktivisti.¹ 1930. gadā notika 29 politiskas tiesas prāvas, 1931. gadā — 37, 1932. gadā — 53, 1933. gadā — 62.² Dažās no šīm prāvām bija 50—70 apsūdzēto. 1932. gadā Latvijas cietumos atradās 900—1000 politisko ieslodzīto.³

Formāli Latvija līdz 1934. gadam bija parlamentāra republika. Legāli darbojās daudzas politiskas partijas, tās izdeva savas avīzes, to pārstāvji atradās Saeimā, pilsētu domēs utt. Dažkārt legālas darbības iespējas izdevās izmantot arī darba tautas pārstāvjiem.

1934. gada 15. maijā K. Ulmaņa organizētā apvērsuma rezultātā Latvijā nodibinājās atklāta diktatūra. Tika apturēta 1922. gada satversme. Valstī pasludināja karastāvokli. Saeimu, pilsētu domes un citus vēlētus orgānus padzina. Visa vara valstī pārgāja Ulmaņa vadītās valdības rokās. Tika likvidētas politiskās partijas, aizliegtas masu sapulces un demonstrācijas. Tūdaļ sākas visu valdībai nevēlamo cilvēku aresti. Cietumos ieslodzīja pat daudzus Saeimas deputātus, ignorējot viņu parlamentāro neaizskaramību. Galvenokārt represēti tika progresīvie darbinieki, sevišķi komunisti, jo Ulmanis baidījās (un ne bez pamata), ka tie cels latviešu darba tautu cīņai pret fašistisko diktatūru. Maijā Latvijā cietumos ieslodzīja 831 cilvēku, jūnijā — 659, jūlijā — 587 utt. Pavisam laika posmā no maija līdz decembrim arestēja 4091 cilvēku.⁴ Liepājā speciāli ierīkoja koncentrācijas nometni.

¹ Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, II, 1920—1940, Rīgā, 1965, 171. lpp.

² Turpat, 205. lpp.

³ Turpat, 206. lpp.

⁴ A. Drizulis, Latvija fašisma jūgā, Rīgā, 1959, 23. lpp.

15. maija valdība par savu svarīgāko uzdevumu izvirzīja tautas masu demagoģisku ietekmēšanu. Iekšlietu viceministrs A. Bērziņš, nostājies propagandas mašīnas priekšgalā, rīkojās pēc Gebelsa receptēm. Propagandas mērķis bija pierādīt, ka Ulmaņa jaunā valdība atspoguļojot visas latviešu tautas intereses un vēlmes, ka valdība stāvēt pāri politiskajām partijām un šķirām, utt. Protams, tie bija klaji meli.

Tā kā fašismam tajā laikā Latvijā jau bija vissliktākā slava, sākumā Ulmanis tiecās izlikties, it kā viņa nodibinātajam režīmam nebūtu nekā kopēja ar fašismu. Vēl vairāk. 1934. gada jūnija vidū izdarītos dažu pērkonkrustiešu pagaidu arestus pavadīja demagoģiski apgalvojumi, ka valdība «izskauž fašismu». Taču faktiski pērkonkrustiešu apcietināšana nebija nekas cits kā Ulmaņa cenšanās atbrīvoties no konkurējoša fašistiska grupējuma. Jāpiebilst, ka šīs propagandas mašīnas pūliņi nedeva vēlamos rezultātus. Sevišķi grūti bija «uzspodrināt» visnotaļ apšaubāmo Ulmaņa «autoritāti».

Latvijas ārpolitikas orientācijas maiņa. Tuvināšanās hitleriskajai Vācijai

Sakarā ar fašistiskās Vācijas agresijas draudiem Latvijas valdība kopš 1933. gada sākuma piešķīra vislielāko nozīmi attiecību tālākai nostiprināšanai ar Angliju un Franciju. Latvijas buržuāzija tolaik joprojām orientējās vispirms uz Angliju kā lielvalsti, ar kuru Latvijai allaž bijuši visciešākie sakari. Latvijas valdībai šķita, ka Anglija, kurai Latvijā bija svarīgas ekonomiskas intereses un liela politiska ietekme, pati būs ieinte-

resēta saglabāt savas pozīcijas Latvijā. Tāpēc Latvijas valdība cerēja uz Anglijas palīdzību gadījumā, ja Latvijai draudētu tiešas briesmas no Vācijas.

Latvijas valdība lielu nozīmi piešķīra arī attiecību nostiprināšanai un paplašināšanai ar Franciju, atzīstot, ka līdzās Anglijai tā briesmu brīdī varētu sniegt Latvijai palīdzību. Ārlietu ministrijas 1933. gada 24. marta informatīvā vēstulē Latvijas sūtniecībām ārzemēs norādīts, ka Francija ir lielvalsts, kur Latvija «vajadzības gadījumā varētu meklēt un arī atrast atbalstu un palīdzību».¹

Kāda tad izrādījās Anglijas un Francijas nostāja?

Anglijas imperiālisti, kas 1919. gadā bija panākuši, ka Rietumu lielvalstis atzīst Baltiju par angļu iespaidu sfēru, līdz 1933. gadam bija pratuši ne vien saglabāt, bet arī nostiprināt savas pozīcijas Latvijā. Latvija bija nokļuvusi visai lielā ekonomiskā un politiskā atkarībā no Anglijas. Salīdzinājumā ar pārējām Rietumu lielvalstīm Anglijai bija vislielākā ietekme Latvijā. Kopš pašiem buržuāziskās valsts sākumiem arī franču imperiālistiem bija stipras pozīcijas Latvijā.

Pēc nacistiskā apvērsuma Vācijā angļu un franču imperiālistu interese par Latviju un arī pārējām Baltijas valstīm stipri atslāba. Būtiskās pārmaiņas starptautiskajā situācijā ienesa angļu un franču valdošo aprindu nostājā tikpat būtiskas korektīvas.

Pirmajos gados pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas Anglijas un Francijas nostāju attieksmē pret Baltijas valstīm noteica politika t. s. «Krievijas jautājumā», t. i., cenšanās iznīcināt pasaulē pirmo sociālistisko valsti. Angļu un franču imperiālisti raudzījās uz

¹ LPSR CVVA, 46. f., 1. apr., 92. l., 481. lpp.

Baltijas valstīm kā uz vienu no visērtākajiem placdar-
miem, no kura varētu izdarīt triecienu pret Padomju
republiku. Viņu uztverē Baltijas valstis bija arī svarī-
gas līdzdalībnieces intervencijai Krievijā. Kopš tā laika
starptautiskajā situācijā bija notikušas būtiskas izmai-
ņas. Angļu un franču imperiālisti bija spiesti atzīt, ka
paši ar saviem spēkiem vien nespēj noņņaut Padomju
republiku. Mainījās arī Anglijas un Francijas valdošo
aprindu uzskati par Baltiju. Tā viņu acīs zaudēja savu
agrāko nozīmi, un viņi bija gatavi atdot to hitleriskajai
Vācijai.

Anglijas un Francijas valdošās aprindas atzina, ka
tieši hitleriskā Vācija kļūst par spēku, kas varētu izni-
cināt vai vismaz vājināt Padomju valsti. Anglija un
Francija bija ar mieru atdot Vācijai savas pozīcijas
Austrumeiropā, lai pavērtu Vācijai ceļu uz Padomju
Savienības robežām. Anglijas un Francijas valdības ce-
rēja, ka hitleriskā Vācija, novirzot savu agresiju uz
Austrumiem, atteiksies no pretenzijām Rietumos. Vis-
beidzot, tie cerēja, ka karā pret Padomju Savienību no-
vājināsies arī pati Vācija, kas dos iespēju Anglijai un
Francijai atkal nostiprināt savas pozīcijas Eiropā.

Visai uzskatāmi angļu un franču valdošo reakcio-
nāro aprindu politika attieksmē pret Vāciju izpaudās
1933. gada sarunās starp Angliju, Franciju, Vāciju un
Itāliju par t. s. «četrvalstu pakta» noslēgšanu.

«Četrvalstu pakta» parakstīšana (1933. gada 7. jū-
nijā) radīja lielu satraukumu Baltijas valstīs, Polijā,
Čehoslovākijā un Mazās Antantes valstīs. Tas atspogu-
lējās arī presē. Laikraksts «Latvijas Kareivis» 6. jūlijā
par to rakstīja: «Tāda apvienība ir vairāk ieinteresēta
miera uzturēšanā **Rietumos** un būs mazāk sajūtīga pret
to, kas notiek uz **austrumiem** no, teiksim, Vācijas robe-

žām. Sevišķi vēl tad, ja kādas valsts austrumu ekspansija mazina vai atliek uz vēlāku laiku sarežģījumus Rietumos.»

Tiesa, «četrus valstu pakts» spēkā nestājās, jo to neapstiprināja Francijas parlaments. Taču sarunas par to pilnīgi pārskatāmi parādīja Anglijas un Francijas valdošo reakcionāro aprindu nostāju attiecībā uz hitleriešu agresīvajiem tīkojumiem Austrumeiropā, tātad arī Baltijā. Tā Latvijas sūtnis Anglijā K. Zariņš ziņoja uz Rīgu, ka politikas jomā angļu valdība neparādot nekādu interesi par Baltijas valstīm.¹ Ar dziļu sarūgtinājumu Zariņš savā pārskatā par Latvijas sūtniecības darbību Londonā 1933. gadā rakstīja: «Angļu kareivis neies ne par vienu mazo valsti pat pirkstu kustināt.»²

Kā rādīja sarunas par Austrumu pakta noslēgšanu (1934.—1935. g.), tādu pašu nostāju ieņēma arī Francijas valdība.

Tādā kārtā Latvija hitleriskās Vācijas uzbrukuma gadījumā nevarēja gaidīt palīdzību ne no Anglijas, ne Francijas. Abu šo valstu valdošās aprindas aizvien skaidrāk pauda, ka savas pozīcijas Baltijā, arī pašas Baltijas valstis, neieskata par sevišķi svarīgām un nedomā tās aizstāvēt pret hitlerisko Vāciju. Anglija pakāpeniski savas ekonomiskās un politiskās pozīcijas Baltijā atdeva Vācijai.

Sakarā ar Anglijas un Vācijas jūras vienošanās parakstīšanu 1935. gadā kļuva gluži skaidrs, ka Baltiju pārņem Vācija savā iespaidu sfērā. Angļu valdība piekrita, ka Vācijai ir tik liela jūras kara flote, kuras apjoms sasniedz Anglijas kara flotes 35 procentus. Cerčils

¹ LPSR CVVA, 1313.-g f., 15. apr., 170. l., 228.—229. lpp.

² Turpat, 14. l., 310.—311. lpp.

savos memuāros atzīst, ka Anglijas valdība piekritusi Vācijas flotes palielināšanai nolūkā, lai tā kļūtu par «noteicēju Baltijas jūrā».¹ ASV vēstnieks Berlīnē Dods arī konstatēja, ka jūras vienošanās nodod Vācijas rokās «absolūtu kontroli Baltijas jūrā».² Angļu žurnāls «*New Statesman and Nation*» rakstīja, ka Vācijai piešķirtā kara flotes palielināšanas norma ir «vairāk nekā pietiekama, lai Baltijas jūru pārvērstu par vācu ezeru» un «vienošanās noslēgta tāpēc, ka Anglija klusuciešot piekrit Vācijas ekspansionistiskajiem tīkojumiem, kas vērsti pret PSRS un Baltijas valstīm».

Tieši tā vienošanos novērtēja arī Latvijas valdība. Kā 1935. gadā Vašingtonai ziņoja amerikāņu sūtnis Latvijā Antverps, Latvijas valdība šo vienošanos atzina par apliecinājumu tam, ka Anglija nav ieinteresēta nodrošināt mieru Austrumeiropā.³

Ar Anglijas un Vācijas jūras vienošanās parakstīšanu faktiski bija notikusi iespaidu sfēru pārdalīšana Eiropā. Līdz ar to Anglija Baltijas jūru un tās piekrastes valstis atzina par hitleriskās Vācijas iespaida sfēru. Tādējādi angļu imperiālisti tiecās novirzīt vācu agresiju uz austrumiem, Baltijas valstu un Padomju Savienības virzienā.

Šo Anglijas valdošo aprindu nostāju nekavējās izmantot hitleriskā Vācija, lai jo vairāk aktivizētu savu politiku Baltijā. To apliecina daudzi fakti. Vācijas presē sistemātiski parādījās raksti, kas nepārprotami aicināja atjaunot vācu kundzību Baltijā. 1934. gada rudenī vācu t. s. «Austrumu biedrības», kas veica graužošu darbību

¹ W. Churchill, *The Second World War*, v. I, p. 125—126.

² *Foreign Relations of the United States*, 1935, v. II, p. 337—338.

³ *Foreign Relations of the United States*, 1935, v. I, p. 304—305.

Austrumeiropas valstīs, priekšgalā nostājās Oberlenders, viens no hitleriešu «lielākajiem speciālistiem Austrumu jautājumā». Laikraksts «Jaunākās Ziņas» šajā sakarā rakstīja, ka biedrības vadības maiņa iezīmē jauna, daudz aktīvāka posma sākumu tās darbībā.¹

1934. gada augustā Vācijas valdība nomainīja Vācijas sūtniecības sastāvu Rīgā, nosūtot uz Latviju tieši tādus darbiniekus, kas pēc hitleriešu ieskata vislabāk noderēja viņu agresīvo plānu īstenošanai. Sūtniecības priekšgalā stājās E. fon Šaks, kas pirmā pasaules kara laikā bija Vācijas kara atašeja ASV fon Pāpena palīgs. Pēc iecelšanas 1934. gadā par Vācijas sūtni Vīnē Pāpenam vajadzēja sagatavot Austrijas «anšlusu». Līdzīgi uzdevumi attiecībā uz Latviju tika uzticēti viņa bijušajam palīgam Šakam.

Ipaša loma hitleriešu graužošajā darbībā Latvijā bija baltvāciešu vidū izveidotajai aģentūrai.

Hitleriešu ekspansijā Latvijā ļoti svarīga vieta bija arī ekonomiskajiem pasākumiem. Ap 1935. gadu Vācijai bija izdevies jūtami izspiest Angliju un stabili ieņemt pirmo vietu Latvijas ārējā tirdzniecībā. 1935. gadā tā pārsniedza Latvijas tirdzniecību ar Angliju gandrīz par 40 procentiem. Tas krasi pastiprināja Latvijas tautas saimniecības atkarību no Vācijas un deva Hitleram jaunu, visai iedarbīgu līdzekli, lai vēl vairāk pakļautu Latviju un izdarītu uz to spiedienu svarīgākajos politiskajos jautājumos. 1935. gada jūnijā Latvijas sūtnis Vācijā A. Krieviņš bija spiests konstatēt, ka Latvijas un Vācijas saimniecisko sakaru straujajai izaugsmei var būt ļoti nopietnas sekas, jo hitlerieši Latvijas ekono-

¹ «Jaunākās Ziņas», 1934. g. 18. X.

misko atkarību izmantos savu politisko mērķu sasniegšanai.¹

Vienīgā lielvalsts Eiropā, kas pēc fašistiskā apvērsuma Vācijā enerģiski un konsekventi nostājās par noteiktiem pasākumiem miera saglabāšanai un visu Eiropas valstu, kā lielo, tā arī mazo, drošības garantēšanai, bija Padomju Savienība. Padomju valdība atzina, ka miera nodrošināšanai Eiropā nepieciešama PSRS, Anglijas un Francijas cieša sadarbība, lai iegrozotu Vācijas agresīvās tieksmes. Padomju valdība uzskatīja, ka nozīmīgu ieguldījumu miera nodrošināšanai Eiropā var dot arī citas, mazākas valstis.

Padomju valdība enerģiski uzsāka stingras kolektīvas drošības sistēmas izveidošanu Eiropā. Šajā virzienā turpinājās PSRS un Francijas attiecību nostiprināšana. Tika nodibinātas diplomātiskas attiecības starp PSRS un ASV. Savu noraidošo nostāju pret Padomju Savienību pakāpeniski mainīja Mazās Antantes valstis, vispirmā kārtā Čehoslovākija. Līdztekus notika dažas pavirzes arī PSRS un Latvijas attiecībās. Latviešu tauta ar dziļām simpātijām izturējās pret Padomju Savienības cīņu par mieru, uzskatot to par svarīgāko ķīlu mieram un drošībai Baltijas jūras krastos. Padomju valdība atzina par nepieciešamu veikt pasākumus, lai saliedētu spēkus, kas varētu apturēt hitleriskos agresorus. Šajā jautājumā tā veda sarunas ar Francijas valdību, kas izjuta bažas par savas zemes likteni un sāka nosvērties par sadarbību ar PSRS cīņā pret hitleriskās Vācijas agresiju.

Padomju valdība atzina par vajadzīgu sākt sarunas ar Poliju, jo arī tai vajadzēja būt ieinteresētai novērst

¹ LPSR CVVA, 1313.-b f., 22. apr., 80. l., 62.—63. lpp.

Hitlera tīkojumus sagrābt Baltijas valstis. Tādēļ Padomju valdība 1933. gada 14. decembrī iesniedza Polijai priekšlikumu publicēt kopēju padomju un poļu deklarāciju, kurā būtu norādīts, ka abas puses dara zināmu savu stingro apņēmību sargāt un aizstāvēt mieru Austrumeiropā un ka viens no šā miera noteikumiem ir Baltijas valstu neatkarības un neaizskaramības saglabāšana. Deklarācijā bija vēl paredzēts norādīt, ka Baltijas valstu neatkarība ir abu valdību rūpju objekts un ka gadījumā, ja šī neatkarība tiktu apdraudēta, tās apspriedīs radušos stāvokli.¹ Taču Polija nepieņēma padomju priekšlikumu, jo tajā laikā sāka tuvināties hitleriskajai Vācijai.

1933. gada decembra beigās Padomju valdība izvirzīja priekšlikumu noslēgt reģionālu vienošanos par savstarpēju aizsardzību pret Vācijas agresiju (Austrumu pakts). Līdzās Padomju Savienībai un Francijai šādas reģionālas vienošanās dalībnieki būtu Beļģija, Čehoslovākija, Polija, Lietuva, Latvija, Igaunija un Somija. Austrumu pakta noslēgšana varēja kļūt izšķirošs pasākums miera un drošības garantēšanai Eiropā, tātad arī Baltijā. Paktā uz vienlīdzības pamatiem paredzētajām visu tā dalībnieku saistībām vajadzēja apmierināt visas valstis, kas patiesi ieinteresētas saglabāt mieru.

1934. gada vidū PSRS un Francijas valdības saskaņoja Austrumu pakta tekstu, un priekšlikumi pievienoties paktam tika iesniegti arī citām valstīm, to vidū Vācijai. Taču Vācija, lolodama agresīvus plānus, ar dažādiem ieganstiem sāka izvairīties no pievienošanās paktam. Vācijas piemēram sekoja arī Polija. Austrumu pakta noslēgšana kļuva neiespējama.

¹ PSRS Ārējās politikas arhīvs, 05. f., 13. apr., 4. l., 170.—171. lpp.

Francijas ierosmē 1935. gada maijā tika parakstīts PSRS un Francijas līgums par savstarpēju palīdzību, pēc tam arī līdzīgs PSRS—Čecoslovākijas līgums. Šo līgumu noslēgšana radīja labu bāzi miera saglabāšanai Eiropā. Protams, šim nolūkam bija nepieciešams, lai līgumu dalībnieki godīgi izpildītu savas saistības.

1935. gada 14. aprīlī Vācijas valdība paziņoja, ka ir ar mieru parakstīt daudzpusīgu paktu, kura pamatos būtu nevis savstarpējas palīdzības saistības, bet gan saistības neuzbrukt un konsultēties. Padomju valdība un Francijas valdība atzina, ka arī tādām paktam varētu būt zināma pozitīva loma kara novēršanā. Tāpēc Padomju valdība un franču valdība 1935. gada 16. maijā izvirzīja priekšlikumu noslēgt Austrumeiropas paktu, kas paredzētu saistības neuzbrukt, konsultēties un nesniegt palīdzību agresoram.¹ Padomju valdība paziņoja Francijas valdībai, ka atzīst par vēlamu, lai līgumā piedalītos PSRS, Francija, Polija, Vācija, Čehoslovākija un tās Baltijas valstis, kas to vēlētos.²

Latvijas valdība bija ar mieru pieņemt PSRS un Francijas priekšlikumu. Tā paziņoja, ka, par cik Francijas un Padomju valdība ir ar mieru parakstīt Austrumu paktu Vācijai pieņemamā formā, tad vairs nav šķēršļu, kas atturētu parakstīt līgumu visām tām valstīm, kas ieinteresētas *status quo* saglabāšanā Austrumeiropā.³

PSRS un Francijas jaunais priekšlikums hitleriskās Vācijas valdībai radīja visai sarežģītu situāciju. Priekšlikuma pamatā taču bija pašas Vācijas valdības 1935. gada 14. aprīļa ierosinājums. Tomēr hitleriskās Vāci-

¹ Laikraksts «Правда», 1935. g. 16. V.

² Zurnāls «Международная жизнь», 1963. g., 10. nr., 158. lpp.

³ «Jaunākās Ziņas», 1935. g. 30. VII.

jas valdība noraidīja pakta noslēgšanu arī tā jaunajā formā. Tā liekulīgi paziņoja, ka līdz ar franču un padomju savstarpējās palīdzības līguma noslēgšanu Vācijas 1935. gada 14. aprīļa paziņojums esot zaudējis spēku. Lai kaut cik attaisnotu savu nostāju, Hitlers savā 1935. gada 21. maija runā trīskārt norādīja, ka ir gatavs noslēgt ar visām kaimiņvalstīm (izņemot Lietuvu) divpusējus neuzbrukšanas līgumus.¹ Saskaņā ar šo runu Latvijas valdība iesniedza Vācijai priekšlikumu noslēgt neuzbrukšanas līgumu, taču Hitlers uz šo priekšlikumu neatbildēja. Nebija šaubu, ka hitlerieši negribēja saistīt sev rokas attiecībā uz Baltijas valstīm. Tas lieku reizi apstiprināja hitleriešu agresīvos tīkojumus Baltijā.

Tādos apstākļos Latvijā radās jautājums par tāda savstarpējās palīdzības līguma noslēgšanu ar Padomju Savienību, kas būtu līdzīgs padomju-franču un padomju-čehoslovaku līgumiem. 1935. gada 15. jūnijā Latvijas valdība telegrafēja savam sūtnim Igaunijā, ka sakarā ar Vācijas negatīvo nostāju drošības garantēšanā Austrumeiropā, kā arī ievērojot divdomīgo iztulkojumu, ar kādu Vācija nākusi klajā attiecībā uz pašas 14. aprīļa paziņojumu, Latvijas valdība nolēmusi «sākt sarunas ar PSRS par tāda pakta noslēgšanu, kas būtu līdzīgs franču un čehoslovaku paktam». Turklāt tika izteikta Latvijas valdības cerība, ka izveidojamajā drošības sistēmā galu galā varēs piedalīties arī Polija un Vācija. Sūtnis saņēma norādījumu noskaidrot sabiedrotās Igaunijas viedokli.² Latvijas valdības lēmums noslēgt savstarpējās palīdzības līgumu ar PSRS liecina,

¹ Dokumente der deutschen Politik, Bd. 3., S. 92, 93, 96.

² LPSR CVVA, 42. f., 1. apr., 6. l., 24. lpp.

cik populāra Latvijā bijusi ideja par tāda līguma noslēgšanu (to gan īstenoja tikai 1939. gada oktobrī).

Jautājumu par Austrumeiropas paktu, kā arī par Latvijas un PSRS savstarpējās palīdzības noslēgšanu sāki pārrunāja apspriedē, kurā no 28. jūnija līdz 3. jūlijam 1935. gadā Rīgā pulcējās Latvijas diplomātiskie pārstāvji ārzemēs. Atzīmējis, ka Vācija atteikusies no sava 14. aprīļa paziņojuma, ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs V. Munters norādīja, ka nepieciešams izšķirties par to, vai «forsēt tomēr kolektīva līguma slēgšanu vai ļaut lietām vienkārši iet savu gaitu». Viņš pasvītvoja arī, ka pēdējais ceļš esot saistīts ar zināmu risku, jo Rietumu lielvalstis varot apmierināties ar savstarpēju norunu drošības jautājumos vienīgi attiecībā uz Rietumeiropu. Ja mēs gribam, turpināja V. Munters, veicināt Austrumu pakta slēgšanu, ciktāl tā objektīvi vispār vēl ir iespējama, tad mums «nav cita ceļa, kā sekot Čehoslovākijas paraugam un slēgt līgumu ar PSRS, kas tiktu vēlāk atvietots ar kolektīvu paktu». Atstāt franču un krievu paktu kā vienīgo drošības līdzekli Austrumeiropā, teica V. Munters, būtu bīstami, un, «ja mums neizdosies to papildināt ar kolektīvas drošības instrumentu, mums jāņem iespējamais»¹.

Savas domas par Austrumu paktu un PSRS — Latvijas savstarpējās palīdzības līgumu šajā apspriedē izteica arī vairāki Latvijas sūtņi. Detalizēti šo jautājumu apskatīja Latvijas pārstāvis Tautu savienībā Feldmanis, kurš vairākkārt šajā lietā bija runājis ar Ļitvinovu, Lavalu, Beku un citiem ieinteresēto valstu pārstāvjiem un kurš tāpēc bija labi informēts par viņu nostāju

¹ LPSR CVVA, 1313.-v f., 22. apr., 80. l., 14.—15. lpp.

Runādams par savstarpējās palīdzības līguma noslēgšanu ar PSRS, Feldmanis norādīja: «Krieviem ir interese šo līgumu ar mums slēgt nevis tādēļ, lai iegūtu priekš karaspēka tranzītu uz Vācijas kara gadījumā, bet gan tādēļ, lai viņi būtu droši, ka Baltijas valstis šādā vai tādā veidā nepakļūst zem Vācijas iespaida, caur ko rastos tieši draudi priekš pašas Krievijas . . . Mans slēdziens, ka mēs ar krieviem līgumu noslēgt varam.»¹

Tādas pašas domas apspriedē izteica Latvijas sūtnis Maskavā Bīlmanis, Lietuvā — Sēja, Itālijā — Spekke, Anglijā — Zariņš un Čehoslovākijā — Nukša. Bīlmanis pasvītvoja, ka visas valstis ir par sadarbību ar Krieviju un tāds ceļš jāiet arī Latvijai. «Ar Krieviju jāsadarbomas . . . Visas valstis ir par sadarbību ar Krieviju. Mūsu drošība pavairotos, ja mēs noslēgtu līgumu ar Krieviju,» viņš teica.² Tajā pašā laikā Latvijas sūtni: Polijā — Valters, Somijā — Sūmanis un Igaunijā — Liepiņš nostājās pret divpusēja savstarpējas palīdzības līguma noslēgšanu ar PSRS. Pamatodami savu nostāju, viņi norādīja, ka tas radītu krasu neapmierinātību Vācijā un Polijā. Ļoti noteikti pret divpusēju līgumu ar PSRS, kā apspriedē ziņoja sūtnis Liepiņš, nostājusies Latvijas sabiedrotā — Igaunija.³

Izvērtējot diskusiju, 2. jūlijā vēlreiz runāja V. Munters. Viņš izklāstīja principus, kādus Latvijas valdība atzinusi par nepieciešamu likt savas turpmākās politikas pamatā. Viņš no jauna argumentēja Latvijas — PSRS līguma noslēgšanas mērķtiecību.⁴ K. Ulmanis, kas vadīja

¹ LPSR CVVA, 1313.-v f., 22. apr., 80. l., 144.—145. lpp.

² Turpat, 189., 191., 192., 201., 202. lpp.

³ Turpat, 190.—193. lpp.

⁴ Turpat, 144.—145. lpp.

konferenci, izteicās tādā pašā garā kā V. Munters.¹

1935. gada 10. jūlijā Latvijas valdība par savu gatavību noslēgt PSRS—Latvijas savstarpējās palīdzības līgumu informēja Padomju pilnvaroto lietvedi Latvijā.

Taču jau pirms tam, 1935. gada 7. jūlijā, Munteram šajā jautājumā bija saruna ar Vācijas sūtni Rīgā Šaku. Munters lika saprast, ka nav neiespējama tāda savstarpējās palīdzības līguma noslēgšana ar PSRS, kas būtu analogs padomju-čehu līgumam, ja Vācija neparādīs iniciatīvu «notikumu tādas attīstības novēršanai».²

Tas nopietni satrauca Vācijas valdību. Hitlerieši tūdaļ veica enerģiskus pasākumus, lai izjauktu Latvijas un PSRS savstarpējās palīdzības līguma noslēgšanu. Vācijas ārlietu ministrijas valsts sekretārs Bilovs 1935. gada 9. jūlijā telegrāfiski uzdeva Šakam vēlreiz pārrunāt ar Munteru jautājumu par Latvijas nostāju Austrumu pakta jautājumā. Viņš pasvītroja, ka Šaka sarunai ar Munteru jānotiek tā, lai latviešiem radītu iesaīdu, ka saglabājas «zināmas pozitīvas perspektīvas» un tādējādi novērstu viņu pievienošanos padomju «frontei», taču tajā pašā laikā viņš nedrīkst «ierobežot Vāciju ar kaut kādām saistībām», par kādām ieminējies Munters.³

11. jūlijā Šakam šajā jautājumā bija saruna ar Munteru. Tā kā Šaks nekādu «iniciatīvu» neparādīja, bet no jauna uzsvēra, ka Vācija atzīst savus 14. aprīļa priekšlikumus par spēku zaudējušiem, Munters paziņoja, ka

¹ Историко-дипломатический архив, 38.-d. f., 22. apr., 213. l., 104.—105. lpp.

² Documents on German Foreign Policy, Ser. C, vol. IV, p. 425.

³ Turpat, p. 426—427.

«mēs (Latvijas valdība. — V.S.) esam pacēluši jautājumu par liguma noslēgšanu ar Krieviju».¹

Saņēmis Šaka ziņojumu par šo sarunu, Bilovs tūdaļ deva norādījumu Vācijas vēstniekam Varšavā Moltkem iespējami drīzākā laikā apmeklēt Beku un «censties panākt, lai Polija izdarītu spiedienu uz Baltijas valstīm nolūkā novērst to pievienošanos krievu frontei».²

15. jūlijā angļu laikrakstā «Times» parādījās ziņa par Latvijas valdības nodomu noslēgt savstarpējās palīdzības līgumu ar PSRS.

Tajā pašā dienā Vācijas ārlietu ministrijas valsts sekretārs Bilovs uzaicināja Latvijas sūtni Berlīnē Krieviņu un kategoriskā formā viņam paziņoja, ka Vācija nevērtēs labvēlīgi Latvijas pievienošanos padomju un franču drošības sistēmai un tādu soli neuzskatīs par «laimīgu». «Mēs to ļoti nožēlotu,» teica Bilovs, «jo uzskatām šīs valstis par mūsu nākošajiem kara pretiniekiem... Es jūs ļoti lūgtu pamatīgi apsvērt stāvokli, pirms pasākat ko šajā virzienā. Mēs ļoti nožēlotu, ja politiskā attīstība jūsu valstī tādā kārtā tiktu sakompromitēta.»³

Bilovs no jauna meklēja atbalstu no Polijas, šoreiz ar Polijas vēstnieka Berlīnē Lipska starpniecību. Viņš lūdza Lipski no savas puses atbalstīt Polijas valdībā Vācijas vēstnieka Varšavā Moltkes demaršu, cerēdams, ka Polijas valdība ietekmēs Rīgu un Tallinu. Bilovs pasvītvoja, ka Vācijas diplomātikajiem pārstāvjiem Baltijas valstīs norādīts censties panākt **šo valstu neitralizāciju**.

¹ LPSR CVVA, 1313.-a f., 1. apr., 92. l., 500.—501. lpp.

² Documents on German Foreign Policy, Ser. C, v. IV, p. 426—427.

³ LPSR CVVA, 1313.-a f., 1. apr., 92. l., 774.—776. lpp.

Igaunijas valdība šajā jautājumā visā pilnībā atbalstīja Vāciju un Poliju. Igaunijas valdība izteicās pret savstarpējas palīdzības līguma noslēgšanu ar PSRS. Arī Anglijas valdība paziņoja, ka Latvijas rīcība, noslēdzot paktu ar PSRS, tai «nepatīk».¹

Spiedienam uz Latviju no Vācijas, Polijas un sabiedrotās Igaunijas puses bija zināmi rezultāti. Sava ietekme bija, protams, arī Anglijas nostājai. Latvijas valdība šo jautājumu vairs neizvirzīja.

Taču, strauji augot kara draudiem Eiropā, aizvien plašākas latviešu tautas aprindas pievērsa savus skatienus Padomju Savienībai, saskatot tajā vienīgo drošo Baltijas valstu aizstāvi hitleriskās Vācijas agresijas gadījumā. To var teikt ne vien par Latvijas darba tautu, kas sajuta vislielākās simpātijas pret zemi, kurā uzvarējis sociālisms, bet arī par citiem iedzīvotāju slāņiem — sīko un vidējo zemniecību, sīkpilsonību un ievērojamu daļu virsnieku. Šajā tik svarīgajā jautājumā veidojās visas tautas vienotā fronte, kas nostājās Latvijas nacionālo interešu sardzē.

Kā spilgtu piemēru var minēt it plašu Latvijas militāro aprindu domas šajā jautājumā.

Latvijas augstākās militārās personas, to vidū kara

¹ Muntera un Tautu savienības pilnsapulces angļu delegācijas locekļu Vansitarta un Koljera 1935. gada 30. septembra sarunas pieraksts.

1935. gada 5. augustā Munters uzdeva Latvijas sūtnim Igaunijā vēlreiz ierosināt šo jautājumu Igaunijas valdībā. Viņš pasvītvoja, ka gadījumā, ja Igaunija paliks pie savas inertās nostājas, Latvija saglabās sev brīvas rokas zondējošām sarunām ar PSRS. Munters pamatojās uz to, ka tādu paziņojumu sniegt viņu pilnvarojis Latvijas ministru prezidents. (LPSR CVVA, 1313.-a f., 1. apr., 92. l., 748.—750. lpp.)

ministrs ģenerālis Balodis un Latvijas armijas komandieris ģenerālis Berķis, sarunās ar Padomju pilnvaroto pārstāvi Latvijā vairākkārt izteica vēlēšanos apmeklēt PSRS, lai tur tuvāk iepazītos ar padomju bruņotajiem spēkiem.¹

Savu vēlēšanos ar tiem iepazīties Padomju diplomātiskajam pārstāvim Rīgā Brodovskim vairākkārt izteica arī Latvijas armijas ģenerālštāba priekšnieks Hartmanis. Šajā sakarībā Brodovskis 1936. gada aprīlī nodeva viņam Padomju valdības aicinājumu noskatīties Pirmā Maija parādi Maskavā. Padomju sauszemes, gaisa un tanku spēku varenība atstāja uz Latvijas armijas pārstāvjiem visdziļāko iespaidu. Latvijas delegācijas locekļi pēc atgriešanās Rīgā ar sajūsmu stāstīja, ko redzējuši Padomju Savienībā, un puda vēlēšanos noskatīties arī Sarkanās Armijas manevrus.²

1937. gada februārī un martā notika Sarkanās Armijas ģenerālštāba priekšnieka maršala Jegorova atbildes vizīte Latvijā un Igaunijā. Latvijas militārās aprindas sirsnīgi uzņēma padomju bruņoto spēku pārstāvi un aizvien atklātāk izteica savu pārliecību, ka Vācijas agresijas gadījumā Latvijas armijai vajadzēs cīnīties plecu pie pleca kopā ar padomju karaspēku. Tā, piemēram, pieņemšanā par godu padomju viesim Latvijas armijas komandieris Berķis savā runā norādīja, ka abas armijas sākušas īsti tuvināties un ka turpmāk tādi braucieni «notiks biežāk, tiem būs lietišķs raksturs un tie palīdzēs saglabāt mieru».³

Raksturīgs ir arī šāds fakts. Kādā no pieņemšanām

¹ PSRS Ārējās politikas arhīvs, 0150. f., 43. apr., 3. l., 23. lpp.

² Turpat, 0150. f., 33. apr., 10. l., 8. lpp.

³ Turpat, 0150. f., 34. apr., 10. l., 13. lpp.

par godu maršalam Jegorovam Latvijas armijas tanku pulka komandieris pulkvedis Grosbarts sarunā ar kādu padomju pārstāvi Latvijā minēja, ka, pēc viņa informācijas, starp Latviju un PSRS noslēgts savstarpējas palīdzības līgums. «Ja tas tā ir,» teica Grosbarts, «tad mēs tagad varam būt mierīgi un nebaidīties no vāciešiem.»¹

Brodovskis, apkopodams maršala Jegorova vizītes rezultātus Latvijā, konstatēja, ka viņa sarunas ar Latvijas armijas pārstāvjiem apliecinājušas, ka pastāv «naidīga nostāja pret Vāciju».²

Tādus pašus uzskatus varēja vērot arī Igaunijas un Lietuvas armijas komandējošā sastāva ievērojamā daļā. Rezumējot maršala Jegorova vizītes rezultātus Latvijā, Lietuvā un Igaunijā, PSRS ārlietu ministrijas I Rietumu daļas vadītājs Karskis konstatēja, ka maršala Jegorova un viņa pavadoņu pārrunas ar armiju vadītājiem un citiem virsniekiem liecinājušas par «nopietnu pretvācu noskaņojumu visu triju valstu armijās — noskaņojumu, kas katrā ziņā atspulgo plašu iedzīvotāju slāņu bailes no vācu agresijas». Viņš rakstīja, ka «karavīru aprindas sākušas labāk izprast Padomju Savienības un tās varenās Sarkanās Armijas nozīmi mazo Baltijas valstu neatkarības saglabāšanā». Apskatā bija arī atzīmēts, ka stāvoklis Latvijā stipri atšķiras no stāvokļa Lietuvā, kur «valdība pilnīgi balstās uz armiju, ir pilnīgi no tās atkarīga», un tāpēc nav nekādu domstarpību starp armiju un valdību. Latvijā, teikts aprakstā, skaidri manāma liela viedokļu atšķirība starp valdību, kas tiecas orientēties uz Vāciju, un armiju, «kas nobažījušies sakarā ar vācu

¹ PSRS Ārējās politikas arhīvs, 0150. f., 34. apr., 10. l., 13. lpp.

² Turpat, 0150. f., 34. apr., 10. l., 30. lpp.

draudiem un tāpēc tiecas pēc draudzīgākām attiecībām ar PSRS. Valdība, tāpat kā Lietuvā, balstās uz armiju, bet ir mazāk no tās atkarīga, jo tai ir tāds balsts kā fašistiskā organizācija — aizsargi.»¹

Latvijas militāro aprindu tiekšanās tuvināties Padomju Savienībai vairākkārt izpaudās arī pēc tam. Tā savā runā augstākās kara skolas izlaidumā 1937. gada maijā ģenerālis Balodis teica, ka «Padomju Savienībā gan pastāv cita iekārta . . . , bet kara gadījumā būs jāiet kopā ar Padomju Savienību».

1937. gada septembrī Latvijas armijas delegācija ar ģenerāli Rozenšteinu priekšgalā pēc Sarkanās Armijas ielūguma ieradās padomju bruņoto spēku rudens manevros. Tie uz Latvijas armijas pārstāvjiem atstāja milzu iespaidu.

Savu gribu kopā ar Padomju Savienību aizstāvēt Latvijas neatkarību 1938. gada 11. janvārī sarunā ar PSRS diplomātisko pārstāvi Latvijā Zotovu izteica arī Vidzemes divīzijas komandieris un Rīgas garnizona priekšnieks ģenerālis Virsaitis. «Mūsu simpātijas,» viņš teica Zotovam, «ir jūsu pusē.»² Arī Balodis sarunā ar Zotovu 1938. gada 28. oktobrī atzīmēja, ka «īstiem latviešiem, sevišķi armijā, nekad nav bijis un nebūs poļu vai vācu orientācijas . . . Latviešu tauta nekad neies ar viņiem, un mēs to labi zinām. Ja vēlaties, un jūs to, acīm redzot, zināt, mūsu tautai ir sirsnīgas jūtas vienīgi pret jums — krieviem, un ar to mums jārēķinās.»³

Ja tādus uzskatus varēja vērot pat Latvijas armijas

¹ PSRS Ārējās politikas arhīvs, 0150. f., 34. apr., 10. l., 31.—33. lpp.

² Turpat, 35. apr., 6. l., 15. lpp.

³ Turpat, 147. lpp.

augstāko virsnieku vidū, tad jo noteiktāks bija armijas ierindas sastāva noskaņojums — karavīru drēbēs ietērptie strādnieki un zemnieki vienprātīgi izteicās par sadarbību ar Padomju Savienību, par savstarpējas palīdzības līguma noslēgšanu.

Tādus pašus uzskatus pauda arī latviešu inteligences un sīkpilsonības vairākums. Šāda nostāja bija tik plaši izplatīta, ka Latvijas valdība, kad 1937. gada pavasarī Padomju valdība aicināja uz Maskavu sarunām Latvijas ārlietu ministru Munteru, bija spiesta šo aicinājumu pieņemt.

Munters ieradās Padomju Savienībā 1937. gada jūlijā. Maskavā viņam bija sarunas ar padomju valstsvīriem, kas no jauna apstiprināja, ka Padomju Savienība ieinteresēta saglabāt Baltijas valstu integritāti un uzturēt ar tām draudzīgas, labu kaimiņu attiecības. Tā, piemēram, M. Ļitvinovs savā runā 1937. gada 15. jūlijā teica, ka Padomju valdība ir gatava dot savu ieguldījumu Latvijas neatkarības un neaizskaramības nosargāšanā. «Tagad kļuvis par aksiomu,» viņš teica, «ka atsevišķu valstu drošība efektīvi garantējama vienīgi vispārējās drošības ietvaros. Tāpēc tagad jādomā ne vien par savām robežām, bet arī par to, kā vislabāk novērst citu valstu robežu pārkāpšanu. Katrā ziņā **Latvijas republikas ģeogrāfiskais stāvoklis ir tāds, ka PSRS nevar nebūt īpaši ieinteresēta tās integritātes un neatkarības pilnīgā saglabāšanā** saskaņā ar Tautu savienības paktu. Tāpēc lai man atļauts izteikt pārliecību, ka PSRS centienus plašākos apmēros nodrošināt mieru saprot arī latviešu tauta.»¹

Tādējādi no 1933. gada līdz 1937. gadam, pieaugot

¹ Laikraksts «Известия», 1937. g. 16. VI.

draudiem no hitleriskās Vācijas puses, visplašākās latviešu tautas aprindās krasi pastiprinājās centieni paplašināt sadarbību ar Padomju Savienību. Jautājums par savstarpējas palīdzības līguma noslēgšanu ar PSRS pret vācu agresoriem bija pilnīgi nobriedis.

Tajā pašā laikā palielinājās hitleriešu bruņotie spēki, nostiprinājās Vācijas militārā vara, un tās ārējās politikas agresīvais raksturs sāka izpausties aizvien atklātāk. Hitleriešu pretenzijas auga augumā un šo pretenziju īstenošanu viņi tiecās panākt visnekautrīgākā veidā.

1936. gada 7. martā Vācijas karaspēks, pārkāpjot Versaļas un Lokarno līgumus, iegāja demilitarizētajā Reinas apgabalā. 1936. gada jūlijā sākās Vācijas un Itālijas bruņota intervencija Spānijā. 1936. gada 25. oktobrī tika parakstīts Vācijas un Itālijas līgums. Tādējādi izveidojās tā dēvētās Berlīnes — Romas «ass». 25. novembrī Vācija un Japāna noslēdza antikominternes paktu, kuram vēlāk pievienojās arī Itālija. 1938. gada 11. martā par nacistu upuri kļuva Austrija. Pēc tam nacisti izvirzīja dienas kārtībā Čehoslovākijas sagrābšanu.

Hitlerieši labi saprata, ka viņu agresīvie plāni būtu lemti neveiksmei, ja viņi nespētu novērst Eiropas neagresīvo valstu stipras kolektīvās drošības sistēmas izveidošanos. Tāpēc hitleriskā Vācija, izjaukusi Austrumu pakta noslēgšanu, veica pasākumus, lai novērstu Eiropas valstu apvienošanos cīņai pret agresiju arī jebkādā citā formā. Ribentrops pasvītvoja, ka «nedrīkst atkārtot veco kļūdu: nedrīkst vērsties vienlaikus pret Angliju, Franciju un Krieviju».¹ Par labāko līdzekli, kā novērst pārējo

¹ E. Weizsäcker, *Erinnerungen*, München, 1950, S. 154.

Ēiropas valstu ciešāku sadarbību nolūkā garantēt sev drošību, hitlerieši joprojām atzina koķetēšanu ar Anglijas un Francijas valdošajām reakcionārajām aprindām, uzturot tajās pārliecību, ka Vācija domā tikai par agresiju austrumu virzienā un vispirms par uzbrukumu Padomju Savienībai.

Hitleriskās Vācijas agresīvā ārpolitika stipri satrauca Anglijas un Francijas valdošās aprindas. Angļu imperiālisti bija nobažījušies, piemēram, par hitleriskās Vācijas prasību atdot tai bijušās vācu kolonijas, kas lielāko tiesu bija nokļuvušas Anglijas rokās. Taču viņi cerēja, ka hitlerieši, kā to varēja spriest pēc viņu publiskajiem apgalvojumiem, par savu pirmo un galveno uzdevumu uzskata Padomju valsts iznīcināšanu. Raksturojot Anglijas un Francijas valdību nostāju, ASV vēstnieks Francijā Bullits izteicās, ka tās «grib, lai Austrumos sāktos kara darbība starp Vāciju un Krieviju. Padomju Savienības potenciālie spēki pagaidām nav zināmi, tāpēc iespējams, ka Vācija pārmērīgi attālināsies no savām bāzēm un būs spiesta izcīnīt ilgstošu karu, kas prasīs lielus upurus.» Tad, teica Bullits, Rietumvalstis «uzbruks Vācijai un piespiedīs to kapitulēt»¹. Protams, «brīvu roku» atstāšana hitleriešiem Austrumos nozīmētu, ka Vācija sagrābtu vairākas valstis un tādā kārtā kļūtu ievērojami spēcīgāka, kas slēpa sevī nopietnas briesmas arī pašai Anglijai. Anglijas valdošās aprindas bija gatavas zināmam riskam, taču ar noteikumu, ka Vācija būtu ar mieru noslēgt ar Angliju plašu vienošanos, kurā abas valstis precīzi nospraustu savu iespaidu sferu robežas.

¹ Polnische Dokumente zur Vorgeschichte des Krieges, Berlin, 1940, S. 9.

Šāda Anglijas valdības izlīguma politika, tās labvēlīgā vienaldzība pret hitlerisko agresiju austrumu virzienā noteica Anglijas politiku arī attieksmē pret Baltijas valstīm. Anglijas ārlietu ministrijas Ziemeļeiropas valstu departamenta direktors Koljers sarunā ar Latvijas sūtni Londonā 1936. gada 4. aprīlī izteicās, ka angļu valdība nevarot uzņemties nekādas saistības attieksmē pret Austrumeiropas valstīm.¹ Tāda pati nostāja bija arī Francijas valdībai, Pols-Bonkūrs sarunā ar Munteru atzina, ka Franciju maz interesē Baltijas valstis.²

Pēc tādiem Anglijas un Francijas valstsvīru paziņojumiem, tāpat pēc šo valstu konkrētās rīcības Baltijas valstu valdībām nevarēja vairs būt nekādu šaubu par to, ka hitleriskās agresijas gadījumā tās nevar gaidīt palīdzību no Anglijas un Francijas. Savā runā 1938. gada 3. aprīlī, skarot Rietumu lielvalstu politiku, Munter konstatēja, ka stiprie nebūt nesteidzas ar palīdzību vājākiem.³

Tajā pašā laikā hitleriešu agresīvie plāni attieksmē pret Latviju un pārējām Baltijas valstīm izpaudās aizvien skaidrāk. 1936. gada sākumā tikai vienas nedēļas laikā Latvijas sūtniecība Berlīnē savāca Vācijas presē 165 rakstus, kas liecināja par Vācijas naidīgajiem nodomiem pret Latviju.⁴ Hitleriešu agresīvie plāni Baltijā tika propagandēti arī daudzās grāmatās, kas tolaik nāca klajā Vācijā. Šajos rakstos un grāmatās tika norādīts, ka Latvija esot viena no pirmajām vācu kolonijām, ka Latvijas pilsētas esot cēlušī vācieši, ka Latvijā ir liel-

¹ Историко-дипломатический архив, 38.-d. f., 22. apr., 119. l., 4. lpp.

² LPSR CVVA, 46. f., 1. apr., 92. l., 8. lpp.

³ «Valdības Vēstnesis», 1938. g. 4. IV.

⁴ LPSR CVVA, 1313.-g f., 17. apr., 226. l., 251. lpp.

kas iespējas noņemt vācu iedzīvotājus utt. Un secinājums bija, ka Baltija pievienojama Vācijai.

Aizvien agresīvāki kļuva atsevišķu nacistu partijas darbinieku izteikumi par Latviju. Latvijas sūtnis Berlinē H. Celmiņš 1936. gada 21. decembrī rakstīja, ka kāds A. Rozenberga «diplomātu skolas» lektors sarunā ar viņu izteicies: «Vācijas karš ar Padomju Krieviju ir neizbēgams. Vāci ies pāri Baltijas valstīm. Jauno valstu siena ir par šauru, lai tās varētu noturēties divu lielvalstu sadursmē. Tādēļ latviešiem ar vāciem jāizlīgst un jātop Vācijas draugiem un sabiedrotajiem.»¹ Ar 1938. gadu hitleriskie Baltijas sagrābšanas plāni kļuva aizvien draudošāki. 1938. gada aprīlī Hitlers sarunā ar Vācijas vēstnieku Romā Makenzenu izteicās, ka pēc tam, kad Vācijai būs pievienots Čehoslovākijas Sudetu apgabals, vāciešu pirmais uzdevums būšot nodibināt Vācijas «kundzību pār nomaļvalstīm».²

Latvijas politpārvalde 1938. gada jūnijā sastādīja īpašu ziņojumu ar nosaukumu «Ko runā Vācijas sūtniecības Rīgā darbinieki», kur citēti arī viņu izteikumi par Baltijas iekarošanu. «Tūlīt pēc Čehoslovākijas jautājuma izšķiršanas,» bija teikts ziņojumā, «tikšot kārtotas vāciešu lietas austrumos.»³ 1938. gada 9. septembrī Liepājas vāciešu sapulcē vietējais nacistu vadītājs Hakens norādīja: «Ja no Vācijas nāks pavēle radīt apstākļus, kas dotu iespēju Vācijai «iesoļot» Latvijā, tad nac.-soc. kustības dalībnieki rīkos demonstrācijas un tračus, lai izaicinātu policiju lietot varas darbus, līdz par to sāks rakstīt ārzemju prese, it īpaši Vācijas laikraksti. Pēc tam kad

¹ LPSR CVVA, 1313.-g f., 18. apr., 166. l., 261. lpp.

² E. Weizsäcker, *Erinnerungen*, S. 158.

³ LPSR CVVA, 3235. f., 1. apr., 781. l., 26. lpp.

pienācīgi būs sagatavota pasaules sabiedriskā doma... neviens nevarēs Vācijai liegt steigties palīgā saviem tautas brālīem.»¹

Vācijas valdības nostāja kļuva sevišķi izaicinoša pēc Austrijas sagrābšanas 1938. gada martā, kas liecināja, ka hitlerieši sākuši savu agresīvo plānu atklātu īstenošanu, ķērušies pie Eiropas kartes varmācīgas pārveidošanas. Krasi pastiprinājās arī vācu ekspansija Baltijā.

Stāvokli vēl ļaunāku darīja tas, ka Anglija un Francija joprojām turpināja savu labvēlīgas vienaldzības politiku pret Vācijas agresiju Centrālajā un Austrumeiropā. Tādas Anglijas un Francijas valdības nostājas dēļ nullei līdzinājās arī loma, kāda ciņā pret agresiju varēja būt Tautu savienībai. Anglijas valdības vadītājs N. Čemberlens paziņoja: «Mēs nedrīkstam sevi maldināt un vēl jo mazāk drīkstam maldināt mazās, vājās nācijas, iedvesmodami tām cerības, ka Tautu savienība tās aizstāvēs pret agresiju... jo mēs zinām, ka nekas tamlīdzīgs netiks darīts.»²

Ja agrāk Eiropas mazās valstis vadījās no pieņēmuma, ka viņu pastāvēšanu garantē Anglijas un Francijas, šo Versaļas sistēmas vareno pīlāru, kundzība Eiropā, tad tagad tām bija jārēķinās ar spēku jaunu izvietojumu. Nepastāvot kolektīvās drošības sistēmai, Eiropas mazās valstis bija pamestas vienas hitleriskās Vācijas agresijas draudu priekšā. Tādos apstākļos krasi pastiprinājās mazo valstu ārpolitikas pārvērtēšanas process. Daudzas no šīm valstīm, kas agrāk orientējās uz Angliju un Franciju, sāka revidēt savu nostāju.

Arī jau iepriekšējos gados varēja vērot Vācijas

¹ LPSR CVVA, 6325 f., 274. lpp.

² «Times», 1938. g. 23. II.

politiskās un ekonomiskās ietekmes pieaugumu Latvijā. Taču Latvijas ārpolitikas pamats bija un palika sadarbība ar Tautu savienību, vispirms ar Angliju un Franciju. Ja šīs lielvalstis un — jō vairāk — Tautu savienība kopumā būtu enerģiski rīkojušās, lai saglabātu mieru Eiropā, nav izslēgta iespēja, ka arī Latvija nebūtu palikusi nomaļus. Kā jau minēts, Latvija bija ar mieru šādos vispārējos ietvaros zināmā mērā sadarboties arī ar Padomju Savienību.

Taču apstākļos, kad Anglija un Francija piekopa savu nepretošanās politiku pret hitleriskās Vācijas agresiju, arī Latvijas valdība sāka realizēt tādu pašu politiku. Latvijas valdība, atsacīdamās pretoties hitleriešu agresijai, patiesībā kapitulēja hitleriešu priekšā, līdz ar to kļūstot par valsts interešu un latviešu tautas nodevēju.

Revidējot savu ārējo politiku, Latvijas valdība sākumā, lai maldinātu tautas masas, nolēma savu jauno politisko kursu ietērt neitralitātes togā. Faktiski tieši to no Latvijas valdības arī prasīja hitleriskā Vācija. Vācijas valdība tiecās panākt, lai iespējami vairāk valstu paziņotu par savu neitralitāti jebkurā iespējamā militārā konfliktā Eiropā, īpaši par savu atteikšanos piedalīties militārās sankcijās, kādas paredzēja Tautu savienības statūtu 16. pants. Vācija tiecās panākt, lai gadījumā, ja tā uzbruktu kādai valstij, pārējās valstis paliktu neitrālas. Tas dotu hitleriešiem iespēju sagrabt Eiropas valstis pa vienai, nesastopot pārējo valstu kolektīvu un organizētu pretsparu.

Hitleriešu spiediens uz Baltijas valstīm, lai tās pieņemtu pasludināt neitralitātes politiku, sevišķi pastiprinājās 1938. gada rudenī. Vācijas ārlietu ministrijas

Skandināvijas un Baltijas valstu nodaļas vadītājs Grundhers 1938. gada 1. septembrī Latvijas sūtniecības Berlīnē pagaidu vadītājam Īgenbergam paziņoja, ka «pie-nācis tagad laiks skaidri un noteikti pateikt», ka Vāci-jai laikus jāzina, kas militāra konflikta gadījumā būs neitrāls un kas ne. Grundhers pie tam pasvītroja, ka «ar neitralitātes jēdzienu esot grūti savienot līdzdalību Tautu savienībā». Ziņojot par to uz Rīgu, Īgenbergs atzīmēja, ka «visu to fon Grundhers man teica ļoti noteiktā veidā».¹

Tādos apstākļos Latvijas un pārējo Baltijas valstu politika attieksmē pret Tautu savienību krasi mainījās. Latvijas valdība Tautu savienības pilnsapulcē 1938. gada 19. septembrī oficiāli paziņoja, ka tā «patur sev tiesības noteikt katrā atsevišķā gadījumā, vai un cik lielā mērā tā ir spējīga piemērot pakta 16. pantā paredzētos notei-kumus»². Līdzīgus paziņojumus sniedza arī Igaunijas (19. septembrī), Lietuvas (22. septembrī), Polijas, Zvied-rijas un vairāku citu valstu valdības.

Latvijas valdības 1938. gada 19. septembra paziņo-jums faktiski nozīmēja Latvijas norobežošanos no Tautu savienības. Protams, Tautu savienība nebija tas spēks, kas varētu dot īstu pretsparu jebkuram agresoram. Taču tās pastāvēšana, īpaši tās statūtu 16. pants, zināmā mērā lika agresoram būt atturīgākam, Latvijas un vairāku citu valstu atteikšanās izmantot Tautu savienības statūtu 16. pantu stipri iedragāja Tautu savienības spēku un no-zīmi, līdz ar to atvieglojot agresijas tālāku izvēršanos.

Latvijas stāvoklis krasi pasliktinājās pēc 1938. gada 29.—30. septembra Minhenes nolīguma starp Angliju un Franciju, no vienas puses, un Vāciju ar Itāliju, no otras

¹ LPSR CVVA, 1313.-v f., 22. apr., 197. l., 43. lpp.

² Turpat, 46. f., 1. apr., 92. l., 14. lpp.

pusēs. Faktiski Minhenē tika iznīcināta padomju un franču savienība, kas bija svarīgs priekšnoteikums miera un drošības saglabāšanai Eiropā. Bija likvidēta arī visu to savienību sistēma, ko Francija bija noslēgusi ar citām Eiropas valstīm. Būtībā Tautu savienība bija apbedīta. Hitleram bija pavērts ceļš jaunām agresijām. Vēl vairāk — faktiski Anglija un Francija bija vienojušās ar hitleriešiem par to, kādā virzienā Vācija var izvērst savu agresiju, nesastopot no viņu puses nekādus kāvēklus.

Minhenes nolīgums ietvēra sevī sevišķi svarīgas sekas Latvijai. Tas bija jauns nepārprotams apliecinājums, ka Eiropas mazās valstis nevar cerēt uz Anglijas un Francijas palīdzību pret hitlerisko agresiju. Tas padarīja vēl bīstamāku visu Eiropas mazo valstu stāvokli. Latvijas sūtnis Parīzē Grosvalds savā 1938. gada 1. oktobra vēstulē konstatēja, ka Minhenes vienošanās pasliktina mazo valstu stāvokli, jo Vācija «paliek atkal stiprāka un bīstamāka».¹ Latvijas pilnvarotais lietvedis Tallinā Gilberts 1938. gada 26. oktobrī ziņoja uz Rīgu: Igaunijā uzskatot par notikušu faktu, ka «Čemberlens un Hitlers savā starpā esot jau sadalījuši iespaidu sfēras, pie kam vāciešiem atstātas brīvas rokas Austrumos».²

¹ LPSR CVVA, 1313.-g f., 19. apr., 123. l., 46. lpp.

² Turpat, 22. apr., 191. l., 11. lpp. Par Anglijas nostāju pret Latviju un citām Baltijas valstīm liecina Anglijas sūtņa Rīgā Ordes saruna ar latviešu sabiedrības pārstāvju grupu 1939. gada 22. februārī. Latvijas satiksmes ministrs Einbergs, kas tajā piedalījās, vēlāk stāstīja Padomju pilnvarotajam pārstāvim Latvijā, ka uz jautājumu par Anglijas nostāju Orde atbildējis: «Pagaidām nav ko steigties, atdevām vienu, otru, trešo — tās visas ir mazas valstis; kad lieta nonāks līdz Francijai... tad vajadzēs padomāt.» Einbergs piebilda, ka «latviešiem šī atbilde bija kā auksta ūdens šalts». — V. S.

Pastāvēja visnopietnākās briesmas, ka drīz vien vācu agresija var vērsties pret kādu no Austrumeiropas valstīm. Īpaši draudi savilkās virs Baltijas. Tādos apstākļos Latvijas valdošās fašistiskās aprindas uzņēma kursu uz kapitulāciju hitleriskās Vācijas priekšā. Izdabādama hitleriešiem un cenzdamās piekrāpt latviešu tautu, Latvijas valdība vispirms sāka slavināt Minhenes nolīgumu un tā autorus. Latvijas ārlietu ministrs V. Munterš paziņoja, ka Minhenes nolīgums esot «vēsturisks notikums» un ka «jāapsveic tā autori».¹

Sakarā ar Minhenes vienošanos Latvijas presē tika publicēts daudz dažādu materiālu, to vidū divi lieli V. Muntera raksti žurnālos «Sējējs» un «Lāčplēsis». «Latvijas ārējai politikai,» viņš rakstīja, «1938. gada notikumi nekādas jaunas problēmas neuzstāda... Mēs esam gājuši līdzī laimīgam ir kultūrā, ir saimniecībā, ir valsts organizācijā un beidzot arī sociālās sistēmas uztverē. **Mums arī ārpolitiski jāiekļaujas jaunā Eiropā.**»² Tādā kārtā Latvijas valdība atklāti izteica savu gatavību iekļaut Latviju «jaunajā Eiropā», ko veidoja Hitlers, turklāt pasvītrotot, ka tā visādā ziņā tam esot jau pilnīgi sagatavota.

Raksturojot Latvijas valdītāju nostāju, Vācijas sūtnis Rīgā Koce sarunā ar amerikāņu sūtni Latvijā Vīleju 1938. gada oktobra pirmajās dienās konstatēja, ka daudzi Latvijas valdības locekļi «vēlas pilnīgi nodot Latviju vāciešu rokās (acīm redzot, domādami lūgt Vāciju, lai tā ņem Latviju savā protektorātā)».³

¹ «Valdības Vēstnesis», 1938. g. 1. X.

² «Sējējs», 1938. g., 11. nr., 1140. lpp.

³ Foreign Relation of the United States. The Soviet Union 1933—1939, Washington, 1952, p. 945.

Tādā kārtā fašistiskā kliķe, kas bija uzurpējusi varu Latvijā, šajā jomā bija nonākusi līdz lēmumam par Latvijas iekļaušanu hitleriskajā reihā.

Hitlers veltīja lielu vērību tam, kā kurā valstī reaģē uz Minhenes vienošanos. Vācijas ārlietu ministrija īpaši nodarbojās ar šo jautājumu. Sarunā ar Latvijas sūtni Berlīnē Grundhers izteicās, ka Minhenes krīze bijusi savā ziņā ģenerālmēģinājums gadījumam, ja tiešām izceltos karš, jo Vācija varējusi šīs krīzes laikā novērot un vērtēt citu valstu nostāju.¹ Kas attiecas uz Latvijas valdības nostāju, tad hitlerieši ar to bijuši pavisam apmierināti. Tie izteica pat Latvijas valdībai pateicību par «diplomātisku sadarbību» krīzes dienās.²

1938. gada 1. decembrī Grundheram bija saruna ar Latvijas sūtni Krieviņu, un viņš ļoti atzinīgi vērtēja minētos V. Muntera rakstus žurnālos «Sējējs» un «Lāčplēsis». «Abus viņš esot ļoti uzmanīgi lasījis,» Krieviņš rakstīja, «un ar gandarījumu varot konstatēt, ka, spriežot pēc šiem rakstiem, **mūsu ārpolitika savās pamata līnijās esot pilnīgi konforma ar vācu ārpolitiku.**»³ Tādu pašu novērtējumu šie raksti guva arī vācu presē. Kā atzīmēja paši hitlerieši, Latvijas ārpolitikas kurss atbilda viņu agresīvajai politikai, sekmēja tās īstenošanu. Un tas notika tajā laikā, kad hitleriskā Vācija ķērās pie savu agresīvo plānu praktiskas īstenošanas Baltijā!

Tūdaļ pēc Minhenes vienošanās pastiprinājās hitleriešu spiediens pret Latviju. 1938. gada 25. oktobrī Grundhers uzaicināja Latvijas pārstāvi Berlīnē un pieprasīja, lai Latvijas varas iestādes veiktu konkrētus pa-

¹ LPSR CVVA, 1313.-g f., 19. apr., 144. l., 24. lpp.

² Turpat.

³ Turpat, 131. l., 145. lpp.

sākumus cīņā ar pretvācu noskaņojumiem latviešu tautā. Latvijas pārstāvis Berlinē rakstīja uz Rīgu, ka Grundhera izvirzītās tēzes bijušas «kaut kas jauns». «Man šķita,» viņš rakstīja, «ka galvenais tagad ir tas, ka tagad uz priekšu vāciešiem pastāv nodoms no formāli tiesiskas pieejas pāriet uz t. s. reālpolitisko uztveri, kas nozīmē vienkāršu politisku spiedienu un iespaidu.»¹ Tādu pašu paziņojumu 1938. gada 21. novembrī Latvijas sūtnim Berlinē sniedza arī Ribentrops.²

Taču Latvijas valdība nedeva un negatavojās dot nekādu pretsparu hitleriešu agresīvajiem tīkojumiem. Vēl vairāk. Ja agrāk, iekšpolitisku apsvērumu mudināts, K. Ulmanis izlikās, ka viņa radītajai kārtībai Latvijā it kā nav nekādas līdzības ar hitlerisko režīmu, tad tagad viņš no tādas taktikas atteicās. Pēc Minhenes vienošanās Latvijas presē aizvien biežāk parādījās raksti, kas pasvītvoja abu valstu idejisko tuvību. Latvijas valdības oficiosa «Brīvā Zeme» ievadrakstā tika pavēstīts, ka Latvijā ir daudz vieglāk saprotams «nacionālsociālistiskais nopamatojums» nekā tradicionālās demokrātijas valstīs un ka nekādas «doktrināras pretešķības» starp Latviju un Vāciju neesot.³

Latvijas (tāpat kā Igaunijas un Lietuvas) ārpolitikas kurss tika veidots, ievērojot hitleriskās Vācijas intereses. Pat Lietuvas sūtnis Rīgā Savickis konstatēja, ka Ulmanis un viņa līdzgaitnieki ieņemot «klaji provācu nostāju».⁴

¹ LPSR CVVA, 1313.-g f., 19. apr., 144. l., 27. lpp.

² Turpat, 131. l., 270. lpp.

³ «Brīvā Zeme», 1939. g. 13. II.

⁴ PSRS Ārējās politikas arhīvs, Savicka un Pačomju pilnvarotā pārstāvja Latvijā Zotova sarunas pieraksts, 0150. f., 35. apr., 6. l., 146. lpp.

Hitleriskā iebrukuma draudi Baltijā kļuva sevišķi aktuāli pēc tam, kad Vācija 1939. gada marta vidū pabeidza Čehoslovākijas okupēšanu. Jau 1939. gada 16. martā Vācijas propagandas ministrijas padomnieks Bēmers paziņoja Latvijas sūtnim Vācijā, ka tagad Latvijai «esot jāseko Vācijai, jo tad vāciešiem nebūšot vajadzīgs mūs piespiest, resp. maršēt, jeb, kā to vācieši tagad mēdz teikt, *«dem Schutz des Führers unterstellen»* (pakļaut fīrera aizsardzībai. — V. S.)».¹

1939. gada 20. martā Ribentrops uz Berlīni izsauktajam Lietuvas ārlietu ministram Urbšim iesniedza ultimatīvu prasību: nekavējoties nodot Vācijai Klaipēdas apgabalu. Pie tam viņš draudēja, ka gadījumā, ja Lietuvas valdība tūdaļ nedos pozitīvu atbildi, savu vārdu teiks vācu armija. Un tad, teica Ribentrops, nav zināms, kur šī armija savā gājienā apstāsies...²

Saņēmusi Vācijas ultimātu, Lietuvas valdība tajā pašā dienā griezās pie Anglijas un Francijas valdībām ar jautājumu, ko tās darīs, ja Vācija mēģinās varmācīgā ceļā sagrābt Klaipēdas apgabalu. Taču Anglija un Francija atbildēja, ka viņu palīdzība nav gaidāma.³

Pēc tādas Anglijas un Francijas atbildes Lietuvas valdība nolēma kapitulēt. 1939. gada 22. martā tā parakstīja ar Vāciju līgumu, pēc kura Lietuva nodeva Vācijai Klaipēdas apgabalu.

Visa vācu prese sāka runāt par Klaipēdu, Lietuvu un visu Baltiju. Tas skaidri parādīja, ka Klaipēda ir pir-

¹ LPSR CVVA, 1313.-g f., 20. apr., 140. l., 332. lpp.

² Turpat, 309. lpp.

³ Turpat, 1313.-v f., 22. apr., 238. l., 133. lpp.

mais solis, lai sagrābtu visu Baltiju. Tādējādi 1939. gada pavasarī Latvijai draudēja tiešs Vācijas uzbrukums. 1939. gada 27. martā sūtnis Krieviņš uz Rīgu ziņoja, ka Berlīnē valdot uzskats, ka Anglija un Francija, vismaz tagad, neriskēšot sākt karu ar Vāciju un ka tāpēc, lietojot agrākās metodes, tā varot netraucēti turpināt izlemt jautājumus par «dzīves telpu» Austrumos.¹

Latvijas sabiedrisko lietu ministrs A. Bērziņš kādā slēgtā aizsargu organizācijas apspriedē klaji paziņoja, ka, spriežot pēc pēdējā laika notikumiem Eiropā, mazajām valstīm neesot nekādu izredžu saglabāt savu neatkarību, tām esot jāpakļaujas hitleriskajai Vācijai. A. Bērziņš aicināja aizsargus propagandēt šādus uzskatus iedzīvotāju vidū.

1939. gada 22. martā satiksmes ministrs Einbergs sarunā ar Padomju pilnvaroto pārstāvi Zotovu teica, ka Vācija «nekavējoties izmantos situāciju, lai izdarītu... spiedienu uz mums», un ka, «protams, vajadzēs piekāpties».²

Līdz 1939. gada martam hitleriskā Vācija centās saasināt attiecības ar Latviju, lai radītu apstākļus, kuros tai būtu vieglāk izvirzīt kaut kādu ieganstu uzbrukumam. Taču drīz vien hitleriešu politika Latvijā radikāli mainījās. Novērtējot Igaunijas, Latvijas un Lietuvas valdību nostāju, to, ka šīs valdības attiecībās ar Vāciju īstenoja aizvien lielākas izdabāšanas politiku, hitlerieši atzina, ka viņi varēs bez bruņota spēka nodibināt savu kundzību Baltijā. Hitlerieši Baltijā nostājās uz tā dēvētās «netiešās agresijas» ceļa. Apsīka hitleriešu pretenzijas Latvijas valdībai par vācu minoritātes stāvokli.

¹ LPSR CVVA, 1313.-g f., 20. apr., 140. l., 307. lpp.

² PSRS Ārējās politikas arhīvs, 0150. f., 37. apr., 6. l., 40. lpp.

Vācijas sūtnis Latvijā Koce paziņoja vietējiem vāciešiem, ka «Latvijā dzīve ejot uz to pašu pusi kā Vācijā» un ka vācieši «lai jūtas laimīgi, dzīvojot šādā valstī».¹

Mainījās arī vācu preses tonis. Faktiski presē vairs neparādījās Latvijai naidīgi raksti. Gluži otrādi, aizvien biežāk tur varēja lasīt informāciju, kas slavināja kā Latvijas valdības iekšējo, tā arī ārējo politiku. Vēl vairāk, vācu laikraksti katrā izdevīgā gadījumā pasvītvoja abu valstu ciešās saites un to kopību «ciņā pret komunismu».

Ulmaņa valdība no savas puses darīja visu, lai izdabātu hitleriešiem un nedotu ieganstu viņu pretenzijām. Šis politikas *credo* izteikts Latvijas ārlietu ministra V. Muntera 1939. gada 3. aprīļa runā. «**Vācijas lielo politisko lomu,**» viņš paziņoja, «**Eiropas mūsu daļā mēs atzīstam un respektējam.**»²

Daudzi fakti liecina par Latvijas valdošo fašistisko aprindu nodevīgo politiku.

1939. gada 6. aprīlī Vācijas sūtnis Koce iesniedza Latvijas valdībai oficiālu aicinājumu 20. aprīlī sakarā ar Hitlera dzimšanas dienu sūtīt uz Vāciju divas augsti stāvošas militārpersonas. Latvijas valdība zināja, ka Vācijas valdība faktiski nodomājusi pārvērst Hitlera dzimšanas dienas svinības par hitleriskā bloka politiskā un militārā spēka demonstrāciju. Sūtnis Krieviņš 12. aprīlī ziņoja, ka «dzimšanas dienas svinībās būs reprezentētas divas kategorijas valstu: visaugstākos viesus sagaida no valstīm, kas uzskatāmas par tejienes tiešiem politiskiem partneriem; prominentu militāru personu

¹ LPSR CVVA, 3235. f., 1. apr., 782. l., 4. lpp.

² «Latvijas Kareivis», 1939. g. 4. IV.

ierašanos apsveiktu no tām valstīm, kas atrodas «tanī Eiropas daļā, kur Anglijai un Francijai nav nekā ko meklēt». Tām domāts demonstrēt Vācijas militāro varēnību.»¹

Ulmaņa valdība labprāt piedalījās to valstu pārstāvju sanāksnā, kas, pēc hitleriešu domām, iekļāvās viņu «iespaida sfērā». Latviju Berlīnē reprezentēja armijas ģenerālštāba priekšnieks Hartmanis un ģenerālis Dankers.

Ulmaņa valdības izdabāšanas politika izpaudās arī sakarā ar sarunām par Latvijas un Vācijas neuzbrukšanas līguma noslēgšanu.

Laika posmā no 1933. gada līdz 1939. gadam Latvijas valdība vairākkārt zondēja Berlīnē iespēju noslēgt starp Latviju un Vāciju neuzbrukšanas līgumu. Taču visus Latvijas valdības priekšlikumus šajā virzienā Berlīnē konsekventi noraidīja. Vācijas valdība, lolodama Austrumeiropas valstu sagrašanās plānus, mēģināja, neslēdzot neuzbrukšanas līgumus, novērst no sava ceļa liekas barjeras.

Tomēr 1939. gada aprīlī šajā jautājumā Vācija mainīja savu nostāju. Savu zemju sabiedriskās domas ietekmē Anglija un Francija bija spiestas sākt sarunas ar Padomju Savienību. Vācijai radās situācija, ka tā var atrasties vaigu vaigā ar Eiropas neagresīvo valstu savienību, kuras uzdevums būtu ar kopējiem pūliņiem nodrošināt miera saglabāšanu. Tādos apstākļos Vācijas valdība atzina par vajadzīgu revidēt savu nostāju jautājumā par neuzbrukšanas līguma noslēgšanu ar vairākām valstīm. Tā nolēma noslēgt neuzbrukšanas līgumus ar

¹ LPSR CVVA, 1313.-g f., 20. apr., 229. l., 25. lpp.

Ziemeļu un Ziemeļaustrumu Eiropas valstīm. Tādējādi Vācija cerēja iemidzināt attiecīgo valstu tautu modribu pret gatavojamo agresiju un gribēja iedzīt ķīli neagresīvo valstu frontē, lai izjauktu to koalīcijas izveidošanos. Vācija cerēja izmantot šos līgumus, lai ekonomiski un politiski pakļautu valstis, ar kurām tai būtu šādi līgumi.

Sie apsvērumi izskaidro, kāpēc Hitlers savā runā reihstāgā 1939. gada 28. aprīlī pauda Vācijas gatavību noslēgt neuzbrukšanas līgumus ar vairākām kaimiņvalstīm. Tajā pašā dienā Vācijas valdība iesniedza Latvijai, Igaunijai, Dānijai, Norvēģijai, Zviedrijai un Somijai oficiālus priekšlikumus sākt sarunas par līgumu noslēgšanu.¹

Iesniedzot Latvijai šādu priekšlikumu, hitlerieši tūdaļ arī paziņoja, kāda cena Latvijai būs jāmaksā par viņu «augstsirdību». Ribentrops 28. aprīlī paziņoja Krievijai, ka līguma noslēgšanai jānovēd «pie visu to jautājumu noregulēšanas, kuri attiecas uz vācu mazākumtautību Latvijā».² Patiesībā hitleriešu prasības sakarā ar līguma noslēgšanu bija daudz lielākas. Viņi atzina par nepieciešamu, lai Latvija klaji paziņo savu nepieņemšanu attiecināt uz to angļu-franču-padomju garantijas. Turklāt Vācija tiecās ar līgumu noslēgšanu radīt apstākļus attiecīgo valstu ekonomikas pakļaušanai. Ne jau nejauši Hitlers savā 1939. gada 28. aprīļa runā minēja, kādu nozīmi ekonomiskajā ziņā Vācija piešķir Baltijas valstīm. Visbeidzot hitlerieši prasīja no Latvijas valdības veikt noteiktus pasākumus, lai latviešu tautā likvidētu Vāci-

¹ Akten zur deutschen auswärtigen Politik, Serie D., Bd. VI, S. 298.

² LPSR CVVA, 1313.-o f., 1. apr., 880. l. 420.—421. lpp.

jai krasi naidīgus noskaņojumus.¹ Šādi noteikumi liecināja, ka hitleriskā Vācija prasa no tām valstīm, kurām tā piedāvāja noslēgt neuzbrukšanas līgumus, pilnīgu pakļautību. Tādēļ Zviedrija un Norvēģija atteicās pieņemt Vācijas priekšlikumu.

1939. gada 2. maijā Latvijas valdība Vācijas priekšlikumu par neuzbrukšanas līguma noslēgšanu apsprieda savā sēdē. Tika nolemts to pieņemt. Tāds pats bija arī Igaunijas valdības lēmums. Sākās sarunas, kas beidzās ar Latvijas-Vācijas un Igaunijas-Vācijas neuzbrukšanas līgumu parakstīšanu 1939. gada 7. jūnijā.

Līgumos fiksētā Vācijas saistība neuzbrukt Latvijai un Igaunijai, protams, bija tikai Vācijas politisks manevrs. Nekādas reālas vērtības šai saistībai nebija. Nevarēja būt nekādu šaubu, ka jebkurā brīdī Vācija var līgumu lauzt. Tā to uztvēra arī latviešu tauta. Ne velti tolaik ironizēja: «Vācija tagad var būt mierīga, Latvija tai neuzbruks.»

Neuzbrukšanas līgumi ar Latviju un Igauniju atbilda tikai Vācijas interesēm. Vispirms jau tajā nozīmē, ka Latvija un Igaunija uzņēmās saistību atteikties no angļu-franču-padomju garantijām. Šīs saistības bija fiksētas oficiālā paziņojumā, ko publicēja pēc līguma parakstīšanas. Līdz ar to Vācijai bija izdevies radīt plaisu neagresīvo valstu vidū, apgrūtināt angļu-franču-padomju sarunas.²

Visai raksturīgs ir novērtējums, kādu Itālijas fašistu vadoņi devuši par tā laika Latvijas valdības politiku. Latvijas sūtnis Itālijā A. Spekke savā vēstulē ārlietu

¹ LPSR CVVA, 1313.-o f., 1. apr., 880. l., 301. lpp.

² Tā Vācijas līgumus ar Latviju un Igauniju raksturoja, piemēram, «Königsberger Allgemeine Zeitung», 1939. g. 8. VI.

ministrijai konstatēja, Itālijā ar gandarījumu atzīmējot, ka «mēs ... palīdzot ass valstīm viņu spēlē».¹

Latvijas un Vācijas neuzbrukšanas līguma noslēgšana bija ievērojams solis uz priekšu Latvijas pakļaušanā hitleriešu kundzībai. Vācijas valdība, atsaucoties uz līgumu, uzskatīja, ka tai tagad ir tiesības kontrolēt Latvijas ārējo politiku. Latvija faktiski tika iekļauta «jaunajā Eiropā», ko veidoja hitlerieši.

Baltijas valstis strauji pārvērtās par reiha piedēkli. To neatkarība faktiski kļuva relatīvs jēdziens. Poļu avīze «Polonia» rakstīja, ka Latvija un Igaunija «tuvinās Vācijai un iekļaujas tās politiskajā sistēmā».² Hitleriskā Vācija tikai gaidīja izdevīgu brīdi, lai ievestu Baltijā savu karaspēku, turklāt ar attiecīgu valdību piekrišanu.

Latviešu darba tauta atkal ņem varu savās rokās

Pēc fašistiskā apvērsuma Latvijas buržuāzija nometa to vīģes lapu, kāda līdz tam bija Saeima, kas radīja šķietamību, it kā valdība tiek veidota demokrātiskā ceļā. Tagad valdošā fašistiskā kliķe klaji nostājās tautas priekšā kā tās apspiedēja un izmantotāja.

Tādos apstākļos Latvijā pamazām sāka veidoties plaša tautas antifašistiska fronte. Šīs antifašistiskās frontes radītāja bija nelegālā Latvijas Komunistiskā partija.

Komunisti, izmantojot dažas legālās iespējas, kādas pastāvēja līdz 1934. gada 15. maijam, jau tad atsedza

¹ LPSR CVVA, 1313.-g f., 20. apr., 122. l., 100. lpp.

² «Polonia», 1939. g. 11. VI.

fašisma īsto būtību (tā vācu, itāļu utt. variantos) — kā buržuāzijas visreakcionārāko aprindu varu. Viņi parādīja, kādas briesmas un ciešanas fašisms nes tautas masām, atmaskoja fašisma sociālo demagoģiju un apgalvojumus, ka tas stāvēt pāri šķirām un partijām un nodrošinot labklājību visiem cilvēkiem.

Komunistiskā partija par vienu no galvenajiem uzdevumiem uzskatīja radīt vienotu fronti ar tiem politiskajiem grupējumiem, kas arī nostājās pret Ulmaņa diktatūru. Latvijas Komunistiskā partija izvērta plašu darbu, lai šajā cīņā blakus strādniecībai un trūcīgajai zemniecībai iesaistītu un apvienotu arī darba inteliģenci, amatniekus, pilsētu sīkpilsonību un vidējo zemniecību.

Vispirms latviešu komunisti radīja vienotu fronti ar 15. maija likvidētās Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas kreisā spārna pārstāvjiem, kas pēc fašistiskā apvērsuma nodibināja nelegālu Latvijas Sociālistisko strādnieku un zemnieku partiju. 1934. gada novembrī Latvijas Komunistiskā partija un Sociālistiskā strādnieku un zemnieku partija noslēdza līgumu par vienotu rīcību. Tika panākta vienošanās arī par sadarbību starp jaunatnes organizācijām, kas darbojās abu partiju vadībā — Latvijas Komunistiskās jaunatnes savienību un Latvijas Sociālistiskās jaunatnes savienību (1936. gadā tās apvienojās Latvijas Darba jaunatnes savienībā). Tādējādi bija radīta proletariāta vienota fronte, kas kļuva par pamatu plašas antifašistiskās frontes nodibināšanai.

Abas partijas un to jaunatnes organizācijas pirmajā laikā galveno uzmanību veltīja iekšpolitiskiem jautājumiem — atmaskoja propagandistisko kampaņu, ko izvērta Ulmaņa valdība, lai demagoģiski apstrādātu

tautas masas, izskaidroja režīma būtību, organizēja cīņu par latviešu tautas atbrīvošanu no fašistiskā režīma, par demokrātiskas republikas nodibināšanu un vienotas tautas frontes valdības radīšanu Latvijā.

Arvien vairāk pieaugot kara un it īpaši hitleriskās Vācijas iebrukuma draudiem, bet Ulmaņa autoritārai valdībai pakāpeniski nostājoties uz kapitulācijas ceļa hitleriešu priekšā, arvien lielāku nozīmi latviešu tautas apvienošanā cīņai pret Ulmaņa diktatūru guva ārpolitiskie jautājumi. Komunistiskā partija un Sociālistiskā strādnieku un zemnieku partija atmaskoja hitleriešu agresīvos plānus un Latvijas valdošo aprindu diplomātijas kapitulāntistisko kursu. Komunistiskās partijas orgāns «Cīņa» 1938. gada jūnijā rakstā «Hitlerisma draudi un Ulmaņa ārējā politika» norādīja: «Jo dienas, jo skaidrāk Latvijas tauta sāk apzināties briesmas, kas tai draud. Šodien Spānija, Austrija, Čehoslovākija — rītu rinda pienāks Baltijas valstīm un arī Latvijai.»¹

Skrejlapā, ko 1938. gada jūlijā izplatīja Latvijas Komunistiskā partija, Sociālistiskā strādnieku un zemnieku partija un Darba jaunatnes savienība, tika uzsvērts, ka agresīvās valstis «grib apņemt vienu pēc otras mazās valstis, lai stiprinātu savas stratēģiskās pozīcijas, gūtu jaunus pārtikas un izejvielu krājumus un tādā ceļā sagatavotos «lielajam» karam... Latvija, tāpat kā pārējās Baltijas valstis, ir kumosā, pēc kura vienmēr tīkojuši Vācijas imperiālisti.»²

Kaut gan Ulmanis mēģināja slēpt briesmas, kas Latvijai draudēja no Vācijas puses, tautā nemitīgi auga

¹ «Cīņa», 1938. g. 4. nr., VI.

² LKP, LKJS un Sarkanās Palīdzības revolucionārās lapiņas, III d., 479. lpp.

satraukums par savas zemes likteni. Latviešu tauta skaidri saprata, ka hitleriskās Vācijas iebrukums Latvijā nesīs jaunus vergu laikus.

Tauta uzskatīja par nepieciešamu sākt cīņu pret agresiju. Visaktīvāk cīnā pret hitleriskajiem agresoriem iesaistījās latviešu komunisti, kā arī plaši tautas demokrātiskie slāņi. Latvijas Komunistiskā partija konsolidēja visus patriotiskos spēkus, lai aizsargātu Latviju, ja tajā iebruks hitleriskā Vācija.

Par vienu no aktuālākajiem jautājumiem Latvijā kļuva cīņa par valsts neatkarības saglabāšanu, cīņa pret hitlerisko agresiju. Pat Latvijas politpārvaldes priekšnieks 1938. gada 15. septembrī bija spiests konstatēt, ka «komunistiskās organizācijas un viņu nelegālā prese ir panākušas, ka iedzīvotājos ļoti nopietni paceļas jautājums par Latvijas neatkarību. Sevišķi krasi šo jautājumu debatē pēdējā laikā. Komunistiskā uzsaukuma «Neatdosim Latviju Hitleram!» saturs tiek pat no tādiem pilsoņiem labvēlīgi uzņemts, kas vēl nesen noraidīja komunismu.»

Latviešu tautas satraukums par savas zemes likteni īpaši pieauga Minhenes nolīguma dienās. Raksturojot latviešu tautas visplašāko slāņu uzskatus, igauņu pulkvedis Jākobsons, kas apmeklēja Latviju 1938. gada septembrī un oktobrī, Vācijas ārlietu ministrijas Skandināvijas un Baltijas valstu daļas vadītājam Grundheram stāstīja: «Latvijā atklāju iedzīvotāju, kā arī militāro aprindu vidū tādas simpātijas attiecībā uz krieviem», ka gadījumā, ja Padomju karaspēks ienāktu Latvijas teritorijā, nolūkā aizsargāt to no uzbrukuma, tad to «sirsnīgi sagaidītu». Šīs sarunas pierakstā Grundhers piebilda, ka Jākobsona izteicieni «pilnīgi atbilst tām ziņām par latviešu tautas noskaņojumu, kādas Vācijas ārlietu

ministrijā pienāk no vācu sūtniecības Latvijā». ¹ Īpašā ziņojumā, ko šajā jautājumā sagatavoja Grundhers, tāpat norādīts, ka Minhenes krīzes dienās Latvijas iedzīvotāju vidū bija vērojams ļoti satraukts noskaņojums, kas skaidri izpaudies naidīgā attieksmē pret Latvijā dzīvojošiem vāciešiem. Grundhers secināja, ka latviešu tautas noskaņojums bija tāds, ka gadījumā, ja Latvijai palīgā pret Vāciju nāktu Sarkanā Armija, «iedzīvotāji to sagaidītu atplestām rokām». ²

Francijas sūtnis Latvijā Tripjē, raksturojot latviešu tautas noskaņojumu, izteicās, ka gadījumā, ja Latvijai uzbruktu, «latvieši ies kopā ar Padomju Savienību». ³

Raksturīgs ir Ulmaņa vietnieka Skujenieka izteikums, ka kara gadījumā 99 procenti latviešu ies kopā ar PSRS. Arī Latvijas Politpārvalde 1938. gada rudenī bija spiesta atzīt, ka «strādnieku noskaņojums stipri naidīgs Vācijai un ka par vienīgo glābēju tie uzskata PSRS».

1939. gada pavasarī, kad Latvijai draudēja tiešas hitleriskās Vācijas agresijas briesmas, Ulmaņa valdība, lai nomierinātu latviešu prātus, laida darbā visu savu propagandas mašīnu. No dienas dienā avīzes apgalvoja, ka Latvijai nekādas briesmas nedraudot. Par sevišķi kritisko stāvokli, kādā atradās Baltijas valstis, rakstīja visas pasaules avīzes, par to klusēja tikai Latvijas, Igaunijas un Lietuvas prese. Latviešu tautas sabiedriskās domas ietekmēšanā bija iesaistīti ministri, valsts aparāta ierēdņi, visa aizsargu organizācija.

Ulmaņa un viņa rokaspuišu mēģinājumi iemidzināt latviešu tautas modrību neguva sekmes. Tauta skaidri

¹ Akten zur deutschen auswärtigen Politik, Serie D, Bd. V, S. 396.

² Turpat, S. 400—506.

³ PSRS Ārējās politikas arhīvs, 0150. f., 37. apr., 6. l., 51. lpp.

saprata radušās situācijas nopietnību, briesmas, kādas draudēja Latvijai.

Tukuma—Talsu apriņķa priekšnieks 1939. gada 4. aprīlī ziņoja Iekšlietu ministrijai, ka sakarā ar notikumiem Čehoslovākijā un Klaipēdā «manāmi pieaudzis iedzīvotāju naidis pret Vāciju. Latviešu iedzīvotājos, arī strādnieku aprindās, pašreizējais noskaņojums pret vāciešiem ir tāds, ka vajadzības gadījumā . . . **visi kā viens vīrs metīsies pret to cīņā.**» Viņš īpaši atzīmēja, ka **pēc iedzīvotāju domām Vācijas agresijas gadījumā vajagot «iet kopā ar Krieviju».**¹

Lauberes pagasta policijas darbinieks ziņoja, ka iedzīvotāji «stipri nosoda Vācijas rīcību», un bažījās, ka tā neuzbrūk un, tāpat kā Klaipēdu, neieņem arī Latviju. Visur izskanot domas, ka bez cīņas nevajagot atdot nevienu pēdu Latvijas zemes, bet uzbrukuma gadījumā labāk «pievienoties Krievijai».²

Politpārvaldes Liepājas rajona priekšnieks 1939. gada 20. martā ziņoja uz Rīgu, ka sakarā ar Vācijas ekspanciju iedzīvotājos izpaužoties «krass pretvācu noskaņojums», ka zemnieki esot gatavi stāties vāciešiem pretim «kaut vai ar izkapti rokās . . .». Tiek arī minēts, ka «Latvijas valdība par daudz pakļaujoties Hitlera iespaidam, kas vedot uz aizdomām, ka valdībai esot kopēja politika ar Vāciju.»³

Tādā pašā garā todien ziņoja uz Rīgu arī Politpārvaldes Jelgavas nodaļas priekšnieks. Viņš rakstīja, ka iedzīvotāju noskaņojums esot vāciešiem «stipri naidīgs» un ka viņi ļoti slikti izsakoties par Čehoslovākijas valsts

¹ LPSR CVVA, 5114. f., 1. apr., 1654. l., 178. lpp.

² LPSR CVVA, 3191. f., 1. apr., 5274. l., 29. lpp.

³ LPSR CVVA, 3235. f., 1./22. apr., 880. l., 226. lpp.

galvu Hahu, kas esot pārdevis savu tēvijū. Līdzīgos apstākļos latviešiem vajagot aizstāvēties līdz pēdējam. Runājot pat, ka tādā gadījumā palīgā nāktu krievi un kopā ar viņiem tad arī vajadzētu cīnīties pret vāciešiem.¹

Latviešu tauta skaidri zināja, kādas briesmas tai radīja Ulmaņa valdības nodevīgā nostāja, gatavojoties atdot Latviju Vācijai. Tauta saprata, lai izbēgtu no hitleriskās verdzības, vispirms nepieciešams gāzt Ulmaņa diktatūru un radīt tautas valdību, kas būtu spējīga celt latviešu tautu neatkarības aizstāvēšanai.

Antihitleriskais noskaņojums sāka arvien vairāk izplatīties arī tajās latviešu buržuāzijas aprindās, kas negribēja atļaut hitleriešiem okupēt Latviju. Bijušais Ulmaņa vietnieks Skujenieks sarunā ar Zotovu 1939. gada 4. jūnijā norādīja, ka latviešu buržuāzijas vidū izveidojusies pret Ulmani vērsta opozīcija, kuras pamatā ir «sabiedrības un valdības domstarpības ārpolitikā». «Tautas pretvācu noskaņojums,» teica Skujenieks, «neatspoguļojas valdības politiskajā kursā.»²

Ulmaņa valdības sastāvā šo opozīciju vadīja ģen. Balodis. Izklāstot savus uzskatus par situāciju, kādā Latvija bija nokļuvusi, Balodis sarunā ar Zotovu 1939. gada 15. jūnijā norādīja: «Vācieši labprāt gribētu pārņemt mūs savā protektorātā. Bet mums tas nozīmētu bojāeju... Nemsim piemēram, galvenos jautājumus: agrārajā — vācieši sagrābs visu un apspiedīs mūs; tālāk — visu mūsu inteliģenci, ierēdņus un karavīrus viņi padzīs un piespiedīs kalpot viņiem. Visa dzīve tiks izjaukta... Tā domā visa tauta un armija.»³

¹ LPSR CVVA, 3235. f., 1./22. apr., 880. l., 136. lpp.

² PSRS Arējās politikas arhīvs, 0150. f., 37. apr., 6. l. 89. lpp.

³ Turpat, 0150. f., 37. apr., 6. l., 104. lpp.

Otrais pasaules karš, kas sākās 1939. gada 1. septembrī, Vācijas iebrukums Polijā un tās okupācija pašos pamatos pasliktināja Baltijas valstu stāvokli. Vācu iebrukuma briesmas Baltijas valstīs strauji pieauga. Nevienš nevarēja garantēt, ka kārtējais hitleriskās Vācijas trieciens nebūs vērsts pret Baltijas valstīm. Milzīgs satraukums pārņēma visus Latvijas iedzīvotāju slāņus.

1939. gada 1. septembrī, tiklīdz kļuva zināms par Vācijas uzbrukumu Polijai, Latvijas valdība deklarēja savu neitralitāti karā. Taču tam nebija nekādas nozīmes Latvijas drošības garantēšanā. Hitlers tādas deklarācijas, tāpat kā paša parakstītos neuzbrukšanas līgumus, neuzskatīja par šķērslī vācu karaspēka iebrukumam zemēs, kuras tas bija izraudzījis par kārtējo upuri. Augstāko vācu virsnieku sanāksmē Hitlers paziņoja, ka «līgumus ievēro vienīgi tikmēr, kamēr tie ir izdevīgi».¹

Padomju valdībai, protams, nebija nekādu šaubu, ka hitleriskā Vācija uzbruks PSRS, tiklīdz tā jutīsies pietiekoši sagatavota. Šādos apstākļos Padomju Savienībai par svarīgāko uzdevumu kļuva tās aizsardzības robežu nostiprināšana Rietumos. Starp citu, Padomju Savienība bija vitāli ieinteresēta, lai Baltijas valstis netiktu pārvērstas par bāzi hitleriešu uzbrukumam PSRS.

Angļu, franču un padomju sarunu laikā 1939. gada vasarā Baltijas valstu valdības ne vienu reizi vien nāca klajā ar demagoģiskiem paziņojumiem, ka tās gatavas ar pašu spēkiem nosargāt savas zemes pret jebkādu agresoru. Taču straujā poļu karaspēka sakāve, kurš bija

¹ Nazi Conspiracy and Aggression, v. 3, p. 575.

daudzkārt stiprāks par Latvijas armiju, skaidri parādīja, cik nenopietni ir šādi paziņojumi.

Tādos apstākļos Padomju valdība Igaunijas ārlietu ministram Selteram, kas 1939. gada septembra beigās bija ieradies Maskavā parakstīt tirdzniecības līgumu, ierosināja apspriest jautājumu par drošības nostiprināšanu Baltijas jūras austrumu piekrastē. Padomju valdība ieteica šajā nolūkā noslēgt savstarpējās palīdzības līgumu starp PSRS un Igauniju. Šāds līgums tika parakstīts 1939. gada 28. septembrī. Analogu priekšlikumu Padomju valdība iesniedza arī Latvijas valdībai.

Galvenais jautājums, kas nodarbināja visus Latvijas iedzīvotājus, bija: kā novērst hitleriešu iebrukumu Latvijā. Turklāt katram bija skaidrs, ka ar saviem spēkiem vien Latvijai nav iespējams noturēties pret hitleriešu pārspēku. Vienīgā cerība bija palīdzība no Padomju Savienības. Savstarpējā palīdzības līguma noslēgšana ar PSRS kļuva par visplašāko Latvijas sabiedrisko aprindu vienprātīgu prasību. Šī prasība bija tik konsekventa un vienprātīga, ka Ulmaņa valdība nebija spējīga to ignorēt, jo skaidri saprata, ka tautas prasības neievērošana var kļūt tai liktenīga. Ulmaņa valdība labi zināja, ka, prasot savstarpēja līguma noslēgšanu ar Padomju Savienību Latvijas drošības garantēšanai pret hitlērisko agresiju, latviešu tauta arvien drošāk cēlās cīņai pret fašismu arī valsts iekšienē. Tādos apstākļos Ulmaņa valdība uzskatīja par nepieciešamu noslēgt savstarpējas palīdzības līgumu ar PSRS. Latvijas valdība savā 1939. gada 1. oktobra sēdē, ievērojot notikušās «tālejošās pārmaiņas Austrumeiropas politiskā stāvoklī», nolēma, ka «arī Latvijai jāstājas pie savu ārpolitisko attiecību pārbaudīšanas un vispirmā

kārtā jāgūst papildu noskaidrojums attiecībā pret PSRS». Tika nolemts šajā nolūkā sūtīt uz Maskavu īpašu delegāciju ar ārlietu ministru Munteru kā vadītāju.¹

Sarunas par līguma noslēgšanu Maskavā sākās 1939. gada 2. oktobrī un beidzās 5. oktobrī ar savstarpējās palīdzības līguma parakstīšanu. Šajā jautājumā Munters savās atmiņās rakstīja: «Naktī uz 1939. gada 5. oktobri — Latvijas un Padomju Savienības līguma parakstīšanas dienu — mēs divatā ilgi sēdējām sūtņa Kociņa kabinetā mūsu sūtniecībā Maskavā un spriedām, vai mēs varam ieteikt savai valdībai parakstīt tekstu, ko bijām izstrādājuši sarunās ar Staļinu, Molotovu un Potjomkinu. Mēs sapratām, ka tas ir pagrieziena punkts Latvijas vēsturē, bet mēs arī sapratām, ka tikai tā var saglabāt latviešu tautu, nodrošināt tai mieru, nepieļaut, lai to aprītu Vācija. Līguma parakstīšanu tiklab dzimtenē, kā arī ārzemēs uzņēma labvēlīgāk, nekā es biju gaidījis.»²

Saskaņā ar līgumu Latvija un PSRS apņēmas sniegt viena otrai visādu, tai skaitā arī militāru, palīdzību gadījumā, ja notiktu tiešs uzbrukums vai rastos uzbrukuma draudi no jebkuras Eiropas lielvalsts puses abu valstu jūras robežām Baltijas jūrā, vai viņu sauszemes robežām caur Igaunijas vai Lietuvas teritoriju (1. pants).

Latvija piešķīra Padomju Savienībai tiesības turēt uz nomas pamata Liepājā un Ventspilī kara flotes bāzes un dažus aerodromus. Irbes jūras šauruma apsar-

¹ «Valdības Vēstnesis», 1939. g. 2. X.

² V. Munters, Pārdomas, Rīgā, 1963, 19.—20. lpp.

dzībai Latvija piešķīra Padomju Savienībai tiesību ierīkot krasta artilērijas bāzi jūrmalā starp Ventspili un Pitragu. Flotes bāzu, aerodromu un krasta artilērijas bāzes aizsardzības nolūkā Padomju Savienībai bija tiesības turēt šīm bāzēm un aerodromiem ierādītos iecirkņos sauszemes un gaisa spēkus, kuru maksimālais skaitliskais sastāvs bija nosakāms ar sevišķu vienošanos (3. pants).

Latvija un PSRS apņēmas «neslēgt nekādas savienības un nepiedalīties nekādās koalīcijās, kas vērstas pret vienu no līgumslēdzējām pusēm» (4. pants).¹

Tūlīt pēc Igaunijas un Latvijas arī Lietuva 10. oktobrī parakstīja savstarpējās palīdzības līgumu ar Padomju Savienību.

Baltijas valstu savstarpējās palīdzības līgumiem ar Padomju Savienību bija milzīga nozīme miera un drošības nostiprināšanā Baltijā. Latviešu tauta šos līgumus uzņēma ar gandarījumu. Bija darīts gals vispārējam satraukumam, kāds Latvijā bija radies sakarā ar Vācijas iebrukumu Polijā. Baltijas valstu savstarpējiem līgumiem ar Padomju Savienību bija liela nozīme arī tajā ziņā, ka tie nodrošināja mieru Austrumeiropā vispār, ierobežoja vācu agresijas izplatīšanās sfēru, radīja austrumu fronti pret hitlerisko agresiju.

Līgumu pozitīvo nozīmi Baltijas valstu drošības garantēšanā atzīmēja arī Latvijas prese. Valdības oficiozs «Rīts» rakstīja, ja Padomju Savienība savas un Baltijas jūras aizsardzības nodrošināšanā apņēmusies atbalstīt Latviju un palīdzēt sargāt mūsu krastus, «tad tas mums dod pārliecību, ka Baltijas jūrā izveidots organisms, kas kalpos mieram un drošībai». Avīze tālāk rakstīja, ka

¹ «Valdības Vēstnesis», 1939. g. 2. X.

līgums «var tikai nostabilizēt stāvokli mūsu Eiropas daļā».¹

Pakta nozīmīgumu atzina arī Latvijas valdība.² V. Munters publicēja īpašu paziņojumu «Līgums, kas stiprina mieru un drošību». Tajā uzsvērts, ka pēc 1. septembra stāvoklis Eiropā kardināli mainījies, turklāt kara briesmas apdraud arī Latviju. Munters atzina, ka Latvijas iesaistīšana karā ietvertu sevī arī briesmas Padomju Savienībai un ka kara novēršanas ziņā abu valstu intereses sakrīt. Nobeigumā viņš konstatēja, ka «līgums stiprina mieru un drošību».³

Baltijas valstu un Padomju Savienības savstarpējās palīdzības līgumu nozīmīgumu atzina arī tālredzīgākie rietumvalstu politiķi. V. Čerčils savā 1939. gada 1. oktobra runā ar gandarījumu konstatēja, ka «radīta austrumu fronte, kurai nacistiskā Vācija neuzdrošināsies uzbrukt».⁴

Līdzīgus uzskatus pauda arī citi angļu politiķi. Anglijas kara ministrs savā 1939. gada 21. oktobra radio-runā uzsvēra, ka Vācija vienmēr sev prasījusi brīvas rokas Austrumos, kas tai nozīmētu arī kontroli Baltijas valstīs. «Tagad,» viņš sacīja, «Krievija iznīcināja visus šos vācu plānus un ieceres.»⁵

Pēc Polijas sagrāves karadarbība Eiropā uz laiku apklusa. Kaut arī Anglija un Francija, no vienas, un Vācija, no otras puses, formāli atradās karastāvoklī, faktiski nekāda karadarbība nenotika. Sākās tā saucamais «dīvainais karš». Vācija vēl tikai pārsvieda savu karaspēku

¹ «Rīts», 1939. g. 8. X.

² «Jaunākās Ziņas», 1939. g. 13. X.

³ «Jaunākās Ziņas», 1939. g. 9. X.

⁴ «Times», 1939. g. 2. X.

⁵ LPSR CVVA, 1313.-g f., 20. apr., 127. l., 29.—30. lpp.

uz rietumu fronti, tāpēc nekādu aktivitāti tā neizrādīja. Tieši otrādi, lai atturētu Anglijas un Francijas valdības no aktīvas darbības, vācieši izplatīja baumas par savu gatavību vest sarunas ar Angliju un Franciju par kopēju rīcību pret Padomju Savienību. Hitlers zināja, par ko sapņoja angļu un franču imperiālisti.

Anglija un Francija, kaut arī tām bija spēku pārsvars rietumu frontē, neko nepasāka. Tās vēl arvien cerēja, ka hitlerieši, sagrauši Poliju, turpinās savu uzbrukumu austrumu virzienā, Anglijas un Francijas valdošās aprindas baidījās aktivizēt karadarbību rietumos, jo tas var traucēt Hitlera agresiju uz austrumiem un dot ieganstu viņam pārsviest savus spēkus uz Vācijas rietumu robežām. Vēl vairāk, šīs aprindas lika Hitleram saprast, ka kara gadījumā ar PSRS viņš var rēķināties ar šo valstu palīdzību. Angļu un franču imperiālisti centās turpināt savu Minhenes politiku un gatavojās sākt karadarbību pret Padomju Savienību. Šim karam, pēc angļu un franču valdību domām, vajadzētu pāraugt «krusta karā» pret PSRS, kurā piedalītos visas kapitālistiskās valstis, tai skaitā arī Vācija.

Angļu, franču un amerikāņu imperiālisti visādi centās iesaistīt plānotajā «krusta karā» arī Baltijas valstis. 1939. gada 5. oktobrī Francijas parlamenta deputātu palātas ārlietu komisijas priekšsēdētājs Mistlērs Latvijas sūtnim Grosvaldam paziņoja, ka Baltijas valstīm esot jābūt gatavām kopējai cīņai pret Padomju Savienību, un tāpēc tām jānoslēdz cieša savstarpēja militāra savienība. Pie tam viņš uzsvēra, ka «katrai valstij precīzi jādeklarē un jāaņem, cik divīzijas, cik aeroplānus, cik kara kuģus viņa dod savienības rīcībā».¹

¹ LPSR CVVA, 1313.-g f., 20. apr., 117. l., 15. lpp.

1939. gada 12. oktobrī Grosvaldam, kā viņš ziņoja uz Rīgu, bija «absolūti slepena» saruna ar Francijas kara ministrijas otrās (izlūkošanas) nodaļas vadītāja vietas izpildītāju Mjerī. Izklāstīdams rietumvalstu reakcionāro aprindu pretpadomju plānus, Mjerī esot pastāstījis par projektētām angļu un franču karaspēka operācijām pret Padomju Savienību. Viņš atzīmējis, ka tajās esot jāpiedalās «arī Baltijas valstīm, Somijai un Skandināvijas zemēm».¹

1940. gada 26. februārī Igaunijas sūtnis Maskavā Rejs un Lietuvas sūtnis Natčevičus apspriedē ar Latvijas sūtni PSRS Kociņu konstatēja, ka Igaunijā un Lietuvā vērojama angļu un franču valdību darbības aktivizācija pret PSRS.²

Mēģinājumos ievilkt Baltijas valstis «krusta karā» pret Padomju Savienību aktīvas bija arī Amerikas Savienotās Valstis. Tikai tādējādi izskaidrojama ASV vēstnieka Maskavā Šteinharta ierašanās Rīgā 1940. gada februārī.

Angļu, franču un amerikāņu diplomātiem izdevās Baltijas valstīs gūt visai taustāmus rezultātus. Uzskatot, ka gatavojas visu buržuāzisko valstu kopējs karš pret Padomju Savienību, Baltijas valstu valdības arvien noteiktāk nostājās «krusta kara» organizētāju pusē. Latvijā atkal sāka runāt par orientāciju uz Rietumu lielvalstīm, pirmām kārtām uz Angliju.

Tajā laikā, kad Eiropā jau plosījās otrais pasaules karš, Latvijā strauji vērsās plašumā revolucionārā kus-

¹ LPSR CVVA, 1313.-g f., 20. apr., 117. l., 7.—8. lpp.

² Историко-дипломатический архив, 38.-d f., 22. apr., 298. l., 62. lpp.

tība. Tā aptvēra arvien jaunus latviešu tautas slāņus, brieda revolucionārā situācija.

Ulmaņa valdības saimniekošanas rezultātā pasliktinājās strādnieku un darba zemnieku stāvoklis. No 1935. gada līdz 1939. gadam pārtikas produktu cenas pieauga par 19 proc., apģērbu — par 40 proc., maksa par kurināmo un elektrību — par 20 proc., bet dzīvokļu īre paugstinājās par 37 procentiem.¹

Palielinājās bezdarbs. Bezdarbniekus piespiedu kārtā sūtīja lauku darbos pie lielsaimniekiem. Arvien smagāks kļuva trūcīgās zemniecības stāvoklis. No 1935. gada līdz 1939. gadam izūtrupēja vairāk nekā 26 tūkstošus saimniecību. Ipaši grūti klājās laukstrādniekiem, kuriem darba diena ilga no 16 līdz 18 stundām. Iedzīvotāju pirkspēja kritās no gada gadā.

Neciešami smags bija politiskais stāvoklis valstī. Par kaut kādām politiskām brīvībām nebija ne runas. Valstī valdīja fašistisks terors. Aizvien vairojās politieslodzīto skaits. Ja 1939. gada augustā arestēja 79 cilvēkus, septembrī — 83 cilvēkus, tad oktobrī — 143, novembrī — 149, decembrī — 161, 1940. gada janvārī — 166 cilvēkus, februārī — 186 cilvēkus, aprīlī — 307 cilvēkus, maijā — 252 cilvēkus.²

Protams, tautas masas ar tādu stāvokli nevarēja samierināties. Turklāt tas, kā Ulmaņa valdība izturējās pret savstarpējās palīdzības līguma ar PSRS izpildi, izraisīja bažas, ka Latviju var ievilkt Rietumu valstu pretpadomju avantūrās un valsts var tikt atdota hitlerisko agresoru ziņā. Valsts varas atstāšana Ulmaņa kliķes rokās šādos apstākļos varēja kļūt liktenīga latviešu tautas

¹ Latvijas PSR vēsture, 3. sēj., Rīgā, 1958, 379. lpp.

² A. Drizulis, Latvija fašisma jūgā, 318. lpp.

eksistencei. «Tāpēc,» rakstīja «Cīņa», «jo ātrāk mēs gāzīsim fašistisko diktatūru, jo vairāk mēs pakalposim Latvijai un latvju tautai.»¹

Masu revolucionāro kustību vadīja Latvijas Komunistiskā partija. 1939. gada 8. oktobrī notika Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas sēde, kurā tika izstrādāti partijas uzdevumi jaunos apstākļos un norādīti ceļi un līdzekļi to īstenošanai. Šie uzdevumi bija izklāstīti nelegālajās skrejlapās, ko izdeva Latvijas Komunistiskā partija: «Nost Ulmaņa valdību!», «Par tautas vēlētu pārstāvniecību!», «Ulmaņa kliķei jāpazūd!», «Sausama tautas vēlēta pārstāvniecība!». Konstatējusi, ka valstī briesmīga revolucionāra situācija, Komunistiskā partija uzsvēra: Ulmaņa fašistiskās valdības gāšana kļūst par tiešu tuvākās nākotnes uzdevumu.

Komunistiskās partijas izdotās skrejlapās tika atzīmēts: «Latvijas fašisms ir dabūjis smagu triecienu. Ulmaņa valdībai nav vairs nekādas uzticības tautā. Ulmaņa fašisms ir jau bankrotējis.» Tajā pašā laikā Komunistiskā partija norādīja: «Maldīgi domāt, ka ienīstais diktatūras režīms pats no sevis sabruks. Fašistu kliķe joprojām mēģinās turēties pie varas ar visiem līdzekļiem. Strādnieku šķiras un darba zemniecības uzdevums un visas tautas uzdevums ir mobilizēt visus spēkus Ul-

¹ «Cīņa», 1939. g. 9. nr., X. Līdzīgs stāvoklis kā Latvijā bija arī Lietuvā un Igaunijā. Pat Latvijas sūtnis Lietuvā L. Sēja savās vēstulēs uz Rīgu nevarēja noklusēt Lietuvas fašistu vadoņa Smetonas politisko bankrotu. Vienā no savām vēstulēm viņš konstatēja «valsts prezidenta grūto stāvokli un viņa autoritātes faktisku mazināšanos, lai neteiktu sabrukšanu. Viņš turas tikai uz policijas un armijas... To ievērojot, jābaidās no kāda pilnīga izmisuma soļa, sevišķi no pilnīgas Lietuvas pakļaušanas Vācijai. Cik es prezidentu pazīstu, tam viņa palikšana pie varas, liekas, daudz svarīgāka par Lietuvas likteni.» (CVVA, 1313.-v f., 22. apr., 192. l., 5. lpp.)

maņa valdības gāšanai.» Skrejlapās uzsvērts, ka pēc fašisma gāšanas jārada tautas vēlētās pārstāvības orgāns, jādibina valdība, kas izteic tautas gribu, jāatjauno demokrātiskās brīvības.¹

Soli pa solim antifašistiskās frontes pusē nostājās latviešu tautas vairākums. Ulmaņa kliķe pamazām sāka nonākt pilnīgā izolācijā. Antifašistiskās cīņas straujos uzplūdus bija spiesta atzīt arī Latvijas politpārvalde. Kādā aģentūras ziņojumā 1940. gada 1. jūnijā bija teikts: «Visā visumā strādnieki nav apmierināti. Viņos radies liels īgnums un naidīgs noskaņojums pret pastāvošo Latvijas valsts iekārtu, darba devējiem un visiem, kas kārtu strādnieku lietas. Maija mēnesī strādnieku noskaņojums palicis vēl ļaunāks...»²

Politpārvalde bija spiesta atzīt, ka strādniekos ir dziļas simpātijas pret Padomju Savienību un tur valdošo sociālistisko iekārtu, ka tie pārliecināti par revolūcijas tuvumu, ka strādniekos arvien lielāku ietekmi gūst Komunistiskā partija.³

Saasinoties politiskai krīzei, sākās šķelšanās arī valdošās kliķes vidū. No atsevišķu valdības locekļu un tiem tuvu stāvošu personu puses sāka atskanēt balsis par 1922. gada satversmes un Saeimas darbības atjaunošanu. Miķelis Valters, izmantojot Ulmaņa «veca drauga» tiesības, brīdināja diktatoru, ka atteikšanās īstenot šos pasākumus var novest pie daudz sliktākām sekām. «Tici man,» viņš rakstīja Ulmanim, «ka šis ceļš būs agrāk vai vēlāk jāiet, taču es negribētu, ka to ietu kādi citi.» Bet Ulmaņa kliķe savas pozīcijas negribēja atdot. Citādi domājošie

¹ LPSR CVVA, 7381. f., inv. Nr. 1703.

² LPSR CVVA, 3235. f., 1./22. apr., 523. l., 73. lpp.

³ LPSR CVVA, 3235. f., 1./22. apr., 523. l., 2., 19., 20., 48.—50. un 64. lpp.; 848. l., 37. lpp.; 1./7. apr., 625. l., 201. lpp.

(Balodis, Einbergs un citi) 1940. gada aprīlī bija spiesti izstāties no valdības sastāva. Protams, tas Ulmaņa valdības stāvokli nenostiprināja. Skrejlapā, ko Komunistiskā partija izlaida maija vidū, konstatēts, ka asās pret-runas Ulmaņa valdības locekļu vidū liecina par to, ka «valdība sēž uz pulvera mucas».¹

1940. gada jūnijā Latvijā nobrieda revolucionārā situācija.²

Tajā pašā laikā no jauna sāka pastiprināties hitleriskās Vācijas iebrukuma draudi Baltijas valstīs. Tūlīt pēc Dānijas un Norvēģijas okupācijas 1940. gada maijā vācu karaspēks iebruka Holandē, Beļģijā un Luksemburgā, bet pēc tam Francijā. 14. jūnijā krita Parīze. Kuru katru dienu bija gaidāma Francijas kapitulācija, bet pēc tam hitleriskā agresija no jauna varēja vērsties pret Austrumiem.

Latvijas sūtnis Berlīnē Krieviņš savās vēstulēs 27. un 29. maijā uz Rīgu ziņoja, ka Vācijā plaši tiek izplatītas tā sauktās «jaunās Eiropas» kartes, kurās Baltijas valstis apzīmētas kā hitleriskā reiha sastāvdaļa.³

1940. gada 12. jūnijā Krieviņš ziņoja uz Rīgu: «Ja par Vācijas attiecībām ar Padomju Krieviju runā ar noteicošām vācu personām, tad parasti saņem «oficiālu stereotipu atbildi». Turpretim privāti un vēlākā stundā tie paši ļaudis izsakās, ka izrēķināšanās ar Krieviju esot neizbēgama. Bez pārspilēšanas varu teikt, ka beidzamās nedēļās neesmu saticis neviena vācieša, kas nebūtu pāudis šādu domu. Mani sarunu biedri ir piederē-

¹ LKP, LKJS un Sarkanās Palīdzības revolucionārās lapiņas, 3 daļa, 545. lpp.

² Sīkāk par revolucionārās situācijas nobriešanu Latvijā 1944. gadā sk.: LKP Vēstures apcerējumi, 2. daļa, 365.—386. lpp.

³ LPSR CVVA, 3113-g f., 21. apr., 50. l., 31., 38.—40. lpp.

juši pie visdažādākiem vācu sabiedrības slāņiem.»¹ Ja hitlerieši uzbruks Padomju Savienībai, tad, protams, Vācija iebruks arī Baltijas valstīs.

Maija un jūnija mēnešos daudzi latvieši sāka saņemt no Vācijas vēstules, kurās 1939. gadā no Latvijas uz Vāciju repatriējušies vācieši lūdza saglabāt viņu atstāto mantu, sameklēt tiem dzīvokļus utt., jo tie visā drīzumā atgriezīsoties Latvijā. Strauji pastiprinājās arī hitlerisko aģentu darbība pašā Latvijā. Tas liecināja, ka pār Baltijas valstīm atkal savilkušies hitleriskā iebrukuma draudi.

Ka stāvoklis patiešām bija draudīgs, liecina arī dažādi Vācijas iestāžu dokumenti, kas tagad nodoti atklātībai, kā arī vācu kara noziedznieku atzišanās Nirnbergas procesā. Konkrētu plānu izstrādāšana uzbrukumam Padomju Savienībai sākās 1940. gada jūnijā. Vācu vērmahta ģenerālštāba operatīvās daļas priekšnieks Jodls Nirnbergā teica, ka jau tajā laikā, kad turpinājās kampaņa Rietumos, Hitlers viņu informējis par saviem nodomiem karot ar PSRS.² Uzbrukums Padomju Savienībai bija plānots 1940. gada rudenī.³

Baltijas valstu teritorijas sagrābšana ietilpa hitleriešu gatavotajā agresijā pret Padomju Savienību. Uzbrukuma plānā (Barbarosa) norādīts, ka vācu karaspēka grupējumam «Nord», kas būs dislocēts Austrumprūsijā, vispirms jāieņem Baltijas valstis.⁴

Tādējādi hitleristiskie agresori, pakļāvuši līdz 1940. gada jūnijam gandrīz vai visu Rietumeiropu, atkal sāka vērst savus skatienus uz austrumiem.

¹ LPSR CVVA, 3113.-g f., 21. apr., 50. l., 5. lpp.

² Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками, том I, стр. 473.

³ Turpat, II sēj., 483. lpp.

⁴ Turpat, 563. lpp.

Ulmaņa valdības rīcība pierādīja, ka uzbrukumā gādījumā tā darīs tāpat kā citas reakcionārās valdības un brīvprātīgi atvērs savas robežas vācu karaspēkam.

Baltijas valstu tautas bija pilnas apņēmības aizsargāt savas zemes pret hitleriskajiem agresoriem. Tā kā pašu spēki bija acīm redzami par vājiem, iedzīvotāji visas cerības lika uz Padomju Savienības palīdzību. Taču Baltijas valstu tautu efektīvu sadarbību ar padomju tautām cīņā pret agresoru kavēja Ulmanis, Smetona un Petss, kas bija gatavi pārdot verdzībā savas tautas.

Cik tālu aizgāja šo fašistisko valdību nodevība, liecina nesen publicētie dokumenti par nacistu sakariem ar Lietuvas prezidentu Smetonu. 1940. gada februārī Smetona nosūtīja uz Berlīni vālsts drošības departamenta direktoru A. Povilaiti, uzdodot tam informēt Vācijas valdošās aprindas, ka «prezidents Smetona nolēmis pārorientēties uz Vāciju un cer saņemt no pēdējās nepieciešamo palīdzību». Povilaitim Berlīnē vajadzēja noskaidrot, «vai Vācija ir ar mieru pārņemt Lietuvu savā protektorātā». Povilaitis Berlīnē saņēma solījumu, ka «protektorātu pār Lietuvu Vācija iespējams īstenoš līdz 1940. gada septembrim, un katrā ziņā ne vēlāk par kara darbības izbeigšanās laiku Rietumos». Noklausījis Povilaiša informāciju par sarunām Berlīnē, Smetona viņam deva rīkojumu izturēties pret vāciešiem ar maksimālu pretimnākšanu un «sniegt viņiem nepieciešamo palīdzību, ja tāda kaut kādā veidā no Lietuvas valdības būs vajadzīga». Saskaņā ar šiem norādījumiem Lietuvas drošības dienests palīdzēja hitleriešiem iesūtīt agentūru PSRS teritorijā.¹

¹ Lietuvas KP CK orgāns «Komunistas», 1960. g. 6. nr., 36.—37. lpp.

Tādos apstākļos Padomju valdība, pamatojoties uz savstarpējās palīdzības līgumiem ar Igauniju, Latviju un Lietuvu, uzskatīja par nepieciešamu veikt pasākumus, lai šajās valstīs padarītu nekaitīgus hitleriešu aģentus un nostiprinātu šo valstu drošību. Tas bija jo vairāk nepieciešami tāpēc, ka vācu aģentūra Baltijas valstīs vietējo fašistu personā sāka arvien nekaunīgāk pārkāpt savstarpējās palīdzības līgumu ar PSRS.

1940. gada 14. jūnijā Padomju valdība ierosināja Lietuvas valdībai, bet 16. jūnijā Latvijas un Igaunijas valdībām nodrošināt nepieciešamos apstākļus godīgai savstarpējās palīdzības līgumu izpildei. Vienlaicīgi tika izvirzīts jautājums par Padomju karaspēka papildu daļu ieviešanu Baltijas valstīs, lai nodrošinātu šo valstu aizsardzību.

Latvijas valdība pieņēma lēmumu piekrist Padomju karaspēka papildu daļu ieviešanai Latvijā. Vienlaicīgi valdība nolēma demisionēt, lai Ulmanis kā valsts prezidents varētu sastādīt jaunu valdību.¹

Tūlīt pēc valdības sēdes kara ministrija speciālā vēstulē informēja visu Latvijas armijas komandējošo sastāvu, ka Latvijā ar valdības piekrišanu tiek ieviestas papildus Padomju karaspēka daļas. «Eiropas kara norises iespaidā Padomju Savienība nākusi pie atzinuma, ka nolūkā saglabāt mieru Baltijas jūras austrumu piekrastē un vispār Eiropas Austrumos nepieciešams savstarpējās palīdzības paktu paplašināt.» Latvijas armijas komandējošam sastāvam uzdeva palīdzēt organizēti izveidot Latvijā jaunās Padomju karaspēka daļas.²

Padomju karaspēka papildu daļas Latvijā sāka

¹ LPSR CVVA, 1313.-g f., 1. apr., 145. l., 143. lpp.

² LPSR CVVA, 1468. f., 1. apr., 101. l., 3. lpp.

ierasties 17. jūnijā. Latviešu tautas masas tām sarīkoja jūsmīgu sagaidīšanu. Visur pulcējās spontāni mītiņi un demonstrācijas. Sevišķi sirsnīgu sagaidīšanu Sarkanās Armijas daļām sarīkoja Rīgas iedzīvotāji. Kad kļuva zināms, ka Padomju karaspēka ierašanās Rīgā sagaidāma vispirms no Jelgavas puses, t. i., tām vajadzēja parādīties Rīgas centrā, braucot pār Zemgales tiltu, — autobusu stacijas, prefektūras un dzelzceļa stacijas rajonā sāka pulcēties sagaidītāji.

Tāda Padomju karaspēka sagaidīšana nebija pa prātam valdošajai kliķei. Tā steidzīgi sāka koncentrēt policijas, aizsargu un karaspēka daļas, lai izmantotu tās pret ielās izgājušajiem rīdziniekiem.

Iedzīvotāju, kas bija iznākuši sagaidīt Padomju karaspēku, pulcējās aizvien vairāk. Tad policija, sakoncentrējusi savus spēkus, devās uzbrukumā sagaidītājiem. Pie stacijas, prefektūras un citās vietās notika sadursmes. Divus cilvēkus nošāva, desmitiem ievainoja, vēl daudz vairāk sadauzīja ar policijas nūjām. Policijas rīcība izsauca sašutuma vētru Rīgas iedzīvotāju vidū. Pilsētā turpinājās sadursmes līdz vēlam vakaram.

Ulmaņa kliķe vairs nebija spējīga aizturēt revolucionāro uzliesmojumu. Arī nākamajās dienās turpinājās sadursmes ielās. Vairākos Rīgas uzņēmumos 18. un 19. jūnijā notika streiki.

Revolucionārie notikumi vērsās plašumā arī citās Latvijas pilsētās. 19. jūnijā Liepājā notika Tosmāres strādnieku demonstrācija, kurai pievienojās arī citi pilsētas iedzīvotāji. 20. jūnijā pilsētā notika jauna liela demonstrācija. Tajā piedalījās vairākums pilsētas pieaugušo iedzīvotāju. Demonstranti ieņēma pastu, telegrāfu, aizsargu namu un policijas iecirkņus. Pilsēta nonāca tautas rokās.

Valstī vara pamazām izslidēja no valdošās fašistiskās kliķes rokām. Tā vairs nespēja kontrolēt notikumu attīstību. Latvijas buržuāzija neuzdrošinājās uzsākt pilsoņu karu, jo apstākļi bija tādi, ka nevarēja cerēt uz ārzemju interventu palīdzību.

Tā valsts prezidents K. Ulmanis 21. jūnijā bija spiests iecelt par valdības galvu latviešu progresīvās inteliģences pārstāvi profesoru Augustu Kirhenšteinu. Viņš sastādīja jaunu valdību, kurā ietilpa rakstnieks Vilis Lācis un citi progresīvi darbinieki. Lai gan Ulmanis kā prezidents turpināja apstiprināt jaunās valdības pieņemtos likumus, notikumu attīstību viņš vairs nenoteica. Fašistiskais režīms Latvijā bija gāzts. 21. jūnija rītā Rīgā sākās grandioza demonstrācija, kurā piedalījās pāri par 70 tūkst. cilvēku. Tajā pašā dienā masu demonstrācijas notika Daugavpilī, Jelgavā un citās Latvijas pilsētās.

1940. gada 21. jūnijā publicēja jaunā ministru kabineta deklarāciju, kurā bija norādīts, ka «valdība uzskata par savu uzdevumu veicināt un celt tautas materiālo un garīgo labklājību, nodrošināt brīvību un tautas tiesības, nodrošināt valsts un visu pilsoņu intereses, neatkarīgi no viņu mantas stāvokļa, ticības, izglītības un tautības».¹

Jaunā Latvijas valdība izteica visplašāko tautas masu vēlmes un intereses, tāpēc tai bija visas tautas atbalsts. Vispirms valdība sāka likvidēt fašistisko vardarbību, uzsāka valsts demokratizāciju. Atjaunoja demokrātiskās brīvības, likvidēja aizsargu organizāciju, atcēla likumu par Saeimas funkciju nodošanu valdībai. No amatiem atbrīvoja fašistus, kas vadīja dažādas valdības iestādes — tos nomainīja ar progresīviem darbiniekiem. Tika veikti

¹ «Valdības Vēstnesis», 1940. g. 22. VI.

pasākumi armijas demokratizācijā. Likvidēja vecās, fašistiskās, un radīja jaunas, demokrātiskas, arodbiedrības. Uzņēmumos un iestādēs nodibināja strādnieku komitejas, par 15—20 proc. palielināja darba algu strādniekiem, kas saņēma mazāk par vienu latu stundā. Atjaunoja 8 stundu darba dienu. Sākās skolu un augstāko mācību iestāžu demokratizācija. Pasludināja, ka tautas Saeimas vēlēšanas notiks 1940. gada 14. un 15. jūlijā.

Sakarā ar jaunā vēlēšanu likuma publicēšanu pēc Komunistiskās partijas aicinājuma 5. jūlijā visā valstī notika masu demonstrācijas. Rīgā vien demonstrācijā piedalījās 100 tūkstoši cilvēku. Latvijas galvaspilsēta kaut ko līdzīgu vēl nebija pieredzējusi.

Latvijas Komunistiskā partija vēlēšanās saliedēja visus valsts progresīvos spēkus — strādniekus, zemniekus un darba inteliģenci, izveidojot latviešu tautas vienotu bloku. Latvijas darba tautas bloka platformu atbalstīja visplašākie iedzīvotāju slāņi. Vēlēšanās piedalījās 94,7 proc. vēlētāju, no tiem 97,8 proc. vēlētāju balsoja par darba tautas bloka deputātu kandidātiem.

Pēc vēlēšanām visā valstī notika mītiņi un sapulces, kuru dalībnieki, apsveicot Latvijas darba tautas bloka uzvaru, prasīja, lai jaunā Saeima atjauno valstī padomju varu, lai Latvija iestājas Padomju Savienības tautu saimē.

Tautas Saeimas pirmā sēde notika 1940. gada 21. jūlijā.

Akceptējusi ziņojumu par prof. A. Kirhenšteina valdības darbību, Tautas Saeima sāka apspriest jautājumu par Latvijas valsts iekārtu. Referātu šajā jautājumā nolasīja Latvijas KP CK sekretārs Žanis Špure, kas ierosināja Latvijā atjaunot padomju varu. Vilis Lācis izvirzīja priekšlikumu par Latvijas iestāšanos PSRS sastāvā.

Tajā pašā dienā, izskatījusi šos jautājumus, Tautas Saeima pieņēma lēmumu par padomju varas atjaunošanu Latvijā, proklamēja Latvijas Padomju Sociālistisko Republiku un nolēma lūgt PSRS Augstāko Padomi uzņemt Latvijas PSR Padomju Savienības sastāvā.

Vakarā Rīgā notika grandioza demonstrācija, kurā demonstranti jūsmīgi apsveica Tautas Saeimas pieņemtus lēmumus. Speciāla deputātu delegācija aizbrauca uz Maskavu.

1940. gada 5. augustā PSRS Augstākā Padome uzņēma Latvijas republiku Padomju Savienības sastāvā. Daudu gadu neatlaidīgā cīņa par padomju varas atjaunošanu bija vainagojusies panākumiem, un latviešu tauta savā zemē sāka veidot sociālistisku iekārtu.

EKSDIPLOMĀTI EKSTRĒMISTU RINDĀS

Sūtniecību un konsulātu slēgšana

Līdz 1940. gada jūlijam daudzām ārvalstīm Latvijā bija savas diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības. Latvijai tajā pašā laikā bija savas sūtniecības un konsulāti ārzemēs. Pēc tam kad Padomju Latviju 1940. gada augustā uzņēma PSRS sastāvā, ārpolitiskie jautājumi pārgāja Vissavienības orgānu pārziņā.

1940. gada 11. augustā PSRS Ārlietu tautas komisaariāts iesniedza notas visām valdībām, kam Latvijā (tāpat arī Lietuvā un Igaunijā) bija diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības, ar priekšlikumu slēgt šīs pārstāvniecības. Saņēmušas minētās notas, attiecīgo valstu valdības deva norādījumus savām pārstāvniecībām Latvijā pārtraukt darbību. Tādējādi neilgā laikā, kāds bija nepieciešams kārtējo lietu likvidācijai, savu darbību pārtrauca un Latviju atstāja ASV, Anglijas, Francijas, Vācijas, Itālijas, Japānas, Somijas, Zviedrijas, Turcijas, Bulgārijas, Rumānijas, Ungārijas, Grieķijas, Šveices un citu valstu diplomātiskie pārstāvji. Tika slēgti arī visi ārvalstu konsulāti. Tātad šīs valstis bija pieņēmušas ziņāšanai faktu par Baltijas Padomju republiku iekļaušanos PSRS sastāvā un savā turpmākajā darbībā to ievēroja.

Vienlaicīgi notika Latvijas sūtniecību un konsulātu likvidācija ārzemēs. Ar Latvijas valdības 1940. gada 8. augusta lēmumu likvidēja visas Latvijas sūtniecības

un konsulātus. Latvijas diplomātikajiem un konsulārajiem pārstāvjiem bija uzlikts par pienākumu informēt par to attiecīgo valstu oficiālās iestādes un pašiem nekavējoties atgriezties dzimtenē.¹

Latvijas sūtniecībām un konsulātiem ārzemēs jau bija doti attiecīgi norādījumi. Tā, piemēram, Latvijas sūtnis Londonā Kārlis Zariņš apliecināja, ka viņš šos norādījumus saņēmis 1940. gada 9. augustā.²

Saskaņā ar šiem lēmumiem tika slēgtas Latvijas pārstāvniecības Vācijā, PSRS, Francijā, Itālijā, Zviedrijā, Norvēģijā, Dānijā, Somijā, Igaunijā, Lietuvā, Rumānijā, Ungārijā utt. Vairākas valstis, piemēram, Zviedrija³, Norvēģija un Dānija drīz vien noslēdza ar Padomju Savienību nolīgumus par savstarpējo pretenziju noregulēšanu, kādas bija radušās sakarā ar Baltijas valstu iekļaušanos PSRS sastāvā. Līdz ar to tās oficiāli atzina Baltijas valstu pievienošanos Padomju Savienībai.⁴

¹ LPSR CVVA, 1313.-a f., 1. apr., 11. l., 13. lpp.

² A. Bērziņš, Kārlis Zariņš dzīvē un darbā, Londonā, 1959, 233. lpp.

³ Zviedrijas ārlietu ministrs Ginters 1944. gada 30. oktobrī, runājot par Baltijas valstīm, paziņoja: «Zviedrijas valdība balsta savas attiecības minētā jautājumā uz faktu, ka tad, kad Baltijas valstis iekļāvās PSRS sastāvā, viņu sūtņi Stokholmā savas sūtniecības nodeva Padomju Savienībai. Tas ir fakts... , kuru mēs nevarējām neievērot... No tā laika Baltijas valstu jautājumā mums ir darīšana tikai ar Padomju Savienību.»

⁴ T. Ozoliņš, kas pēc K. Zariņa nāves 1963. gadā «ieciēlis» sevi par sen neeksistējošās buržuāziskās valdības «pilnvaroto lietvedi» Londonā, piemēram, ar niknumu rakstīja, ka tūlīt pēc padomju varas nodibināšanas Latvijā «Zviedrijas valdība pasteidzās vest sarunas ar Maskavu», kuru rezultātā tā atzina Latvijas iekļaušanos PSRS sastāvā» ne tikvien *de facto*, bet arī juridiski». T. Ozoliņš vēl sūdzējās, ka līdzīgi rikojušās arī Norvēģijas un Dānijas valdības. («Londonas Avīze», 1964. g. 20. nr., III.)

1940. gadā savu likumīgo eksistenci izbeidza arī Latvijas sūtniecība Londonā. 25. jūlijā K. Zariņš saņēma šādu Latvijas valdības telegrammu: «Ierodieties ar ziņojumu. Telegrafējiet, kad izbrauksiet. Kirhenšteins.»¹

Toreizējam Latvijas sūtnim Anglijā K. Zariņam, kas, atradams 20 gadus ārzemēs, faktiski bija zaudējis jebkurus sakarus ar dzimteni, nekādi negribējās pamest Londonu un atgriezties Latvijā. Viņš nolēma palikt Anglijā. Jau pirms tam (23. jūlijā) viņš nosūtīja Anglijas ārlietu ministrijai vēstuli, kurā paziņoja, ka atstāj sūtņa amatu, un lūdza atļauju dzīvot Anglijā kā privātai personai.² Tāda iespēja viņam tika dota, t. i., viņš palika Anglijā kā parasts ārzemnieks. Tikai ar to starpību, ka «parasti ārzemnieki» ir kaut kādas valsts pavalstnieki, t. i., vajadzības gadījumā viņi var griezties pie savas zemes diplomātiskā pārstāvja ar lūgumu aizstāvēt viņu intereses. Taču Zariņu (tāpat arī bij. sūtni ASV R. Bīlmani) drīz vien Latvijas valdība oficiāli ne tikai atcēla no amata,³ bet arī atņēma viņam Latvijas pavalstniecību.⁴ Zariņš un Bīlmanis kļuva par cilvēkiem bez dzimtenes un pavalstniecības.

Kārlis Zariņš un «ārkārtējās pilnvaras»

Padomju valdība Latvijā nacionalizēja visus lielos uzņēmumus, tai skaitā arī rēderejas. Arī tirdzniecības kuģi pārgāja valsts īpašumā. Latvijas kuģu kapteiņi saņēma norādījumus atgriezties dzimtajās ostās. Taču šo norādījumu izpildi apgrūtināja karš, un ne tikai karš. At-

¹ A. Bērziņš, Kārlis Zariņš dzīvē un darbā, 230. lpp.

² Turpat, 232. lpp.

³ «Valdības Vēstnesis», 1940. g. 31. VII.

⁴ Turpat, 1940. g. 30. VII.

sevišķi Latvijas kuģu īpašnieki tajā laikā uzturējās ārzemēs un gribēja kaut kā apiet Padomju Latvijas valdības rīkojumu par kuģu nacionalizēšanu.

Daļa Latvijas tirdzniecības flotes atradās Anglijas ostās. Anglijas valdība, kas drīz sāka ar Padomju Savienību sarunas par ekonomiskiem jautājumiem, atzina šos kuģus par Padomju Savienības īpašumu, tāpat kā tā atzina par PSRS īpašumu Latvijas zeltu, kas pirms kara sākuma bija nodots glabāšanā Londonas bankā. Anglijas valdība bija ar mieru padomju un angļu nolīgumā ietvert punktu par Latvijas kuģu un zelta atdošanu Padomju Savienībai. Vienu no kuģiem angļu valdība bija ar mieru nodot tūlīt, lai ar to varētu atgriezties mājās latviešu jūrnieki, kas atradās Anglijā.

Taču padomju un angļu tirdzniecības sarunas ievilkās, jo Anglija, būdama karojoša valsts, par katru cenu centās panākt, lai nolīgumā būtu ietverti tādi punkti, kas ierobežotu Padomju Savienības kā neitrālas valsts tiesības. No otras puses, atsevišķi angļu priekšlikumi faktiski bija tādi, lai izprovocētu konfliktu starp Padomju Savienību un Vāciju.

Anglijas valdības lēmums par Baltijas valstu kuģu atdošanu Padomju Savienībai nebija pa prātam tiem latviešu kuģu īpašniekiem, kas atradās ārzemēs. Tie sāka iesniegt sūdzības angļu tiesās, cenšoties pierādīt savas tiesības uz šiem kuģiem. Šis jautājums izvirzījās arī Irijas tiesās, jo arī tur ostās atradās daži Latvijas kuģi. Latvijas kuģu īpašnieki griezās pēc palīdzības pie K. Zariņa, kas tad pirmo reizi nolēma izmantot «pilnvaras», kuras viņam it kā bija izdevusi Latvijas valdība 1940. gada 17. maijā.¹

¹ A. Bērziņš, K. Zariņš dzīvē un darbā, 227. lpp.

Latviešu emigrantu prese tik daudz rakstījusi par «pilnvarām», ka šis jautājums apskatāms sīkāk.

K. Zariņš parasti aprobežojās ar to, ka vienmēr daudznozīmīgi atsaucās uz «pilnvarām», bet šo pilnvaru tekstu slēpa. Slēpa tāpēc, ka dokumenta teksts, uz kuru viņš atsaucās, apgāž visus viņa apgalvojumus, kuru būtība izsakāma vārdiem: «Latvijas valdība tagad ir ... Kārlis Zariņš.»

Lai noskaidrotu, kāds tad patiešām ir šo «pilnvaru» saturs, citēsim to pilnu tekstu, kāds tas rodams A. Bērziņa grāmatā «Kārlis Zariņš dzīvē un darbā».

Valsts kanceleja
1940. g. 18. maijā.

Nr. 48

Rīgā, Valdemāra ielā 3, 4. dz.

Sle pens.

Ārlietu ministra kungam

Valsts kanceleja paziņo, ka Ministru kabinets š. g. 17. maija sēdē nolēma:

1) Gadījumā, ja kara apstākļu dēļ vairs nebūtu iespējams saziņāties ar Latvijas diplomātiskām un konsulārām pārstāvībām Vakarēiropā, piešķirt ārkārtējas pilnvaras Latvijas sūtnim Londonā Kārlim Zariņam.

2) Pilnvaru spēkā stāšanās momentu nosaka Ārlietu ministrs, dodot attiecīgu rīkojumu sūtnim Londonā, kurā norāda, kādas pārstāvības pakļautas ārkārtējām pilnvarām.

3) Ja tehnisku apstākļu dēļ Ārlietu ministram nav iespējams savu rīkojumu paziņot sūtnim Londonā, tad pēdējam piešķirtās ārkārtējās pilnvaras stājas spēkā automātiski. Sūtnis Londonā par to pārliecinās ar attiecīgu telegrāfisku pieprasījumu Ārlietu ministram, un, nesāņemot atbildi 24 stundu laikā, rīkojas uz ārkārtējo pilnvaru pamata līdz tam brīdim, kad atkal nodibināsies sakari ar Ārlietu ministru.

4) Sūtnim Londonā Kārlim Zariņam piešķirtās ārkārtējās pilnvaras attiecas uz visām Latvijas diplomātiskām un konsulārām pārstāvniecībām, izņemot sekojošās valstis: Igaunijā, Lietuvā, Somijā, Zviedrijā, Vācijā un Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā.

5) Ja sūtnis Kārlis Zariņš, viņa ārkārtējām pilnvarām spēkā esot, nomirtu vai zaudētu rīcības brīvību, ar šo lēmumu piešķirtās ārkārtējās pilnvaras pāriet uz Latvijas sūtni Amerikas Savienotās Valstīs Alfredu Bilmani.

6) Ārkārtējās pilnvaras dod tiesību:

- a) aizstāvēt pēc labākās apziņas Latvijas intereses visās valstīs, izņemot Igauniju, Lietuvu, Somiju, Zviedriju, Vāciju un Padomju Sociālistisko Republiku Savienību;
- b) dot šai nolūkā saistošus rīkojumus visām Latvijas pārstāvniecībām, izņemot augšā minētās valstis;
- c) rīkoties ar visiem valsts līdzekļiem, kustamo un nekustamo mantu, kas ir minēto pārstāvību rīcībā;
- d) pagaidām atstādināt no amata sūtņus, kā arī atcelt un pārceļt visus pārējos pārstāvības darbiniekus;
- e) likvidēt pārstāvības, izņemot sūtniecību Amerikas Savienotās Valstīs;
- f) nozīmēt delegātus apspriedēm un konferencēm;
- g) ārkārtējos apstākļos, kas kavētu šo pilnvaru izlietošanu, nodot tās sūtnim Alfredam Bilmanim.

(paraksts) R. Bulsons
Valsts kancelejas direktora
vietas izpildītājs

(paraksts) B. Roze
Nodaļas vadītāja v.

Noraksta pareizību apliecinu:

(paraksts) T. Anševics
Administratīvā departamenta
direktors

Vai var secināt, ka šim dokumentam ir «ārkārtēju pilnvaru» spēks it visos dzīves gadījumos un ka 1940. gada 17. jūnijā Ulmaņa valdība nodeva visas savas pilnvaras? Protams, ne.

Toreizējais Latvijas ārlietu ministrs Munters raksta, ka jautājums par pilnvarām pacēlies jau 1939. gada rudenī, kad hitleriskā Vācija uzbruka Polijai un bloķēja Baltijas jūru. «Jau toreiz manī pamodās bažas,» atzīmē

Munters, «ka, karam turpinoties, brīvās satiksmes iespējamības ar mūsu diplomātiskām pārstāvībām Rietumos varētu tikt stipri ierobežotas. Šis bažas vēl vairāk pastiprināja Vācijas nesaudzīgā blokāde, kura Baltijas jūrā bija absolūta, arī Skandināvijas piekraste bija riskanta priekš kuģniecības. Es tādēļ personīgā sarunā ar Ulmani pacēlu jautājumu, vai nebūtu ieteicami nodrošināties pret varbūtējiem nepārvaramiem šķēršļiem satiksmē ar pārstāvjiem Anglijā un ASV, piešķirot tiem zināmu rīcības brīvību un pārvedot arī vajadzīgos budžeta līdzekļus par gadu uz priekšu. K. Ulmanis principā piekrita tādai domai, bet uzskatīja, ka vēl esot mazliet jānogaida.» Taču, kad 1940. gada aprīlī Vācija iebruka Dānijā un Norvēģijā, turpina Munters, pilnvaru pieņemšanu vairs nevarēja atlikt, un 17. maijā tās tika pieņemtas.

Atzīmējis, ka pilnvaru tekstu principā izstrādājis viņš, bet galīgajam noformējumam tas nodots tieslietu ministram, Munters tālāk raksta:

«Katram, kas iepazinies ar pilnvaru saturu, jāatzīst, ka tas ir administratīva rakstura dokuments, kā tas nepārprotami izriet no pirmā panta... Šāds noteikums izriet no pilnvaru motivējuma — sakaru pārtraukšanas jūras blokādes dēļ. Ar Igauniju, Lietuvu, Somiju, Zviedriju, Vāciju un PSRS mums bija iespējams uzturēt sakarus pa sauszemes ceļiem, un nebija domājams, ka šie sakari tiks pārtraukti. Arī pilnvaru saturs... nedod pamatu neierobežotam politiskam iztulkojumam, kāds šim pilnvarām vēlāk patvarīgi piešķirts. Pilnīgi no gaisa ir grābts apgalvojums, it kā pilnvaras bija akts «par Latvijas valsts kontinuitātes uzturēšanu». Munters atzīmē, ka gadījumā, ja kāda valdība uzskatītu par nepieciešamu kādam dot visaptverošas pilnvaras, tad maz

ticams, ka tā «aprobežotos ar pilnvarām dažu pārstāvību pārzināšanai».

Nobeigumā Munters raksta: «Vai tiešām kāds nopietns jurists apgalvos, ka ar šādām pilnvarām var uzturēt «valsts kontinuitāti»? Un ko īsti nozīmē šī «valsts kontinuitāte»?

Iznāk, ka ar šīm pilnvarām valdība būtu pārcēlusi Latvijas valsti uz ārzemēm, it kā tā piešķirusi Latvijas suverenitātes tiesības vienai personai, it kā latviešu tautas lielum lielais vairākums, kas joprojām dzīvo Latvijas teritorijā, nav īsta latviešu tauta, bet tā ir emigrācijā. Varbūt pēc 22 gadiem dažās galvās svešumā varēja rasties tādi greizi jēdzieni, bet ar vēsturisko patiesību šīm maldu domām nav nekā kopēja.»¹

Tādējādi redzams, ka «pilnvaras» nebija dokuments, kas dotu Zariņam kādas papildu tiesības attiecību jomā starp valstīm; viņš guva tikai dažas papildu tiesības attiecībā uz atsevišķās valstīs esošām Latvijas pārstāvniecībām un to personālu.

Par to liecina arī šo pilnvaru forma. Jebkuras pilnvaras, kas domātas iesniegšanai citu valstu valdībām, tiek izgatavotas uz īpašas blankas ar valsts ģerboni. Tās paraksta valsts galva un ārlietu ministrs, tās apstiprina ar valsts zīmogu. Tā bija noformēts, piemēram, paša Zariņa akreditēšanas raksts.

Kas attiecas uz papīru, ko Zariņš gribēja pārvērst par «ārkārtējām pilnvarām», tad tā bija tikai kopija no valdības sēdes protokola izraksta, kādas izsūta ieinteresētām ministrijām. Minēto izrakstu Valsts kanceleja nosūtīja ārlietu ministram V. Munteram. Ārlietu minis-

¹ V. Munters, Pārdomas, Rīgā, 1963, 40.—43. lpp.

trijā izgatavoja šī izraksta kopijas, kuras nosūtīja attiecīgajām Latvijas sūtniecībām. Tāpēc arī kopija, kuru saņēma K. Zariņš, nebija iespiesta uz īpašas blankas, to nebija parakstījuši ne Ulmanis, ne Munters, tā nebija apstiprināta ar valsts zīmogu. Izraksta kopija, kuru saņēma Zariņš, bija pārrakstīta uz plāna konceptpapīra, kā līdzīgus dokumentu pārrakstus izgatavoja Latvijas Ārlietu ministrija sūtīšanai pa diplomātisko pastu. T. Anševica paraksts apstiprināja nevis pilnvaras, pat ne izrakstu no valdības sēdes protokola, bet tikai Ārlietu ministrijas izgatavotās kopijas pareizību. Apgalvojums, ka šāda kopija, kuru parakstījis otršķirīgs Ārlietu ministrijas ierēdnis, dod kādam tiesību kārtot valsts lietas vai īstenot varu pār valsti, neiztur nekādu kritiku un domāts nezinātājiem. Lai Anglijā saņemtu no kādas iestādes kaut pensu, uz pilnvaras jābūt attiecīgās iestādes atbildīgās personas parakstam un zīmogam. Uz dokumenta, ko saņēma K. Zariņš, bija tikai ierēdņa paraksts, kam nebija nekādu tiesību, zīmoga vispār nebija.

Ka minētais papīrs bija domāts tikai iekšējām vajadzībām, liecina arī kopijas grifs «slepeni». Tas nozīmē, ka šis izraksts nebija domāts uzrādīšanai vai izmantošanai ārpus Latvijas sūtniecības.

Rodas arī jautājums, vai šī papildu administratīvi saimnieciskās pilnvaras Zariņam vispār stājās spēkā?

K. Zariņš centās pierādīt, ka papildu pilnvaras stājušās spēkā 1940. gada 17. jūnijā. Taču pierādīt to, kā nav, nevar. Kā teikts pilnvarās, tās var stāties spēkā vai nu pēc Latvijas Ārlietu ministra norādījuma, vai arī automātiski attiecīgajos precīzi noteiktajos apstākļos. K. Zariņš sāka pierādīt, ka pilnvaras stājušās spēkā, pirmkārt, pēc Muntera norādījuma un, otrkārt, auto-

mātiski, lai gan, kā tas redzams no pilnvaru teksta, viens izslēdz otru.

A. Bērziņš grāmatā «Kārlis Zariņš dzīvē un darbā» min pierādījumus, uz kuriem balstījās K. Zariņš. K. Zariņš apgalvoja, ka viņa papildus pilnvaras stājušās spēkā, pamatojoties uz telegrammu, kuru viņš saņēmis no Muntera 1940. gada 17. jūnijā un kurā it kā esot attiecīgs «mājiens». Taču, pirmkārt, šai telegrammā vispār nebija runa par pilnvarām un tāpēc arī nebija nekāda «mājiens». Turklāt Munteram nebija nekādas vajadzības dot šādu «mājienu». Ja Latvijas valdība uzskatītu par vajadzīgu, lai pilnvaras stātos spēkā, tad Munters telegrammā to arī paziņotu. Taču Latvijas valdībai, acīm redzot, tāda nodoma nebija, jo viņai pašai bija tieši sakari ar visām pārstāvniecībām ārzemēs. Otrkārt, kā tas redzams no pilnvaru teksta, ar «mājienu» nepietika, lai pilnvaras stātos spēkā, bija nepieciešami tieši Muntera norādījumi. Acīm redzot, tieši nolūkā, lai sūtnis pēc savas gribas nevarētu noteikt pilnvaru spēkā stāšanās momentu, jautājums par to bija izstrādāts tik sīki un precīzi.

Jūtot savu «pierādījumu» vājumu, K. Zariņš ķērās pie otrā apgalvojuma — viņš pēc 17. jūnija nekādus sakarus ar Latvijas ārlietu ministriju neesot uzturējis.¹ Bet arī tas bija par maz, lai pilnvaras stātos spēkā automātiski. Trešajā punktā precīzi noteikts, ka Zariņam noteiktā kārtībā bija jāpārlicinās par sakaru pārtrūkšanu ar Rīgu. Viņš to nemēģināja darīt, jo zināja, ka sakari ar Rīgu darbojas.

Beidzot, vai atbilst patiesībai K. Zariņa apgalvojums, ka pēc 17. jūnija viņš neuzturēja sakarus ar ārlietu

¹ A. Bērziņš, Kārlis Zariņš dzīvē un darbā, 230. lpp.

ministru? Protams, ne. Par to liecina Ārlietu ministrijas akti, kuros sakopotas K. Zariņa politiskās vēstules 1940. gadā. Tajos ir daudz vēstuļu, kuras pēc Muntera aiziešanas no sava amata, K. Zariņš sūtījis A. Kirhenšteinam, kas vienā laikā ar valdības galvas amatu pildīja arī ārlietu ministra pienākumus. Šajos aktos rodas, piemēram, vēstules, kuras K. Zariņš par dažādiem politiskiem jautājumiem sūtījis A. Kirhenšteinam 26. jūnijā (Nr. 3932), 1. jūlijā (Nr. 4124), 5. jūlijā (Nr. 4125), 11. jūlijā (Nr. 4294), kā arī daudzas citas. Visas tās bija adresētas šādi:

«Augsti godājamam profesoram A. Kirhenšteina kungam. Ministru prezidentam un Ārlietu ministram.»

Visas tās pašrocīgi parakstījis K. Zariņš. Starp Zariņu un Latvijas Ārlietu ministru gandrīz vai ik dienas notika telegrammu apmaiņa dažādos jautājumos.

Cerēdams, ka Rīgā šie dokumenti nebūs saglabājušies, K. Zariņš centās noslēpt to eksistenci. Slēpa viņš, acīm redzot, arī savu vēstuļu un telegrammu kopijas, kurām vajadzēja atrasties sūtniecības arhīvā.

Kad tad Zariņš īstenībā pārtrauca savu saraksti ar Latvijas valdību?

Kā jau minēts, 25. jūlijā K. Zariņš saņēma telegrammu, kurā norādīts, ka jāierodas Rīgā ar ziņojumu. Tā kā Zariņš Latvijas valdības rīkojumu neizpildīja, viņu atcēla no amata un atņēma viņam Latvijas pavalstniecību. Tad arī pārtrūka Zariņa sakari ar Latvijas valdību. Zariņa izsaukums uz Rīgu, viņa atcelšana no sūtņa amata un Latvijas pavalstniecības atņemšana faktiski nozīmēja arī jebkādu pilnvaru atņemšanu. Starp citu, Zariņa apgalvojums, ka viņa papildu pilnvaras stājušās spēkā 17. jūnijā, neiztur nekādu kritiku arī tāpēc, ka vēl ilgi pēc 17. jūnija viņš pat nepretendēja uz to,

ka viņam ir kādas īpašas pilnvaras. Kā jau teikts, viņš turpināja uzturēt sakarus ar Latvijas Ārlietu ministriju arī pēc 17. jūnija un nekad nemēģināja pakļaut savai varai citas Latvijas pārstāvniecības ārzemēs.

No teiktā redzams, ka minētās papildu administratīvi saimnieciskās pilnvaras K. Zariņam vispār nestājās spēkā, jo nebija attiecīga Latvijas Ārlietu ministra norādījuma, nebija situācijas, kurā šīs pilnvaras varētu stāties spēkā automātiski, K. Zariņu un A. Bīlmani atcēla no amata un, beidzot, pats K. Zariņš 1940. gada 23. jūlijā Anglijas ārlietu ministrijai oficiāli paziņoja, ka viņš atstājis Latvijas sūtņa amatu Anglijā.

Tā kā K. Zariņš vēlāk centās pierādīt, ka viņa pilnvarām esot gandrīz vai visaptverošs raksturs, ir vērts pastāstīt par to, kādā plāksnē tās vispār bija iecerētas. Bija domāts, ka pilnvaras būs stingri ierobežotas. Tās bija paredzētas eventuālai lietošanai tikai attiecībā uz tām sūtniecībām un konsulātiem Eiropā, kuri karadarbības rezultātā vairs nebūtu spējīgi saņemt nepieciešamos norādījumus no Rīgas, bet kuriem saglabātos sakari ar Londonu. Saskaņā ar pilnvaru otro punktu bija paredzēts, ka, vienlaicīgi ar norādījumu par pilnvaru stāšanos spēkā, tiks dots norādījums, uz kādām valstīm tās attiecas.

Bija paredzēts, ka K. Zariņš varēs rīkoties ar līdzekļiem, kas attiecīgajām pārstāvniecībām atvēlēti no kārtējā gada budžeta. Kas attiecas uz Latvijas zelta rezervēm ārzemju bankās, tad Zariņam nekādas pilnvaras nebija paredzētas un netika arī dotas. Viņam būtu tikai tiesības uz laiku atcelt sūtņus, bet nebija tiesību iecelt jaunus vai tos pārvietot. Attiecīgos apstākļos viņš varētu šīs pilnvaras nodot A. Bīlmanim, bet ne citai personai.

Vairāk nekā divains bija Zariņa apgalvojums, ka

saskaņā ar pilnvarām kopš 17. jūnija visas Latvijas valdības prerogatīvas pārgājušas viņa kompetencē. Pilnvarās, kā redzējām, runa ir par dažādu papildu tiesību piešķiršanu Zariņam attiecīgos apstākļos sakarā ar Latvijas pārstāvniecībām atsevišķās zemēs, bet nekādā ziņā attiecībā uz pašu Latviju.

Turklāt, kaut gan arī Ulmaņa valdība 16. jūnijā demisionēja, tomēr pēc valsts galvas (K. Ulmaņa) lūguma tā turpināja pildīt savas funkcijas līdz jaunas valdības sastādīšanai. Tātad valdība Zariņam savas pilnvaras nenodeva, bet tās turpināja pati īstenot arī pēc 17. jūnija. Kad bija sastādīta jauna valdība, K. Ulmanis, būdams valsts galva, 21. jūnija valdības sēdē nodeva izpildvaru jaunajai Latvijas valdībai ar A. Kirhenšteinu priekšgalā. Tādējādi Ulmanis valsts varu Latvijā 21. jūnijā oficiāli nodeva Kirhenšteina valdībai, bet nevis Zariņam. Tieši tā tai laikā domāja arī pats K. Zariņš, par ko var pārlicināties no minētajām vēstulēm A. Kirhenšteinam.

K. Ulmanis vēl veselu mēnesi (līdz 1940. gada 21. jūlijam) palika Latvijas prezidenta amatā, parakstīja dažādus likumus, rīkojumus utt., kas arī izslēdz iespēju, ka jau 17. jūnijā viņa prerogatīvas pārgājušas K. Zariņa kompetencē. Ja Zariņš līdz 21. jūlijam būtu paziņojis, ka viņa papildu pilnvaras stājušās spēkā un ka viņa kompetencē pārgājušas K. Ulmaņa prerogatīvas, tad K. Ulmanis, pats par sevi saprotams, to būtu atsaucis. Bet tajā laikā K. Zariņš, kā jau teikts, tādas pretenzijas neizvirzīja.

Kas attiecas uz Anglijas valdību, tad tā nekādas K. Zariņa īpašas pilnvaras neatzina. Starp citu, K. Zariņš savā iesniegumā Anglijas valdībai atļaut tam uzturēties Anglijā kā privātai personai (23. jūlijs) šīs pilnvaras pat nepiemin.

Kas attiecas uz Anglijas nostāju Baltijas valstu jautājumā, tad tā no jauna bija izteikta 1942. gadā. Kad sākās angļu un padomju sarunas par savienību karā, Anglijas valdība, kuras premjers toreiz bija V. Čerčils, 1942. gada aprīlī pieņēma lēmumu atzīt Padomju rietumu robežas tādas, kādas tās bija 1941. gadā līdz Vācijas iebrukumam PSRS, t. i., atzina Latvijas un citu Baltijas valstu pievienošanos Padomju Savienībai.¹

Anglijas ārlietu ministrs Īdens 1942. gada maijā paziņoja PSRS Ārlietu tautas komisāram V. Molotovam, kas bija ieradies uz sarunām Londonā, ka Anglija atzīst Igaunijas, Latvijas un Lietuvas pievienošanos PSRS, un iekļāva attiecīgu punktu sagatavotajā padomju un angļu savienības līguma teksta projektā.²

Anglijas nostāju Baltijas valstu jautājumā angļi paziņoja arī K. Zariņam.³ 1942. gada augusta pirmajās dienās Anglijas valdība nosūtīja K. Zariņam vēstuli, kurā atgādināja, ka viņš izslēgts no diplomātiskā korpusa sarakstiem un tiek uzskatīts par privātu personu.⁴

K. Zariņš atzīmē, ka Anglijas Ārlietu ministrijas pārstāvji pārstājuši ar viņu pat runāt.⁵

Kas attiecas uz K. Zariņa piedalīšanos Latvijas kuģu lietā, tad tā bija bez rezultātiem. Viņš nepanāca, lai angļu valdība nodotu nacionalizētos Latvijas kuģus viņu bijušajiem īpašniekiem. Anglijas valdība tos uzskatīja par PSRS īpašumu.

¹ J. M. Gwyer, J. R. M. Butler, *Grand Strategy*, vol. III, part. II, p. 592.

² *Survey of International Affairs 1939—1946. America, Britain and Russia 1941—1946.* Ed. by A. Toynbee, London, 1953, p. 169, 178.

³ A. Bērziņš, *Kārlis Zariņš dzīvē un darbā*, 232. lpp.

⁴ «*Monatshefte für Auswärtige Politik*», 1943, S. 455.

⁵ «*Laiks*», 1951. g. 28. V.

«Sūtņi» sāk rosīties

Beidzās karš. Taču pasaulē joprojām valdīja saspilējums. Rietumvalstu reakcionārās aprindas cerēja, ka kara rezultātā tiks sagrauta ne tikai Vācija, Japāna un Itālija, bet arī novājināta Padomju Savienība. Šīs cerības nepiepildījās, un PSRS izgāja no kara nevis novājināta, bet gan vēl spēcīgāka. Rietumu reakcionāru vidū tas izraisīja neslēptu naidu. 1946. gada martā izskanēja Čerčila runa Fultonā, kas bija signāls imperiālistisko lielvalstu «aukstajam karam» pret PSRS. Rietumvalstis sāka steidzīgi dibināt militārus blokus: sākumā Rietumu savienību, pēc tam Ziemeļatlantijas bloku.

Sajos «aukstā kara» duļķainajos ūdeņos no jauna uzpeldēja Kārlis Zariņš. Soreiz angļu reakcionārās aprindas nolēma izmantot eventuālos Zariņa pakalpojumus savās pretpadomju akcijās. Rietumvācijā latviešu (arī lietuviešu un igauņu) pārvietoto personu vidū tika izvēsta plaša aģitācija pret atgriešanos dzimtenē. Šajā akcijā tika iesaistīts arī K. Zariņš. Anglijas valdība sāka atbalstīt dažādās Zariņa pretpadomju akcijas. Ar dažādu savu organizāciju (izlūkošanas, propagandas u. c.) starpniecību attiecīgās angļu iestādes sāka finansēt un vadīt Zariņa pretpadomju darbību.

1947. gadā uz Angliju strādāt sāka braukt latviešu sievietes, ko angļu monopolu pārstāvji bija savervējuši pārvietoto personu nometnēs Vācijā. A. Bērziņa grāmatā par Kārli Zariņu šajā sakarā teikts: «Angļiem bija steidzīgi vajadzīgas darba rokas slimnīcās, lauksaimniecībā, raktuvēs, ķieģeļnīcās un arī dažādās rūpniecības nozarēs. Darbs Anglijā vispirms radās latviešu sievietēm, kas sāka strādāt slimnīcās par žēlsirdīgām māsām vai kopējām... Izpeļņa bija zema... Lielākai iebraucēju daļai

bija jādzīvo saspīestās kopmītnēs — hotēļos, kas stipri atgādināja vācu nometnes.»¹

Kārlis Zariņš par attiecīgu maksu izdeva šiem cilvēkiem bij. Latvijas pasēs, kas, protams, nekur vairs nederēja. Taču atradās cilvēki, kas uzskatīja par labāku turēt kabatā Latvijas nederīgās pasēs nekā dokumentus, ko tiem okupācijas laikā bija izdevuši hitlerieši.

Kad vēlāk Anglijā no Rietumvācijas sāka ierasties arī vīrieši un latviešu iebraucēju skaits Britu salās sniedzās jau vairākos tūkstošos, K. Zariņš sāka justies tā, it kā viņš būtu latviešu un Latvijas likteņa galvenais noteicējs. Jebkuras viņa runas pamatdoma bija: Latvija — tā esmu es.

Aukstā kara apstākļos sāka rosīties arī bijušais Latvijas sūtnis Amerikas Savienotajās Valstīs A. Bīlmanis. Tāpat kā K. Zariņš, arī A. Bīlmanis ar Latvijas valdības lēmumu jau 1940. gada jūlijā tika atcelts no amata. Taču viņš palika Vašingtonā un turpināja dēvēties par sūtni. A. Bīlmanis jau līdz 1940. gadam sevišķi netraucēja Latvijas valdību ar saviem ziņojumiem. Tiesa, neviens viņam to īpaši nepārmeta. Tāpat kā Amerikas Savienotajās Valstīs reti kāds interesējās par Latviju, tāpat arī Latvijā maz interesējās par Savienotajām Valstīm. Katrā ziņā nebija otra tāda sūtņa, kas Latvijas Ārlietu ministrijai sūtītu tik skopu informāciju kā Bīlmanis.

Šī A. Bīlmaņa bezdarbība bija tik plaši zināma, ka bij. Latvijas pārstāvis Tautu Savienībā Feldmanis nevarēja to noklusēt rakstā, ko viņš publicēja sakarā ar A. Bīlmaņa 65. dzimšanas dienu. Lai attaisnotu savu kolēģi, Feldmanis apgalvoja, ka «obligātā diskrecija ir

¹ A. Bērziņš, Kārlis Zariņš dzīvē un darbā, 230. lpp.

par iemeslu tam, ka plašā publikā valda uzskats, it kā sūtņi vispār nekā nedara, izņemot piedalīšanos tējās, rautos un goda mielastos, kas izliekas tik vilinoši». ¹ Tiesa, diplomātiskie pārstāvji nevar kuram katram atvērt savu sirdi, taču tas nenozīmē, ka viņiem nav jāinformē sava valdība.

Starp citu, tagad pieejamie daudzu valstu dokumenti, kas agrāk bija slepeni, liecina par to, ka ASV valdība zināja par notikumiem pasaulē, īpaši Eiropā, ne sliktāk, pat varbūt labāk nekā jebkura cita valdība. ASV bija ļoti sīki informētas, piemēram, par hitleriskās Vācijas agresīvajiem plāniem Austrumeiropā. Labi bija informēti arī citu valstu sūtņi Vašingtonā. Tikai A. Bīlmanis neko nezināja un uz Rīgu tikpat kā neko neziņoja.

Kad 1940. gada jūlijā A. Bīlmanis tika atbrīvots no pienākumiem informēt Latvijas valdību, tas viņa dzīvē lielas pārmaiņas neienesā: viņš turpināja savu ierasto hobiju — staigāja pa ūtrupēm un iepirka dažādas senlietas. Starplaikos viņš sāka rakstīt Latvijas vēsturi. Nepētīja to, bet kompilēja no dažādām brošūrām.

Īpašu aktīvu darbību A. Bīlmanis izvērša aukstā kara apstākļos. Tad viņš sāka fantazēt. Apgalvojis, ka bijušā Ulmaņa Latvija turpina eksistēt, viņš centās panākt, lai tam piešķirtu tiesības pārstāvēt Latviju Apvienoto Nāciju Organizācijā un citās starptautiskās organizācijās un apspriedēs. Ar savām pretenzijām A. Bīlmanis vispirms griezās pie ASV valdības. Taču atbalstu tur viņš nesaņēma. 1949. gadā viņš nomira.

ASV Valsts departamentā A. Bīlmaņa nāvi īpaši nenozēloja, taču negribēja pieļaut, ka bijušajai buržuāziskajai Latvijas valstij Vašingtonā vairs nebūs sava

¹ «Laiks», 1952. g. 30. I.

diplomātiskā pārstāvja. Tiesa, buržuāziskās demokrātijas laikā, t. i., līdz 1934. gadam Latvijai sava diplomātiskā pārstāvja Amerikas Savienotajās Valstīs nebija. A. Bilmanis par sūtni ASV tika iecelts pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma.

Ulmaņa autoritārās Latvijas tagad vairs nebija, bet amerikāņu reakcionāru mīlestība pret to bija palikusi. Tāpēc arī ASV par katru cenu gribēja, lai Vašingtonā joprojām būtu kaut kāds tās pārstāvis. Bet kas gan var iecelt Ulmaņa Latvijas pārstāvi, ja tāda tipa Latvija vairs nepastāv? Vienīgais glābiņš izrādījās K. Zariņa «ārkārtējās pilnvaras». ASV Valsts departaments bija ar mieru atzīt K. Zariņa «tiesības» iecelt jaunu «Latvijas pārstāvi» Amerikas Savienotajās Valstīs. Acīm redzot, tie piemēroja pilnvaru (ja tās būtu stājušās spēkā) to punktu, kur ir runa par tiesībām «pagaidām atstādināt no amata sūtņus, kā arī atcelt un pārcelt visus pārējos pārstāvniecību darbiniekus». Tiesa, šajā punktā runa ir par tiesību pārcelt visus pārējos darbiniekus, bet ne sūtņus. Taču Valsts departaments neiebilda, ka Zariņš uz ASV «pārceļ» bijušās buržuāziskās valdības pārstāvi Tautu Savienībā J. Feldmani.

Arī J. Feldmani jau 1940. gadā Latvijas valdība atstādināja no pārstāvja pienākumiem Tautu Savienībā. Kā zināms, atstādinātu personu nevar «pārcelt». Taču neatstādinātus sūtņus nebija kur ņemt, bija jāsamierinās ar to, kas ir.

Tā kā ikvienam jaunam sūtnim jāiesniedz akreditēšanās raksti, kurus paraksta valsts galva, bet J. Feldmanim šādus akreditācijas dokumentus neviens nevarēja dot, pieņemt to kā sūtni Valsts departaments tomēr nerisķēja. Tā viņš arī palika kā «Latvijas pilnvarotais lietvedis» ASV.

Ja vēl varēja saprast K. Zariņa tieksmi kaut ko pārstāvēt, tad grūti saprast ASV Valsts departamentu, kam sava darbība tomēr būtu saskaņojama ar vispār pieņemtajām normām un praksi. Kādas «pilnvaras» J. Feldmanis iesniedza Valsts departamentam, īsti nevienam nav zināms. Bet, lai kādas tās arī būtu, tajās viņu neviens nevarēja pilnvarot, jo buržuāziskā valdība Latvijā neeksistēja jau kopš 1940. gada (Valsts departaments taču Vašingtonā netur nacistiskās Vācijas vai hortistu Ungārijas pārstāvjus!). Valsts departamentam bija labi zināms, ka K. Zariņš, kas «iecēla» J. Feldmani, pats neko nepārstāv, ka Latvijas valdība viņu atcēlusi no amata un atņēmusi viņam jebkādas tiesības, ka Anglijas valdība, pie kuras tas agrāk bija akreditēts, jau sen viņu svītrojusi no diplomātiskā korpusa sarakstiem un uzskata viņu par privātu personu. Pats par sevi saprotams, ka tie citu valstu diplomātiskie pārstāvji, kas akreditēti Vašingtonā un sevi cienīja, J. Feldmani neatzina par savu kolēģi.

Vēlāk izrādījās, ka J. Feldmanis tomēr drīz vien atrada, ko «pārstāvēt» ASV. J. Feldmanis gandrīz vai katrā savā runā emigrantiem izteica sajūsma par tiem latviešiem, kas otrā pasaules kara laikā sadarbojās ar vāciešiem un karoja kopā ar tiem. Viņš cēla vai debesīs latviešu kolaboracionistus un tos, kas bija dienējuši policijas un SD vienībās, piedalījušies latviešu tautas iznīcināšanā. Cildinot SS leģionāru «varonību un upurus», viņš rakstīja, ka tiem jāklūst par mūžīgu simbolu latviešu jaunatnei, un latviešu tautai mūžam jā saglabā savās sirdīs atmiņas par viņiem.¹

Kā zināms, gudrākās galvas latviešu emigrācijā (par

¹ «Londonas Avīze», 1951. g. 17. XI.

to ne vienreiz vien rakstījusi arī «Jaunā Gaita») legionu un legionārus neuzskata par atdarināšanas vērtu simbolu, bet gan par latviešu tautas traģēdiju. Ar varu mobilizēti un apmānīti tie cīnījās hitleriešu pusē, nacisma un nevis latviešu tautas interesēs. Grūti būs šodien atrast godīgu latvieti kā dzimtenē, tā arī emigrācijā, kas vēlētos šādas traģēdijas atkārtošanos.

Maz tajā laikā bija cilvēku, kas slavinātu hitleriešus un to līdzskrējējus, kuru vainas dēļ otrajā pasaules karā aizgāja bojā 50 miljoni cilvēku. Taču «sūtnis» J. Feldmanis bija uzņēmies nacisma aizstāvja nepateicīgo lomu.

Arī J. Feldmanis 1953. gadā nomira. Un atkal ASV Valsts departaments sāka meklēt jaunu «Latvijas pārstāvi». Izvēle krita uz bij. Latvijas sūtni bij. fašistiskajā Itālijā Arnoldu Spekki. Arī viņu bija grūti «pārcelt», jo viņš pats 1940. gada vasarā nosūtīja uz Rīgu lūgumu atstādināt to no sūtņa amata Itālijā. Lūgums tika ievērots. A. Spekke vēlāk stāstīja, ka no tā laika apmēram 10 gadus viņš Romā dzīvojis «pilnīgi izolēti»¹, pelnīdams savu «dienišķo iztiku gan kā valodu skolotājs, gan citos gadījuma darbos»². Tādējādi 1953. gadā viņš nebija nekāds sūtnis, un tāpēc pārcelt viņu kā sūtni no vienas zemes uz otru vispār nebija iespējams. Bet Amerika ir Amerika, izrādās, tur iespējams viss. Un 1954. gadā A. Spekke stājās J. Feldmaņa vietā kā neesošas valdības «pilnvarotais lietvedis» ASV. «Iecēla» viņu tas pats K. Zariņš.

Interesanti, kādu izeju Valsts departaments turpmāk atradis, ja vajadzēs iecelt kārtējo «Latvijas pārstāvi» ASV, jo 1963. gadā K. Zariņš izbeidza šīs zemes gaitas.

¹ «Laiks», 1960. g. 9. VII.

² «Latvija», 1967. g. 7. VI.

Arī Spekkem jau rit devītais gadu desmits, bet «laiks prasa savu,» rezignē pats A. Spekke, «un laikam ir liels spēks».¹

Ne velti viņš bīstas, ka līdz ar viņu var pienākt arī izbijušās Latvijas sūtniecības ASV «kondicionētās eksistences» gals.² Spekke rezignēti konstatējis, ka laika rats neapturami griežas un Ulmaņa Latvijas diplomātu rindas paliek arvien retākas un dažubrīd izretinās diezgan strauji, ka izbijušo diplomātu skaits «pamazām, bet neapturami iet uz beigām».³ Spekke uzsvēris, ka aizejošiem diplomātiem jāgatavo maiņa no jaunās paaudzes vidus. Tajā pašā laikā viņš spiests atzīt, ka diezin, vai kāds vispār gribēs ar šiem «diplomātiem» runāt — «nav, protams, skaidrs, vai tiem oficiālās iestādes dos pienācīgu atzišanu», nobeidz Spekke.⁴ Viņš spiests konstatēt, ka pastāvīgi samazinās to nedaudzo valstu skaits, kuras ir ar mieru uzturēt sakarus ar viņu un viņam līdzīgiem, kamēr citu valstu pārstāvji «uzskata tomēr par veselīgāku ieturēt zināmu distanci».⁵ Viņš atzīst, ka stāvoklis nav tāds, kas iepriecinātu, un ka visvēsākā stāja pret viņu un viņa pārstāvniecību ir Anglijai, Francijai, Zviedrijai un Norvēģijai. Spekke sūdzējās, ka viņu, piemēram, neuzaicināja pieņemšanā, kas bija sarīkota Anglijas vēstniecībā par godu karalienes dzimšanas dienas svinībām. Arī Francija «mūs neievēro nemaz». Tālāk Spekke piebilst, ka latviešu emigrantiem Eiropā draugi ir tikai Spānijā vai «pašās Eiropas pamalēs» un Rietumvācijā.⁶

¹ «Laiks», 1961. g. 3. VI.

² «Laiks», 1961. g. 3. V.

³ «Laiks», 1962. g. 14. XI.

⁴ «Laiks», 1962. g. 14. XI un 1963. g. 21. XII.

⁵ «Latvija», 1967. g. 17. VI.

⁶ «Laiks», 1957. g. 15. V; 1961. g. 14. VI; 1963. g. 21. XII.

Kas attiecas uz ASV valdošām aprindām, tad tās, cenzdamās izmantot t. s. Baltijas valstu jautājumu aukstajā karā pret PSRS, nonākušas visai odiozā stāvoklī. Tā kā buržuāziskas valdības Latvijā vairs nav un tās pārstāvēcību Vašingtonā nav kam finansēt, izdevumus par tās uzturēšanu uzņēmusies ASV Centrālā Izlūkošanas Pārvalde.

Pēdējos gados presē parādījušies to organizāciju saraksti, kuras domātas sakariem ar citu valstu sabiedrību. Kā tagad izrādījies, tās visas uztur Centrālā Izlūkošanas Pārvalde. Kaut kur CIP finansēto organizāciju sarakstu beigās ir arī «Latvijas sūtniecība ASV», tāpēc arī A. Spekke kļuvis par piebalsotāju visreakcionārāko un visagresīvāko ASV aprindu korī. Tas ir vispār zināms fakts. Par to raksta arī viens no latviešu zinātniekiem ASV Jāzeps Lelis, secinādams, ka latviešu emigrācijas vadība «pieskaņo» savu darbību Amerikas valdības politiskajam kursam. «Vairāki mūsu «vadoņi», ieskaitot ALA's priekšsēdi, ir dažādu ASV ārlietu ministrijas orgānu ierēdņi... Arī Latvijas sūtniecība šodien faktiski ir ASV orgāns. Tas nozīmē, ka ASV latviešu trimdas vadībai nav savas politikas un viņa tādu attīstīt ne tikai nevēlas, bet pat neiedrošinās.»¹ Tajā pašā laikā vairāki ASV valdības redzami pārstāvji un citi amerikāņu darbinieki atzinuši, ka viņi nešaubās par Baltijas tautu patiesajām vēlmēm 1940. gadā likvidēt viņu zemēs fašistiskos režīmus. To ne vienu reizi vien uzsvēris arī ASV bij. prezidents Rūzvelts.²

ASV valdība reāli vērtē situāciju, kad runa ir par to

¹ «Jaunā Gaita», 1963. g. 63. nr., 45. lpp.

² H. L. Sherwood, *The White House Papers of Harry L. Hopkins*, p. 587.

vai citu jautājumu konkrētu izlemšanu. Piemēram, nevienam Amerikas Savienotajās Valstīs neienāca pat prātā atbalstīt Bilmaņa pretenzijas, lai bijušo fašistisko Latviju atzītu par ANO locekli. Līdzīga nostāja Savienotajām Valstīm ir tad, kad A. Spekke pretendē uz piedalīšanos tā vai cita starptautiskā līguma parakstīšanā. Lai parakstītu līgumu, vajadzīgas attiecīgās valsts pilnvaras, bet A. Spekkem, tāpat kā viņam līdzīgiem, tādu pilnvaru nav, jo viņi jau sen vairs neko nepārstāv.

Tie amerikāņi, kas reāli vērtē esošo stāvokli, uzskata, ka jau sen laiks izbeigt kņadu ap t. s. Baltijas valstu jautājumu. Starp citu, to jau vairākkārt savos rakstos uzsvēruši tādi pazīstami amerikāņu starptautiskie komentētāji kā Šulbergers un Lipmans.

1960. gadā tagadējais ASV prezidents R. M. Niksons izvirzīja priekšlikumu par ASV valsts darbinieku oficiālu vizīti Baltijas republikās un šo republiku vadītāju pretvizīti ASV. Nav šaubu, ka Baltijas valstu jautājumā arī ASV uzvarēs saprāts.

Ka notikumi sakarā ar Baltijas valstu buržuāzisko valdību bijušām sūtniecībām attīstās saprāta un realitāšu virzienā, liecina, piemēram, Latīņamerikas valstu nostāja. Latvijai diplomātiskās pārstāvniecības bija divās Latīņamerikas zemēs: Argentīnā un Brazīlijā. Abas sūtniecības vadīja pilnvarotais lietvedis P. Oliņš. Tā tas bija līdz 1940. gada 29. jūlijam, kad Latvijas valdība pieņēma lēmumu: «Uz ārlietu ministra priekšlikuma pamata tiek atcelts no amata pilnvarotais lietvedis Argentīnā un Brazīlijā Dr. Pēteris Oliņš... skaitot no š. g. 29. jūlijā.»¹

¹ LPSR CVVA, 1313.-ma f., 1. apr., 11. l., 61. lpp.

Taču P. Oliņš, kas tolaik atradās Argentīnā, izlikās, ka viņam šis lēmums nav zināms un turpināja «pārstāvēt» tādu Latvijas valdību, kāda vairs neeksistēja. Argentīnas valdība šādu stāvokli atzina par nenormālu, un 1946. gadā Oliņš bija spiests atstāt Argentīnas teritoriju. Viņš pārcēlās uz Brazīliju, kur turpināja sevi uzdot par Latvijas pārstāvi. Taču arī Brazīlijas valdība nevarēja akceptēt šādu odiozu stāvokli, un 1961. gada sākumā tās prezidents paziņoja, ka jāslēdz Baltijas valstu pārstāvības Brazīlijā, «ja tādas vēl pastāv».¹

Latviešu emigrantu reakcionārās aprindas uzsāka plašu kampaņu, lai atturētu Brazīlijas valdību no šāda soļa. «Kad prezidents Kvadross savus nodomus būs jau īstenojis, tad atjaunot Baltijas valstu diplomātisko statusu būs daudz grūtāk, nekā to nosargāt,» ar bažām konstatēja avīze «Laiks». Diemžēl veidu kā iedarboties uz Brazīlijas valdību, «nav sevišķi daudz».²

Taču 1961. gada 11. martā Brazīlijas Ārlietu ministrijas pārstāvis nosūtīja P. Oliņam sekojošu vēstuli:

«Man ir gods Jums paziņot, ka Brazīlijas valdība šodien nolēma izbeigt savus sakarus ar Latvijas sūtniecību Rio de-Zaneiro. Brazīlijas valdība, sākot ar šo dienu, vairs neatzīs Latvijas sūtniecības un konsulāta Sanpaulu oficiālu darbību.»³

Oliņam atļāva palikt Brazīlijā kā imigrantam.

Dažam labam ārzemēs nav pa prātam arī notikumu attīstības gaita Anglijā. Ar K. Zariņa nāvi 1963. gadā izbeidzās arī viņa spēkā nestājušās «pilnvaras». Tiesa,

¹ «Laiks», 1961. g. 15. II.

² «Laiks», 1961. g. 15. II. Cenšoties paaugstināt P. Oliņa stāvokli, «Laiks» to dēvēja par sūtni. Faktiski šāda ranga viņam nekad nebija. — V. S.

³ «Laiks», 1961. g. 18. III.

viens no viņa līdzgaitniekiem T. V. Ozoliņš tūlīt pasteidzās paziņot, ka viņš tagad kļūstot par «Latvijas pilnvaroto lietvedi Lielbritānijā». Taču neviens to nopietni neuzņēma. Kad angļu avīzes «Daily Mail» korespondents šajā jautājumā griezās Anglijas Ārlietu ministrijā un lūdza izskaidrojumu, viņam atbildēja: «Ozoliņa kungs, protams, nefigurē diplomātisko pārstāvju sarakstos, bet par kaut kādu Latvijas diplomātiskās pārstāvniecības esamību Londonā mēs vienkārši nezinām.»¹

Kas ir viņu draugi?

Kara beigu posmā Vācijā un hitleriešu okupētajās teritorijās nokļuva daudz latviešu. Daudzus aizveda uz Vāciju kā darbaspēku, citus aizveda ar varu, vācu karaspēkam atkāpjoties. Daudz bija arī tādu cilvēku, ko hitleriešiem un to līdzskrējējiem izdevās iebaidīt ar dažādiem pretpadomju briesmu stāstiem un kas tāpēc svešumā devās paši. Kopā ar vācu karaspēku, kas atkāpās, no Latvijas bēga arī latviešu tautas nodevēji — cilvēki, kuri bija piedalījušies savas tautas iznīcināšanā, dienējuši dažādās soda un citās policejiskās vienībās, aktīvi sadarbojušies ar okupācijas varu.

Vairums latviešu, kas kara beigās atradās ārzemēs, atgriezās dzimtenē, tomēr apmēram 120 tūkst. cilvēku dažādu iemeslu dēļ palika ārzemēs. Tas izskaidrojams galvenokārt ar plaši izvērsto pretpadomju kampaņu pārvietoto personu (DP) nometnēs, kuru nepārtraukti uzkurināja jau minētie aizbēgušie okupācijas laika varas-

¹ «Daily Mail», 1963. g. 3. V.

vīri un militāristi. Izmantojot šantāžu, iebaidīšanu un teroru, viņi darīja visu, lai par katru cenu latviešus aturētu no atgriešanās dzimtenē.

Viskompaktākā latviešu masa svešumā bija leģionāri. Pēc gūsta laika sabiedroto okupācijas iestādes no viņiem formēja dažādas «darba palīgvienības», kur komandējos postēnos tika saglabāti tie paši bijušie leģiona virsnieki. To latviešu priekšgalā, kas bija dienējuši vācu policijā un armijā un pēc kara atradās Rietumvācijā, uzpeldēja Vilis Janums, viens no latviešu kvislinga ģenerāļa Dankera tuvākajiem līdzstrādniekiem.

V. Janums līdz 1940. gadam dienēja Latvijas armijā. Kad pēc otrā pasaules kara sākuma Hitlers aicināja ārzemēs dzīvojošos vāciešus atgriezties Vācijā (Hitleram vajadzēja cilvēkus noņemšanai okupētajā Polijā, vēlāk arī lielgabalu gaļu), Janums arī devās uz Vāciju. Šajā sakarā viņš iesniedza dokumentus, kas apliecināja, ka viņš nav vis latvietis, bet gan vācietis. Oficiālajā vācu repatriantu sarakstā ierakstīts: Janums Villi, dzimis 1894. gada 7. janvārī, pēc tautības vācietis, nodarbošanās un profesija: virsnieks.

Sakarā ar repatriāciju Janums zaudēja Latvijas pavalstniecību un kļuva nacistiskās Vācijas pilsonis. Īpaši apmācīts Vācijā, viņš atgriezās Latvijā kopā ar iebrukšajām vācu daļām 1941. gada jūlijā. Viņš kļuva par Dankera personāllietu referentu kadru jautājumos. Janums nodarbojās ar Latvijas policijas soda vienību dibināšanu, kas bija paredzētas okupēto apgabalu «nepaklausīgo» iedzīvotāju «nomierināšanai». Kad 1943. gadā SS karaspēka sastāvā tika dibināts latviešu leģions, V. Janums tajā kļuva par pulka komandieri, iegūdam SS štandartenfirera dienesta pakāpi.

Pēc kara šis vācietis Rietumvācijā kļuva par «pirmo

latvieti». 1945. gada beigās viņš kopā ar tādiem pašiem hitleriešu rokaspuišiem, galvenokārt no bij. leģionāriem, organizēja Daugavas Vanagu organizāciju, kļūstot par tās priekšnieku. Ārēji par šīs organizācijas mērķi tajā laikā tika uzdots palīdzība invalīdiem un materiālās grūtībās nonākušiem leģionāriem. Faktiski tā bija viena no pirmajām pēc kara atjaunotajām fašistu organizācijām Rietumvācijā. Vēlāk Daugavas Vanagu zemju organizācijas tika radītas arī ASV, Anglijā, Zviedrijā, Kanādā, Austrālijā un citās valstīs. Tādējādi arī šajās zemēs pēc kara radās organizācijas, kuru vadībā nostājās bijušie leģiona virsnieki. Balstoties uz DV, Janumam izdevās sagrābt savās rokās arī t. s. Latviešu Centrālās Komitejas vadību Rietumvācijā. V. Janums ir loceklis vai vietnieks arī citās emigrantu reakcionāro organizāciju valdēs.

Aukstā kara periodā ar šo kolaboracionistu un naciķi, kā arī ar viņa vadītajām organizācijām jo aktīvi sāka sadarboties K. Zariņš un citi latviešu eksdiplomāti. Kad 1949. gadā K. Zariņš apmeklēja Rietumvāciju, viņam ar Janumu nodibinājās visciešākā sadarbība, kas ilga daudzus gadus. Vēlāk V. Janums vairākkārt ieradās Anglijā, kur vienmēr apmeklēja arī K. Zariņu.

Tiesa, emigranti, kā arī atsevišķu valstu oficiālās iestādes pēdējā laikā sāk novērsties no šā vācu nacistu kolaboracionista. Kad pirms pāris gadiem V. Janums gribēja apmeklēt Austrāliju, austrāliešu varas iestādes viņam liedza iebraukšanas vīzu.

Tikpat ciešas attiecības Zariņam bija arī ar citu naciķi — pulkvedi K. Lobi. Pirmā pasaules kara laikā K. Lobe kalpoja krievu caram un karoja pret Vāciju. Pēc tam viņš bija Trocka adjutants. Vēlāk viņš pārmetās pie Kolčaka, kalpoja krievu kontrrevolūcijai, kura Lat-

vijas valsts likvidēšanu uzskatīja par savu uzdevumu. Pēc atgriešanās dzimtenē viņš dienēja Latvijas armijā, uzkalpojoties līdz pulkveža-leitnanta dienesta pakāpei. Kad 1941. gada 1. jūlijā Rīgā iebruka vācieši, K. Lobe tūlīt iesaistījās kampaņā par Rīgas «iztīrīšanu» no hitleriešiem nevēlamām personām, aktīvi piedaloties vairāku tūkstošu cilvēku noslepkavošanā. Pēc tam viņš vadīja «tīrīšanas» operāciju Ventspilī un Kuldīgā, kur pēc pulkveža-leitnanta Lobes pavēles iznīcināja vairākus simtus civiliedzīvotāju. Policijas bataljona komandiera amatā Lobe 1943. gada sākumā piedalījās hitleriešu soda ekspedīcijās ārpus Latvijas robežām. K. Lobes un Ozoliņa soda bataljoni divos mēnešos noslepkavoja vairāk nekā 550 baltkrievus un poļus, aizdzina uz Vāciju ap 3000 cilvēku, nodedzināja vairāk nekā 100 sādžu.

Pēc dažiem mēnešiem K. Lobem tika piešķirta SS štandartenfirera pakāpe. Tātad K. Lobem bija pietiekami daudz «nopelnu», lai kļūtu par vienu no Daugavas Vanagu organizācijas vadītājiem. Patlaban viņš ir Daugavas Vanagu Zviedrijas zemes valdes priekšnieks.

«Sūtnis» A. Spekke ASV gluži tāpat sadarbojas ar bij. SS šturmbanfireru V. Hazneru, kurš arī kara pirmajās dienās aktīvi piedalījās Latvijas galvaspilsētas iedzīvotāju represēšanā. Viņš bija Rīgas kārtības dienesta priekšnieka V. Veisa adjutants, pēc tam okupētās Latvijas policijas štāba administratīvās daļas priekšnieks un organizēja latviešu policijas bataljonus. 1942. gadā Ostlandes policijas vadība iecēla V. Hazneru par Abrenes apriņķa policijas priekšnieku. Šajā apriņķī iznīcināja ap 300 cilvēku. Kara beigu posmā V. Hazners ieguva SS šturmbanfirera dienesta pakāpi.

Patlaban V. Hazners uzturas ASV, ir viens no Daugavas Vanagu priekšniekiem Amerikas Savienotajās Valstīs, Latviešu virsnieku apvienības priekšnieks Ņujorkā utt.

Nav jābrīnās, ka, ieņemot amatus emigrantu reakcionārajās organizācijās, Hāzners kļuva par vienu no Spekkes tuvākajiem draugiem. Viņu uzskatos nav atšķirību — Spekke bija aktīvs Latvijas un Itālijas tipa fašisma piekritējs, bet Hazners — Latvijas un Vācijas tipa fašisma piekritējs. Amerikas Savienotajās Valstīs abi atbalsta un aktīvi piedalās reakcionāro aprindu aukstajā karā pret PSRS. Dabiski, ka tādēļ A. Spekke savos sacerējumos par Latvijas vēsturi ne tikai attaisno šo savu kolēģu darbību vācu okupācijas laikā, bet to vērtē no viņu viedokļa. V. Hazners savu *credo* izklāstījis kādā leģionāru sanāksmē 1965. gada aprīlī. Viņš uzskata, ka «Kurzemes cietokšņa kapitulācija» 1945. gadā ir «sēru diena». «Bet karavīriem nedrīkst būt laika sērošanai. Sie notikumi, kas savā laikā prasa dzīvības cīņu laukos, ir ceļa rādītāji mūsu darbam šodien un nākotnei. Mēs paliksim uzticīgi savai ideoloģijai, saviem mērķiem un uzdevumiem.» Hazners uzsver, ka leģionāri ir gatavi, «ja tas būs vajadzīgs, cīnīties ar ieročiem rokās».¹

Pēc V. Haznera priekšlikuma 1965. gadā «sūtnis» A. Spekke tika ievēlēts par Daugavas Vanagu organizācijas ASV goda priekšsēdi. Izbijušais diplomāts šai naciņu organizācijai apsoliya visu iespējamo palīdzību. «Lai gan ar šaujamiem ieročiem rīkoties nemāku, ko es varēšu, to darīšu.»²

Spekke cenšas. Londonā angļu valodā izdotajā grā-

¹ «Laiks», 1965. g. 7. IV.

² Turpat.

matiņā «Latvija un Baltijas problēmas» viņš gan izklāsta hitleriešu plānus Baltijas valstu tautu iznīcināšanā, taču neatrod par vajadzīgu pateikt neviena nosodoša vārda par šī iznīcināšanas plāna īstenotājiem — Dankeru, Janumu, Lobi, Hazneru un citiem tamlīdzīgiem vīriem. Tieši otrādi, Spekke cenšas attaisnot šos latviešu kvislingus, apgalvojot, ka viņi nav zinājuši par tādu plānu esamību. Ja arī pret šiem cilvēkiem tiekot izvirzīti kādi pārmetumi, tad tas notiekot «šaubīgo apsvērumu dēļ».

Šāds Spekkes cinisms nevarēja neizsaukt atbildes reakciju arī latviešu emigrantu aprindās. Vēsturnieks Nikolajs Valters (Vīne), atbildot Spekkem, rakstīja: «Ir skaista leģenda, ka daži latvieši — un viņu skaits par nožēlošanu ir visai prāvs — būtu tikuši ar varu piespiesti izdarīt šīs slepkavības, kaut gan tie šādām pavēlēm iekšēji pretojušies. Protams, dažām brīvprātīgām policijas vienībām šādas pavēles ir tikušas dotas. Bet nevienā gadījumā par šo pavēļu neizpildīšanu nav pielietoti nekādi sodi, par nāves sodu nemaz nerunājot. Bet izpildīšanas gadījumā tiks izsniegtas — un pieņemtas! — dāvanas un apbalvojumi... Bet bija arī brīvprātīgie, kas paši pieteicās šim bendes darbam un vēlāk par to vēl paši lielījās.»¹ N. Valtera teiktais vēl papildināms. Iedzīvotājus bieži vien iznīcināja tieši pēc šo hitleriešu līdzskrējēju iniciatīvas, pat bez okupācijas iestāžu ziņas. Šajā sakarā raksturīgas ir pirmās dienas, kad Latvijā vēl nebija nodibinātas vācu okupācijas iestādes. Šajās dienās latviešu kolaboracionisti un viņiem līdzīgie uz savu roku visā Latvijā iznīcināja tūkstošiem

¹ «Dzimtenes Balss», 1962. g. 50. nr., VI.

civiliedzīvotāju. Nekāda attaisnojuma šiem briesmu darbiem nav un arī nevar būt.

K. Zariņš un A. Spekke nodibināja ciešus kontaktus arī ar virkni civilpersonu, kas okupācijas laikā aktīvi darbojās dažādās hitleriešu civiļestādēs. Viens no Zariņam tuvākiem cilvēkiem, piemēram, bija J. Skujevics. Ulmaņa diktatūras laikā viņš bija Finanšu ministrijas Saimnieciskā departamenta direktors, bet vācu okupācijas laikā tika iecelts par tā sauktās Pašpārvaldes finanšu ģenerāldirektoru. Viņš aktīvi palīdzēja okupantiem izlauzīt Latvijas bagātības. Raksturojumā, ko viņam devuši nacisti, norādīts, ka «viņa nostāju pret vācietību diktē godīga vēlēšanās ļoti cieši sadarboties» un ka viņš «acīm redzami pūlas pielāgoties mūsu ieska-
tiem».

Aizbraucis uz Angliju, J. Skujevics kļuva par vienu no K. Zariņa tuvākiem padomniekiem jautājumā, kā Latvijā organizēt valsts varu pēc buržuāziskās iekārtas atjaunošanas. J. Skujevics ļoti labi pārzināja valsts aparātu kā Ulmaņa valdības, tā arī hitleriskās okupācijas laikā. Tāpēc K. Zariņš augstu vērtēja šā kolaboracionista ieteikumus. 1953. gada 10. aprīlī K. Zariņš un J. Skujevics kopīgi izstrādāja un svinīgi parakstīja dokumentu, kurā bija fiksēts viņu «lēmums» — kā pārvaldāma Latvija pēc tās atbrīvošanas pēc jauna pasaules kara. J. Skujevicam šajā ziņā bija noteikti uzskati: nekādu demokrātisko brīvību, nemaz nerunājot par politiskām partijām, Latvijā nebūs; nepieciešams «turpināt Ulmaņa pasākto kursu». Šajā jautājumā K. Zariņš ar viņu bija vienis prātis.

J. Skujevics izstrādāja nākotnes Latvijas valsts un politiskās iekārtas projekta shēmu, kur redzams, ka J. Skujevics kopā ar K. Zariņu plānoja Latvijā atjaunot

tādu kārtību, kāda eksistēja Ulmaņa režīma laikā: jebkuras demokrātiskas valsts augstākais varas orgāns — parlaments — nav vajadzīgs; tā vietā izveidojamas kameras, kuru sastāvu faktiski noteic valdība un kuras vajadzīgas, lai slavinātu valdības darbību (kameru izveidošanas ideju Ulmanis savā laikā pārņēma no Itālijas fašistiem). Nelielas izmaiņas izdarītas ministriju sastāvā, piemēram, likvidēta Sabiedrisko lietu ministrija. Acīm redzot, projekta autori atzina, ka šī ministrija Ulmaņa valdīšanas gados A. Bērziņa vadībā tiktāl sakompromitējusies, ka tās atjaunošana izraisītu Latvijā pārāk negatīvu reakciju.

Bija mēģinājumi saskaņot arī valdības personālsastāvu, bet tas neizdevās daudzo pretendentu dēļ. Pānāca tikai vienošanās, ka par Latvijas pagaidu prezidentu iecels K. Zariņu, bet pēc tam izlēms jautājumu par pārējiem kabineta locekļiem. Ļoti labi saprotot, ka veco kārtību Latvijā varētu atjaunot tikai pret latviešu tautas gribu un ka turklāt jārēķinās ar tautas pretestību, K. Zariņš un Co sīki izstrādāja plānu, kā apspiest šo pretestību. Šajā sakarā nolēma izmantot hitleriskā okupācijas laika varasvīru uzkrāto bagātīgo pieredzi. Tika nolemts, ka Latvijā atjaunos to režīmu, kāds eksistēja Ulmaņa fašistiskās valdības laikā. 1922. gada satversmes atjaunošana tika atzīta par nevēlamu.

Kas attiecas uz faktisko varas sagrābšanu un noturēšanu Latvijā pēc jauna pasaules kara un PSRS «sagrāves», tad šajā jautājumā tika pieņemts šāds lēmums: «Pagaidu valdības rīkojumu un lēmumu ātrai un saskaņotai īstenošanai, kārtības un miera nodrošināšanai visā valstī, kā arī organizatorisku pasākumu veikšanai radāma paš aizsardzības organizācija «Tēvijas Sargi», kas būtu iniciatīvs spēks, valsts drošības un kārtības pirmais

balsts.» Šai organizācijai paredzētās funkcijas bija līdzīgas tām, kādas piekrita hitleriskajam gestapo un SS. Bija paredzēts, ka tās pamatkodolu sastādīs bij. leģionāri un policijas vienību dalībnieki. «Tēvijas Sargiem» jābūt katrā latviešu stūrītī, bet to galvenais štābs pakļaujams Iekšlietu ministrijai. Par to, ka šīs organizācijas funkcijās ietilptu lietas, ar kurām hitleriskās Vācijas laikā nodarbojās gestapo, liecina arī plānotā Latvijas Komunistiskās partijas un Padomju orgānu vadošo darbinieku nodošana «Tēvijas Sargu» rokās «tālākai rīcībai». Šai organizācijai bija jāturpina vācu laikā sāktā latviešu tautas progresīvo darbinieku iznīcināšana.

Ka Latvijā tiktu ieviestas hitleriešu valdīšanas metodes, liecina šāds fakts: bija paredzēts Latvijā izsludināt kara stāvokli uz 6 mēnešiem, kura laikā būtu spēkā šāds rīkojums:

«Kara stāvokļa laikā: a) par aģitāciju pret pastāvošo valsts iekārtu un mēģinājumiem to gāzt; b) par pretošanos valsts varai; c) par aicinājumu sākt pilsoņu karu; d) par nodevību; e) par spieģošanu un palīdzību ienaidniekam; f) par ieroču, spridzekļu un citu kara materiālu glabāšanu; h) par telefona tīkla, telegrāfa, ceļu, tiltu, valsts ēku un citas valsts mantas apzinātu bojāšanu kaitnieciskā nolūkā; i) par slepkavību, zādzību un dedzināšanu — nāves sods.»

Pēdējā laikā sakarā ar «sūtņa» A. Spekkes progresējošo slimību un vecumu emigrācijas aprindās arvien vairāk kļīst valodas, ka uz nākamā «Latvijas pilnvarota lietveža» vietu Vašingtonā vienlaikus ar izbijušiem otršķirīgiem buržuāziskās Latvijas diplomātiem tīko arī dažs labs vācu okupācijas laika kolaboracionists. Taču būtību tas nemaina, jo Latvijas eksdiplomāti un fašistiskā okupācijas laika kolaboracionisti mūsu dienās ārzemēs strādā roku rokā, pilda vienus un tos pašus uzdevumus, ar vienu un to pašu mērķi.

Eksdiplomāti dodas karagājienā

Tiklīdz Čerčils ar savu 1946. gada marta Fultonas runu sāka auksto karu pret Padomju Savienību un ASV pasludināja t. s. «komunisma atspiešanas» politiku, pretpadomju kampaņā rietumos iesaistījās izbijušie Latvijas diplomāti K. Zariņš, A. Bīlmanis un citi. Viņi apvienojās ar Rietumvalstu galēji labējām aprindām, kuras uzskatīja, ka nepieciešams izmantot toreizējo atomieroču monopolu, lai uzsāktu karu pret PSRS un uzspiestu tai savu gribu. (Šo karu rietumu propaganda iztēloja par «preventīvu»; tas esot absolūti nepieciešams, lai novērstu «neizbēgamo PSRS uzbrukumu rietumvalstīm».)

K. Zariņš, A. Bīlmanis un citi eksdiplomāti PSRS sakāvi jaunajā karā uzskatīja par garantiju kapitālistiskās iekārtas atjaunošanai Latvijā. Izklāstot savu *credo* šajā jautājumā, K. Zariņš uzsvēra: «Pasaules stāvoklis var atrisināties tikai ar konfliktu, kurā Kremļa vara tiks satriekta...»¹ Viņš konstatēja, ka emigrantu «atpakaļceļš uz dzimteni nebūs rozēm kaisīts».² «Ūdeņi, pa kuru virsmu mums, latviešiem, būs jākuģo rīt vai parīt, būs... varbūt arī vētrains,»³ pareģoja A. Spekke.

Kad Korejas kara laikā ASV pieņēma lēmumu par ārzemnieku leģiona dibināšanu, K. Zariņš sāka aģitēt latviešu emigrantus iestāties šai leģionā. Turklāt Zariņš bija pārliecināts, ka latviešu emigrantu piedalīšanās karā būs tiem laba skola «galvenā uzdevumā» — «Latvijas atbrīvošanas» īstenošanai. Ja mēs gribam redzēt mūsu valsti brīvu, izteicās Zariņš, tad jaunatnei ir

¹ «Londonas Avīze», 1953. g. 24. VI.

² Turpat, 1958. g. 14. XI.

³ «Laiks», 1957. g. 23. II.

pienākums gatavoties atbrīvošanas karam. Mūsu jaunatnei jāizmanto iespējas gūt militārās zināšanas un iemaņas draudzīgajā ASV armijā.¹ K. Zariņu maz interesēja tas, ka šajā karā latviešu jaunatne varēja gūt ne tikai iemaņas, bet arī kapu. Tajā pašā laikā tika kaldināti plāni par latviešu militāro vienību izveidošanu ārzemēs.²

Apzinādamies, ka personiski viņi spējīgi tikai uz skaļu runu teikšanu, latviešu eksdiplomāti par galveno balstu kapitalistiskās iekārtas atjaunošanā Latvijā uzskatīja ASV. Viņi ņēma vērā ASV reakcionāro aprindu naidīgo kursu pret PSRS, kā arī — pats galvenais — ASV militāro spēku.

Lai gan K. Zariņš atradās Londonā, viņš saprata, ka laiks, kad Anglija noteica daudzu tautu likteni, ir pagājis, un tās vietu ieņēmušas ASV. Taču pasaules spēku samērs bija izmainījies, tautu likteņus vairs nevarēja noteikt arī ASV. Nebija arī vācu landsknehtu, kādus 1919. gadā izmantoja padomju varas gāšanai Latvijā.

Šajā sakarā piebilstams, ka eksdiplomāti labi apzinājās to lomu, kāda bija vācu karaspēkam tajā laikā. Slēpdams savu kaunpilno sadarbību ar vāciešiem 1918.—1919. gadā, K. Ulmanis un viņa rokaspuiši divdesmitajos un trīsdesmitajos gados sāka «uzlabot» vēsturi. Viņi apgalvoja, ka Latvijas buržuāzisko valsti nodibinājuši paši latvieši, izcīnījusi latviešu buržuāzija. Vienīgais no Latvijas buržuāzijas pārstāvjiem, kas šādu traktējumu noliedza, bija Andrievs Niedra. Viņš pamatotī norādīja: «Ja nebūtu bijis vācu karaspēka, nebūtu arī pilsoniskās Latvijas.» Emigrantu labējās aprindas ta-

¹ «Laiks», 1952. g. 2. I.

² «Laiks», 1959. g. 7. XI.

gad atcerējās Ulmaņa (1918. gada novembris — 1919. gada aprīlis) un Niedras (1919. g. aprīlis—jūnijs) sadarbību ar vāciešiem, uzskatot par pieņemamu šīs pieredzes eventuālu izmantošanu nākotnē.

Ne jau velti emigrantu reakcionārās aprindas savas cerības saista ar Rietumvāciju, uzskatot to par ASV galveno sabiedroto un nozīmīgāko triecienspēku «nākotnes globālajā karā» pret PSRS. Rietumvācijā visus šos gadus atradās Daugavas Vanagu centrālā valde un tās bijušā priekšnieka štandartenfīrera V. Januma rezidence.

Cik lielas cerības Daugavas Vanagu vadītāji saista ar Rietumvāciju, liecina kāda Daugavas Vanagu darbinieka paziņojums: «Latviešu trimdinieku ceļš uz dzimteni ies caur Berlīni un Kēnigsbergu, tāpēc latviešiem un vāciešiem jāsadarbojas un jācīnās kopīgi.»¹

A. Spekke sevišķi augstu vērtē Rietumvācijas lomu cīņā pret PSRS. 1954. gada 1. augustā viņš rakstīja: «Jo svarīgu lomu reiz spēlēs Austrumeiropā atdzimstošā Vācija... Kad Austrumeiropā reiz lietas bruks un juks, tad uzņēmīgākajiem un spēcīgākajiem tiks labākā tiesa.» K. Zariņš ar neviltotu sajūsmu uzsvēra faktu, ka Rietumvācijas reakcionārās aprindas prasa 1937. gada robežu atjaunošanu. Kā pozitīvu faktoru atzīmējis Rietumvācijas «noteikto valodu» attiecībā uz Austrumiem, viņš izsaucas: «Mēs vairs neesam vieni, mums ir radušies daudzi sabiedrotie.»²

Latviešu emigrācijas reakcionārās aprindas «Latvijas atbrīvošanas» nolūkos gatavas sadarboties pat ar baltvācu baroniem, kas latviešu tautu verdzināja septiņsimt gadu. Kāds J. Ērglis Vācijā iznākušajā laikrakstā

¹ V. Munters, Savu tautu ienaidnieki, Rīgā, 1964, 114. lpp.

² «Londonas Avīze», 1953. g. 3. IV.

«Latvija» raksta, ka Baltijas vācieši tagad mums (t. i., emigrantiem. — V. S.) ir kļuvuši ideoloģiski un sabiedriski tuvāki.¹ Citā rakstā tajā pašā avīzē apgalvots, ka latviešu tautai nevarētu un nedrīkstētu būt iebildumu, ka arī baltvāciešiem ir tiesības atgriezties Latvijā un ka viņi «par Latvijas atgūšanu cīnītos tāpat, kā to darīja baltvācu kareivji landesvēra vienībās, atbrīvojot Rīgu no komunisma 1919. gada maijā».² Kādās aprindās reakcionārie emigranti meklē sev sabiedrotos, liecina t. s. «Latvijas pilnvarotā lietveža Londonā» T. Ozoliņa vārdi, kas teikti 1964. gadā: «Asinsizliešana Kongo negrib un negrib mitēties. Pašā sākumā Čombe bija viens pats, kas centās ievest mieru un kārtību savā zemē, bet beidzot viņu piespieda aiziet. Izpūlējās Apvienoto Nāciju spēki, bet atkal nekā. Beidzot kongolieši bija spiesti aicināt Čombi atpakaļ no trimdas, lai pārņem valsts vadību. Nav šaubu, ka viņš ir viens no spējīgākajiem valstsvīriem.»³ Lūk, kādi spēki eksdiplomātam T. Ozoliņam šķiet atdarināšanas cienīgi.

Viens no «diplomāta» K. Zariņa galvenajiem nodarbošanās veidiem bija... spiegošana. Sakarā ar to, ka pēc Čerčila runas Fultonā 1946. gadā Rietumvalstis sāka gatavoties karam ar PSRS, dažādi angļu speciālie dienesti darīja visu, lai pastiprinātu spiegošanu PSRS, tai skaitā arī Latvijā. Angļu izlūkdienests nolēma paplašināt aģentu vervēšanu emigrantu vidū iesūtīšanai Padomju Latvijā. Un te ļoti palīdzīgs izrādījās «sūtņis» K. Zariņš. Iepazīstināts ar angļu izlūkdienesta lietu referentu Silarāju, bijušo Latvijas armijas virsnieku. Zariņš aktīvi

¹ «Latvija», 1962. g. 20. I.

² «Latvija», 1962. g. 3. II.

³ «Londonas Avīze», 1964. g. 18. IX.

piedalījās darbībā, kas nekādi nebija savienojama kaut vai ar viņa izbijušā diplomāta statusu.

Padomju presē bija sīki aprakstīts, kā ar Zariņa un Silarāja dalību angļu izlūkdienests savervēja, apmācīja un iesūtīja Padomju Latvijas teritorijā vairākus spieģus. Tie bija apgādāti ar viltotiem dokumentiem, portatīvu radiostaciju, šifriem, slepenraksta līdzekļiem, ieročiem, padomju naudu un citiem priekšmetiem, kas nepieciešami spiegošanai un diversijām. Taču šie aģenti kopš pirmajām dienām Latvijā atradās padomju drošības iestāžu uzraudzībā, visi viņu ziņojumi uz Londonu, kurus šifrētus pārraidīja pa radio vai slepenrakstā nosūtīja vēstulēs, tika kontrolēti. Tā kā bija zināms, ka viņu uzdevums bija nodibināt kontaktus ar «partizāniem» un ar to palīdzību sagatavot slēptuves angļu aģentiem, kur tie varētu patverties tūdaļ pēc ierašanās PSRS teritorijā, viņus tūlīt nearestēja. Tieši otrādi, viņiem nākamajā pavasarī palīdzēja sameklēt neeksistējošos «partizānus» un iesaistīties to grupā.

Nonākuši «partizānu» vidū, spieģi 1950. gada 28. maijā ziņoja uz Londonu: «Atrodamies mežā. Nokļūt šeit bez labiem sakariem ir grūtāk nekā ietikt Latvijā no ārzemēm. Ja ierodoties Latvijā mēs uzreiz būtu satikušies ar «meža brāļiem», nav šaubu, mēs būtu likvidēti uz vietas un mums nekas nepalīdzētu, jo tad mums nebija nekādu rekomendāciju. Uzņemiet to kā aksiomu. Tagad esam drošībā...» Viņi paziņoja, ka tie novietojušies mežā Engures ezera apkārtnē. Vēstule bija sūtīta uz Kopenhāģenu uz angļu izlūkdienesta iedotu konspiratīvo adresi. Jau atrodoties Rīgā, aģenti nodibināja radio-telegrāfiskus sakarus ar Londonu. No Londonas tie saņēma dažādus spiegošanas uzdevumus, kā arī pārraidīja centram «ziņas», kuras tie saņēma no «partizāniem».

Silarājs saviem aģentiem Latvijā vairākkārt nodeva sveicienus no «sūtņa» Zariņa, uzsverot, ka strādā ar to ciešā kontaktā. Vēlāk, kad no Anglijas Latvijā ieradās vēl viena aģentu grupa, Silarājs ar tiem atsūtīja «partizāniem» īpašu vēstījumu, kurā nodeva Zariņa sveicienu viņa paša vārdiem: «Nakts pagājusi, mēs jau redzam ausmu». Vienā no telegrammām, kuru Londona (acīm redzot, Silarājs) nosūtīja saviem aģentiem Latvijā, tika izvirzīts jautājums par «partizānu» ierašanos Anglijā. «Mēs,» norādīts šajā telegrammā, «gribam ar Jūsu pārstāvi apspriest jautājumu par mūsu izlūkgrupu iefiltrēšanas ceļiem Baltijas republikās un Krievijā, par mūsu cilvēku sagatavošanas metodēm, kurus iesūtīsim PSRS... Īpaši ieinteresēts tikties ir Latvijas pilnvarotais lietvedis Anglijā Kārlis Zariņš.»

«Partizāni» nolēma izpildīt Zariņa un Silarāja vēlēšanos. «Partizānu» pārstāvis kopā ar angļu aģentu pirmās grupas vadītāju sāka gatavoties izbraukšanai uz Angliju. Pirms viņu izbraukšanas notika «meža brāļu» sanāksme, kurā piedalījās četri Latvijā «legāli» dzīvojoši domu biedri, kas bija ieradušies ne vien no Kurzemes, bet arī no Vidzemes un Latgales. Sanāksmē, starp citu, tika nolemts: ja ārzemēs tiks formēta Latvijas valdība, tad tā jāveido no ļaudīm, kas dzīvo Latvijā. Šis lēmums tika ietilpināts ziņojumā, kas atbraucējiem bija nododams Londonā. Visinteresantākie notikumi sākās tad, kad «partizānu» pārstāvis ieradās Londonā. Silarājs viņam paziņoja, ka no viņa grib uz zināt latviešu tautas, atsevišķu cilvēku grupu noskaņojumu, kāds ir Latvijas ekonomiskais stāvoklis, kādi pretinieka kara objekti izvietoti un, beidzot, kāds ir nākamās valdības sastāvs, kurai jāpaziņo par savu esamību kara pirmajā stundā.

«Partizānu» pārstāvi novietoja kādā angļu izlūkskolā, kura bija radīta savervētajiem latviešiem, lietuviešiem un igauņiem. Drīz viņu uzaicināja pie K. Zariņa. Noklausījies «partizānu» pārstāvja ziņojumu, tai skaitā arī viņa vārdus, ka jebkurš mēģinājums Latvijā sākt sacelšanos pret padomju varu ciestu neveiksmi, Zariņš no jauna uzsvēra, ka viņa galvenā cerība ir karš.

Kad pēc dažām dienām pie K. Zariņa notika jauna sanāksme, tajā piedalījās arī angļu izlūkdienesta pārstāvji, kuriem faktiski šajā sanāksmē bija galvenā loma. Angļu izlūkdienesta pārstāvis, kas ne visai rēķinājās ar K. Zariņa pretenzijām, izteica domu, ka «partizāniem» jāieiet jaunajā Latvijas valdības sastāvā. Valdībai nekavējoties jāsāk darboties, tiklīdz karš būs iesācies. K. Zariņam bija jāsamierinājas...

Eksdiplomātu darbība ar troksni bija izgāzusies arī šajā laukā¹. Toties ar jo lielāku kaismi viņi iesaistījās pretpadomju propagandas kampaņā, kas vērsta pret viņu dzimteni. Taču arī šajā sfērā viņu panākumi ir gaužām niecīgi. Daudzi ārzemju latvieši paši viesojušies Latvijā, savām acīm redzējuši, kā dzīvo un strādā latviešu tauta dzimtajā zemē, tāpēc tie ne visai ieklausās eksdiplomātu gaudās par «drūmo stāvokli okupētajā Latvijā».

Krustceļos

Latvijas buržuāzisko eksdiplomātu darbībā arvien vairāk kļūst saskatāmas krīzes pazīmes. Tas izskaidrojams ar kardinālajām pārmaiņām, kādas notikušas pasaules spēku samērā.

¹ Šajos notikumos līdzdarbojās arī A. Spekke, kas speciāli atbrauca uz Londonu, lai satiktos ar «partizānu» pārstāvi.

Sakarā ar straujo ekonomisko attīstību, milzīgajiem panākumiem zinātnes un tehnikas laukā, kā arī militārajā jomā neizmērojami pieaudzis Padomju Savienības un visas sociālistiskās nometnes spēks un varenība. Ja agrāk ASV valdošās aprindas savā militārajā doktrīnā balstījās uz to, ka jauns pasaules karš, ja tas sāksies, risināsies tālu no Amerikas kontinenta, tad pēc starpkontinentālo raķešu radīšanas Padomju Savienībā šī doktrīna bija jāatmet kā novecojusi. ASV valdība nevarēja nesaprast, ka, sākot karu pret PSRS, tai jārēķinās ar atbildes triecienu, kas pirmām kārtām būs vērstas pret ASV teritoriju. Tāpēc amerikāņu valdošās aprindas bija spiestas atteikties no savām «atspiešanas» un «atbrīvošanas» doktrīnām. Bija jāsamierinās ar mierīgas līdzāspastāvēšanas nepieciešamību, t. i., stāvokli, kāds Eiropā radies pēc otrā pasaules kara. Lai gan atklāti par to nerunāja, taču ASV valdošās aprindas bija spiestas samierināties arī ar faktu, ka Latvijā sabiedrisko iekārtu nosaka un noteiks arī turpmāk pati latviešu tauta.

Arī tāds sovjetologs kā Bruno Kalniņš spiests konstatēt, ka, ņemot vērā briesmas, kādas atomkara gadījumā draud abām pusēm, nav nekādu cerību Latvijā gāzt padomju varu.¹

Tiesa, ASV valdība mēģināja turpināt naidīgu politiku pret PSRS. Taču ar laiku ASV valdība bija spiesta izdarīt attiecīgas korektīvas savā politikā attiecībā uz PSRS, kā arī savā spiegošanas un diversiju darbībā. Līdz ar to amerikāņu izlūkorgāni zināmā mērā zaudēja savu interesi par buržuāziskās Latvijas eksdiplomātiem

¹ *Br. Kalniņš*, *Evolūcija vai revolūcija Padomju Savienībā*, Stokholma, 1957, 3. lpp.

un emigrantu reakcionāro aprindu vadītājiem, krietni vien samazinot savas subsīdijas.

Amerikas un citu rietumvalstu valdību politiskā kursa izmaiņa bija «auksta duša» bijušiem diplomātiem un emigrantu reakcionārajām aprindām. Tās sāka pat uzstāties pret ASV un pārējo rietumvalstu oficiālo politisko virzienu, īpaši pret nepieciešamību normalizēt attiecības ar PSRS. Latviešu eksdiplomāti sāka runāt unisonā ar visreakcionārākajām un galēji ekstrēmistiskajām rietumvalstu aprindām. Viņi bija pret jebkādiem plāniem, kas būtu vērsti uz stāvokļa normalizāciju Eiropā vai citā pasaules daļā.

Kad 1957. gada decembrī Padomju valdība nāca klajā ar sīki izstrādātiem priekšlikumiem starptautiskā saspilējuma mazināšanai, «sūtņis» K. Zariņš tajos saskatīja draudus, ka tiks atzīts *status quo* Eiropā un izteica cerību, ka rietumiem būs pa spēkam noraidīt šo Padomju Savienības priekšlikumu.¹ Eksdiplomātiem nepavisam nepatika arī padomju ierosinājums par neuzbrukšanas līguma noslēgšanu starp NATO un Varšavas pakta valstīm, jo arī tas nozīmētu tagadējā faktiskā stāvokļa atzīšanu Eiropā.² Viņi nostājās pat pret tādu saskaņotu un progresīvu lielvalstu soli kā 1963. gadā parakstītais līgums par kodolieroču izmēģinājumu aizliegšanu atmosfērā, kosmiskajā telpā un zem ūdens. Ar pretenziju «pamācīt» ASV valdību «Latvijas sūtniecības Vašingtonā padomnieks» A. Dinsbergs kādā no savām runām izteicās, ka šis līgums samazinās un palēninās Amerikas militārās tehnoloģijas tālāko attīstību, ļaus Krievijai paturēt viņas pārākumu atomieroču augstākā

¹ «Latvija», 1958. g. 15. II.

² «Laiks», 1963. g. 20. XI.

megatonnu klasē, dos Krievijai iespēju atbrīvot līdzekļus no līdzšinējā atomieroču projekta un izlietot tos vēl efektīvāk kādā citā nozarē, beidzot, līguma parakstīšana dos komunistiem psiholoģisku priekšrocību, turklāt arī jautājuma izvirzīšanā par neuzbrukšanas līgumu starp NATO un Varšavas pakta valstīm.¹

Emigrantu presē A. Spekke tajā laikā žēlojās, ka šī līguma dēļ viņam nācies atlikt savu atvaļinājumu (kaut gan jau visus gadus viņš faktiski ir beztermiņa atvaļinājumā). Intervijā «Laikam» viņš atzinies, ka šādu līgumu Baltijas valstu diplomāti negribētu parakstīt. Tiesa, turpat viņš gan arī piebildis, ka «vispirms mums, Baltijas valstu diplomātiem pārstāvjiem, nav tiesību šādu līgumu parakstīt. Tādai rīcībai būtu vajadzīgs īpašs valdības lēmums un vēlāk parlamenta apstiprinājums, kādu iespēju mūsu gadījumā pašreiz nav.»²

Neievērojot ne latviešu, ne citu tautu intereses, A. Spekke un viņam līdzīgie turpināja uzstāties kara trubadūru lomās. «Pasvitroju, ka dažs mūs uzskata par rietumu un austrumu sapraššanās traucētājiem, bet mēs esam ar šo lomu apmierināti...»³

Kā redzam, šie bankrotējošie eksdiplomāti, cenzdamies uzdot sevi par latviešu tautas interešu aizstāvjiem, tai pašā laikā iestājas par starptautiskā saspīlējuma saglabāšanu, par žonglēšanu uz kara robežas, kas objektīvi kaitē visām tautām un arī latviešu tautai.

Bet notikumi attīstās virzienā, kas nepavisam nav labvēlīgs vecās kārtības «atjaunotājiem». 1967. gada sākumā PSRS un Anglijas valdību sarunu rezultātā tika

¹ «Laiks», 1963. g. 20. XI.

² «Laiks», 1963. g. 21. VIII.

³ «Laiks», 1961. g. 22. VII.

panākta vienošanās par savstarpējo norēķinu noregulēšanu. Anglijas pretenziju apmierināšanai abas valstis nolēma izmantot arī to zeltu, ko Latvijas banka savā laikā bija deponējusi Londonā. Šāds izkārtojums emigrantu reakcionārajās aprindās izsauca apjukumu. Komunīkē, ko publicēja pēc padomju un angļu sarunām, tika novērtēts kā pierādījums, ka Anglija galīgi atzinusi Latvijas iekļaušanos Padomju Savienības sastāvā. Analizējot šo jautājumu, K. Gulbis rakstā «Zaudētā kauja» 1967. gada 22. aprīļa «Latvijā» rakstīja, ka «Anglijas valdība atzinusi Padomju Savienības valdības tiesību rīkoties ar Latvijas valsts līdzekļiem, kas, bez šaubām, nozīmē, ka Anglijas valdība... ir atzinusi Latvijas iekļaušanu Padomju Savienības sastāvā».

Nebūdamas mierā ar Anglijas leiboristu valdības soli, emigrantu reakcionārās aprindas griezās pēc «palīdzības» pie angļu konservatīvās partijas līdera Hita, cerēdamas gūt tur atbalstu, taču Hīts pilnībā atbalstīja panākto vienošanos starp abām valdībām un uzsvēra, ka «Baltijas valstu valdības, kas šos līdzekļus noguldīja Londonā, vairs neeksistē» un ka nav praktisku iespēju buržuāzisko Baltijas valstu atjaunošanai.¹

Apjukumu buržuāziskās Latvijas eksdiplomātos un emigrantu reakcionārajās aprindās izsauca arī Padomju un amerikāņu konsulārā nolīguma parakstīšana. Viņi šo konvenciju uzskatīja par faktu, ka ASV atzīst PSRS jurisdikciju pār visām teritorijām, kas ietilpst tās tagadējās robežās.

Šajā ziņā raksturīgs amerikāņu publicista Šulbergera raksts avīzē «New York Times». Citējis F. Rūzvelta vārdus par to, ka viņam (Rūzveltam) labi

¹ «Latvija», 1967. g. 15. VII.

zināmi Baltijas un Krievijas vēsturiskie sakari un ka ar to nepieciešams rēķināties, Šulbergers piebilda, ka Baltijas republikās izaugusi arī jauna cilvēku paaudze, kam visa dzīve noritējusi padomju varas apstākļos. ASV no-stāju Baltijas valstu jautājumā amerikāņu žurnālists nosauca par **kuriozu**. Šulbergers aicināja neignorēt fak-tus, rēķināties ar reālo stāvokli un atzīt Baltijas valstu iekļaušanos PSRS sastāvā, vienlaicīgi noregulējot ar Padomju Savienību arī citus jautājumus.

Reālajai situācijai pakāpeniski piemērojas visa lat-viešu emigrācija. Cilvēki iekļaujas attiecīgo zemju saimnieciskajā dzīvē, pieņem savas mājvietas zemes pa-valstniecību, jaunākā paaudze pamazām pārtautojas, atsvešinoties no latviešu sabiedrības. Dzīvojot svešā vidē, mācoties skolās ar uzturēšanās zemes valodu, jaunā paaudze aizmirst vai vispār neiemācās latviešu valodu. Emigrantu reakcionārās vadības dziļi prettau-tiskās nostājas dēļ daļa jauniešu zaudējusi vai zaudē interesi par dzimteni. Tai, protams, nav arī absolūti nekādas intereses gatavoties izliet savas asinis par to, lai viņu vecāku dzimtenē atjaunotu kārtību, kāda tur eksistējusi pirms vairāk nekā gadsimta ceturkšņa.

Kas attiecas uz to emigrācijas daļu, kas saglabājusi latviešu valodu, latviešu kultūru un latviskās dzīves stilu, nav zaudējusi interesi par dzimteni, tad arī tajā nav vienprātības, īpaši jautājumā par kultūras sakariem un to nepieciešamību ar Padomju Latviju. Taču, lai arī kā izbijušie Latvijas buržuāziskie diplomāti un viņu domu biedri cenšas šīs saites ar dzimteni pārcirst vai vismaz ierobežot, ir simptomātiski, ka emigrācijas un dzimtenes kultūras sakari vēršas plašumā un dziļumā. Likvidēt tos vairs nevienam nav pa spēkam.

Latviešu emigrantu absolūtais vairākums, tajā

skaitā arī eksdiplomāti un cita bijušo laiku prominences, šodien atzīst: latviešu tauta ir dzimtenē. Tikai tā nosaka un noteiks savas zemes turpmāko attīstību. Bet tautas daļa svešumā — emigranti — ir tikai zars no tautas varenā koka. Tautas un zemes likteņu noteikšana nav nedz viņu kompetencēs, nedz spēkos. Šī tautas daļa — vai nu viņai tas patīk vai nepatīk — bez ciešiem sakariem ar savu tautu Padomju Latvijā agri vai vēlu beigs eksistēt kā **latviešu tautas** daļa. Latviešu emigrācijai, tāpat kā jebkurai citai emigrācijai, ja tā paliek garīgi atrauta no savas tautas, nav nākotnes. Tieši tāpēc gudrākās galvas emigrācijā jo strikti iestājas par kultūras sakariem ar tautu dzimtenē, izvērs ikgadējus tūrisma ceļojumus uz dzimteni, meklē iespējas lietišķai un svētīgai kultūras vērtību apmaiņai. Arvien vairāk latviešu emigrantu izraksta dzimtenes laikrakstus, žurnālus, grāmatas, iegādājas Rīgā ražotās skaņu plates, arvien vairāk auj kājas, lai apmeklētu dzimteni, jo dzimtene cilvēkam ir tikai viena. Zaudējot to, kā pravietiski teicis Jānis Jaunsudrabiņš, cilvēks zūd arī pats.

SATURS

Ievadam	3
-------------------	---

Latvijas buržuāziskās diplomātijas sākumi

Latviešu darba tautas uzvara 1917. gadā	5
Padomju varas atjaunošanās 1918. gada beigās	11
Latvijas buržuāzijas kaunpilnā savienība ar vācu okupantiem «Patstāvīgās» valsts diplomātijas «neatkarīgums»	15 25

Latvijas fašisma diplomātija

1934. gada 15. maija apvērsums	36
Latvijas ārpolitikas orientācijas maiņa, Tuvināšanās hitleriskai Vācijai	42
Latviešu darba tauta atkal ņem varu savās rokās	78

Eksdiplomāti ekstrēmistu rindās

Sūtniecību un konsulātu slēgšana	103
Kārlis Zariņš un «ārkārtējās pilnvaras»	105
«Sūtni» sāk rosīties	117
Kas ir viņu draugi?	127
Eksdiplomāti dodas karagājienā	136
Krustceļos	142

V. Sīpols
LATVIJAS BURZUĀZISKĀ DIPLOMĀTIJA

Redaktore V. Sakale
Māksl. redaktors A. Kiršfelds
Mākslinieka A. Galeviusa apdare
Tehn. redaktors A. Mironovs
Korektore M. Starka

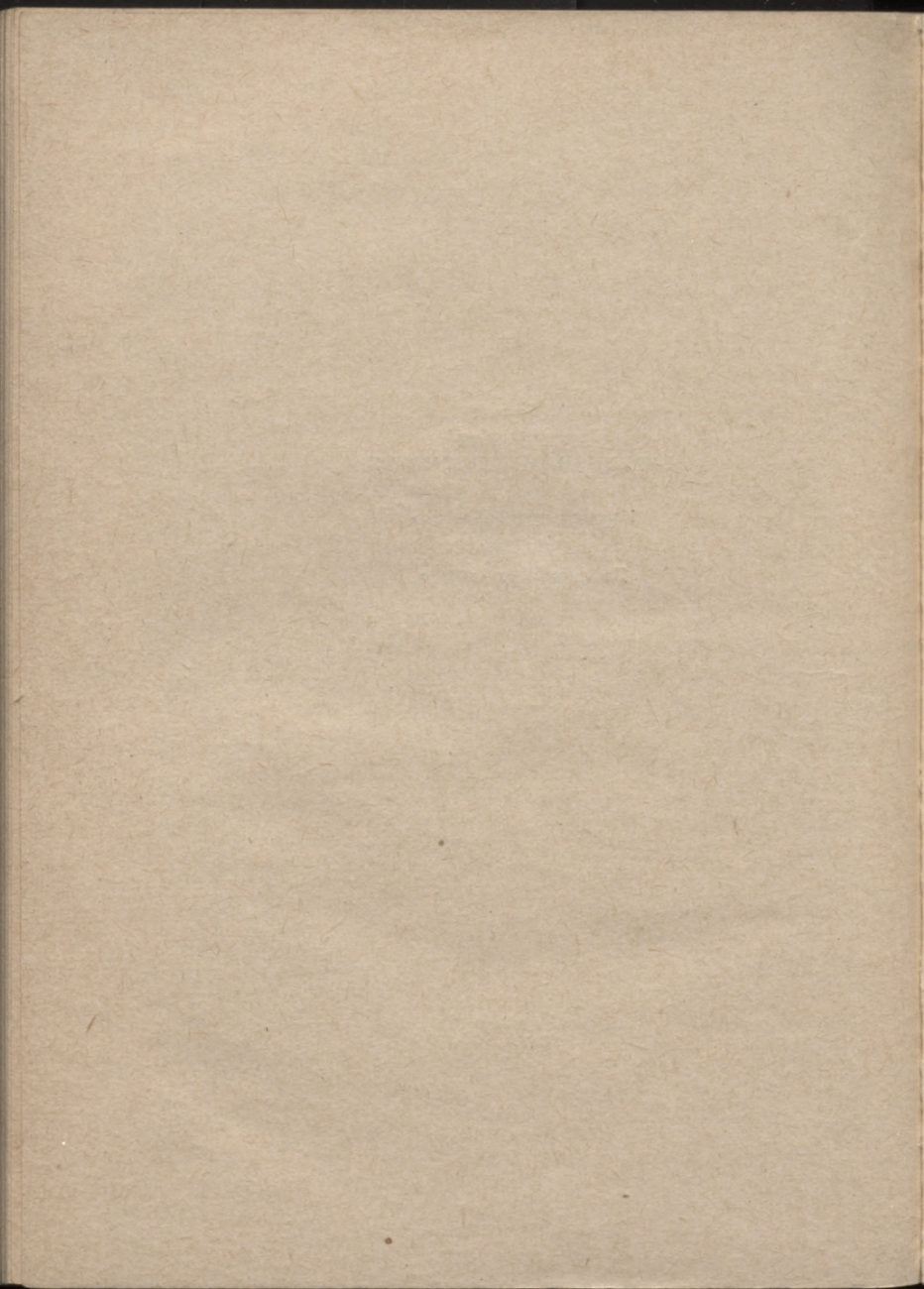
Nodota salikšanai 1969. g. 9. jūlijā. Parakstīta iespiešanai 1969. g. 20. novembrī. Tipogrāfijas papīrs Nr. 1, formāts $70 \times 108^{1/32}$. 4,75 fiz. iespiedl.; 6,65 uzsk. iespiedl.; 6,64 izdevn. l. Metiens 6000 eks. Maksā 19 kap. Izdevniecība «Liesma» Rīgā, Padomju bulv. 24. Izdevn. Nr. 22934-F-39. Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes Preses komitejas Poligrāfiskās rūpniecības pārvaldes 2. tipogrāfijā Rīgā, Dzirnavu ielā 57. Pasūt. Nr. 2036.

В. Сиполе
ЛАТЫШСКАЯ
БУРЖУАЗНАЯ ДИПЛОМАТИЯ

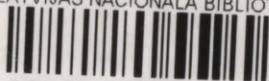
Издательство «Лиезма»

Рига 1969

На латышском языке

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308065984

Kontroleksemplärs

19 kap.